

TÜRKİYE 'NİN TURİZM GELİRLERİNİN
ÖDEMELER DENGESİNE KATKISININ
ANALİZİ

(Doktora Tezi)
Pembegül ÇAKIR

Eskişehir, 1996

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'NİN TURİZM GELİRLERİNİN ÖDEMELER
DENGESİNE KATKISININ ANALİZİ

(Doktora Tezi)

Pembegül ÇAKIR /

Danışman : Prof.Dr.C.Necat BERBEROĞLU

Eskişehir, 1996

KÜTÜPHANE VE DOKÜMANTASYON
DAİRESİ BAŞKANLIĞI
26470 - ESKİŞEHİR

ABSTRACT

For some countries, tourism is an important revenue source, and its impacts on economic, social, cultural and politic areas, especially on international economic and politic relations have important consequences.

In this study, how tourism revenues can be increased in invisible items of balance of payment and how it can help to decrease balance of payment deficits are examined. Therefore, firstly factors that effects tourism revenues are explained and then it is put forward statistically whether these factors are affected tourism revenues in Turkey.

Causality test between total tourism revenues of Turkey and, in turn, amount of tourists, exchange rates, international revenues, price index, number of tourism agents, total bed capacity, relative prices, etc. are performed. It is found that a strong relation between these variables has exist.

Based upon causality test, a regression analyses is run. Result of the regression analysis is below. Changes

in tourism revenues of Turkey is explained almost totally by the variables that are included regression model.

As a result, tourism sectors should be analyzed by scientific methods in order to benefit from tourism sector productively and efficiently.

ÖZET

Günümüzde bazı ülkeler için çok önemli bir gelir kaynağı olan turizmin yarattığı ekonomik, sosyal, kültürel ve politik etkiler ülkelerin ekonomilerinde ve özellikle de uluslararası ekonomik ve politik ilişkilerde önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Bu yüzden çalışmamızda ödemeler dengesinin görünmeyen kalemleri içersinde yer alan turizm gelirlerinin nasıl arttırılacağı, ödemeler dengesindeki açıkların kapatılmasına nasıl yardımcı olacağı araştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla turizm gelirlerine etki eden etkenlerin neler olduğu ve bu etkenlerin gerçekten turizm gelirlerini etkileyip etkilemediği istatistiki yöntemler kullanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin toplam turist gelirleri ile sırasıyla, Türkiye'ye gelen Turist sayısı, Döviz kuru, Uluslararası gelir, Türkiye fiyat indeksi, Seyahat acentaları sayısı, Türkiye'nin yatak sayısı, Nisbi fiyatlar, Almanya fiyat indeksi arasında nedensellik testi yapılmış ve bu

değişkenler ile turist gelirleri arasında kuvvetli ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Gerçekleştirilen nedensellik testleri sonucunda turist gelirini etkilediği tesbit edilen değişkenler ile gerçekleştirilen regresyon analizinde ise aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Turizm gelirlerindeki değişmelerin hemen hemen tamamı, regresyon modeline dahil edilen değişkenlerce açıklanmaktadır.

Sonuç olarak turizm sektörüne bilimsel bir anlayışla yaklaşıp bu sektörden daha etkin ve daha verimli yararlanma yolları araştırılmalıdır.

İÇİNDEKİLER

GRAFİKLER.....	V
TABLolar.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE TURİZMİN GENEL EKONOMİK ETKİLERİ

I- TURİZM İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	4
A- TURİZM EKONOMİSİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ.....	4
1. Turizm Ekonomisinin Tanımı.....	4
2. Turizmin Özellikleri.....	5
B- TURİZM İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	7
1. Turizmin Tanımı.....	8
a- Ağır Bir Endüstri Olarak Turizm.....	10
b- Entegre Bir Endüstri Olarak Turizm.....	12
c- Hizmet Endüstrisi Olarak Turizm.....	13
d- Kültür Endüstrisi Olarak Turizm.....	13
2. Turistin Tanımı.....	13
C- DIŞ AKTİF TURİZM - DIŞ PASİF TURİZM.....	18
1. Kitle Turizmi.....	18
2. Sosyal Turizm.....	19
II- TURİZM ARZI VE TURİZM TALEBİ.....	20
A- ARZIN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ.....	20
1. Turizmde Arz Kavramı.....	23

B-	ARZIN TALEBİ KARŞILAMASI.....	29
1.	Doluluk Oranları Yöntemi.....	30
2.	Turistik Potansiyel Katsayısı Yöntemi.....	32
C-	TALEBİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ.....	33
1.	Turizmde Talep Kavramı.....	37
a-	Talep Değişikliği.....	39
b-	Turizm Talebi Etkenleri.....	41
c-	Talep Esnekliği.....	46
III-	TURİZMİN GENEL EKONOMİK ETKİLERİ.....	58
A-	TURİZMİN ÖDEMELER DENGESİNE ETKİSİ.....	58
1.	Turizm Dengesi Kavramı.....	59
a-	Cari Ödemeler Dengesi Hesabı Ve Ticari Denge.....	59
b-	Turizm Dengesi.....	60
c-	İdeal Turizm Dengesi.....	60
2.	Uluslararası Ticarete Dengeleyici Bir Faktör Olarak Turizm.....	62
B-	TURİZMİN ÇARPAN MEKANİZMASI İLE MİLLİ GELİRE ETKİSİ.....	64
C-	TURİZMİN İSTİHDAMA ETKİSİ.....	67
D-	TURİZM YATIRIMLARININ FİNANSMANINDA YABANCI SERMAYE.....	70
E-	TURİZMİN ANA ÜRETİM SEKTÖRLERİNE ETKİSİ.....	76
1.	Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi.....	76
2.	Turizmin Sanayi Sektörünü Etkisi.....	78
3.	Turizmin Hizmet Sektörüne Etkisi.....	79

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM GELİRLERİNİN ÖDEMELER DENGESİ İLE MİLLİ GELİR İSTİHDAM, YABANCI SERMAYE VE ANA SEKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

I-	TÜRKİYE'DE TURİZM VE ÖDEMELER DENGESİ.....	81
A-	ÖDEMELER DENGESİ TANIMI.....	82

B- ÖDEMELER BİLANÇOSU ANA HESAP GRUPLARI	84
1. Cari İşlemler Hesabı	85
a- Mal Ticaret Hesabı	85
b- Uluslararası Hizmetler Hesabı	86
2. Karşılıksız Transfer Hesabı	88
3. Sermaye Hesabı	88
4. Altın ve Döviz Hesabı	89
5. Hata ve Noksan	89
C- DENGE VE DENGESİZLİK KAVRAMI	90
D- TÜRKİYE'DE ÖDEMELER DENGESİNİN GELİŞİMİ	93
1. Türkiye'de Ödemeler Dengesi	93
a- Dış Ticaret Dengesi	96
b- Görünmeyen İşlemler	102
c- Sermaye Hareketleri	107
d- Net Hata ve Noksanlar	110
e- Ödemeler Dengesi Finansmanı	110
f- Denge Kalemleri	110
g- Cari İşlemler Dengesi	111
h- Ödemeler Bilançosunda Genel Denge	112
ı- Türkiye'nin Dış denge	
Değişkenleri	113
i- Dış Borçlar	114
E- TÜRKİYE'DE TURİZMİN ÖDEMELER DENGESİNE	
KATKISI	121
1. Dış Aktif Turizm Gelirlerinin Ödemeler	
Dengesine Sağladığı Katkı	122
a- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1963-1967)	122
b- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1968-1972)	124
c- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1973-1977)	124
d- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma	
Planı Dönemi (1979-1983)	125
e- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1985-1989)	125
f- Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1990-1994)	125
2. Dış Aktif Turizm Giderlerinin Ödemeler	
Dengesine Getirdiği Yük	127
a- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1963-1967)	127
b- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1968-1972)	128

c-	Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)	128
d-	Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1979-1983)	130
e-	Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1985-1989)	130
f-	Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990-1994)	130
3.	Türkiye'deki Net Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesindeki Payı	132
II-	TÜRKİYE'DE MİLLİ GELİR, İSTİHDAM, YABANCI SERMAYE VE ANA SEKTÖRLERİN TURİZM İLE İLİŞKİSİ.....	133
A-	TÜRKİYE'DE TURİZM VE MİLLİ GELİR.....	133
B-	TÜRKİYE'DE TURİZM VE İSTİHDAM.....	135
C-	TÜRKİYE'DE TURİZM VE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	143
D-	TÜRKİYE'DE TURİZM VE ANA SEKTÖRLER.....	148
1.	Tarım Sektörünün Turizm İle İlişkisi	150
2.	Sanayi Sektörünün Turizmle İlişkisi	152
3.	Hizmet Sektörünün Turizmle İlgisi	153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TURİZM GELİRLERİNİN EKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ

I-	VERİ VE YÖNTEM.....	155
II-	TAHMİN SONUÇLARI.....	161
A-	TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE TÜRKİYE'YE GELEN TURİST SAYISI (LTS) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ.....	162
B-	TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE DÖVİZ KURU (LDM) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ.....	166

C- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE ULUSLARARASI GELİR(LY) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ.....	167
D- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE TÜRKİYE FİYAT İNDEKSİ (LP) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ.....	168
E- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE SEYAHAT ACENTALARI SAYISI(LSAS) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ.....	169
F- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE TÜRKİYE'NİN YATAK SAYISI(LYS) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ.....	171
G- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE NİSBİ FİYATLAR(LNP) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ.....	172
H- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE ALMANYA FİYAT İNDEKSİ(LAFİ) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ.....	173
I- REGRESYON ANALİZİ.....	174
SONUÇ.....	176
EKLER.....	i-xvi
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	200

GRAFİKLER

GRAFİK I	TURİZM İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	16
GRAFİK II	ARZ EĞRİSİ.....	22
GRAFİK III	TURİZM OLAYINA KATILMA KARARINI ETKİLEYEN TALEP VE ARZA İLİŞKİN FAKTÖRLER.....	25
GRAFİK IV	TURİZMDE ARZ ESNEKLİĞİ.....	29
GRAFİK V	TALEP EĞRİSİ.....	35
GRAFİK VI	TALEP DEĞİŞKENLERİ.....	38
GRAFİK VII	TURİZM TALEBİNİN FİYAT ESNEKLİĞİ.....	49
GRAFİK VIII	YÜKSEK BİR TALEP ESNEKLİĞİ İLE ÇALIŞAN OTEL İŞLETMESİNİN TALEP EĞRİSİ.....	50
GRAFİK IX	DÜŞÜK BİR TALEP ESNEKLİĞİ İLE ÇALIŞAN OTEL İŞLETMESİNİN TALEP ESNEKLİĞİ.....	51
GRAFİK X	TALEBİN GELİR ESNEKLİĞİ.....	53
GRAFİK XI	GIDA MADDELERİ İÇİN ÇİZİLEN ENGEL EĞRİSİ.....	54
GRAFİK XII	GİYİM VE BARINMA HARCAMALARI İÇİN ENGEL EĞRİSİ.....	55
GRAFİK XIII	KÜLTÜREL VE BENZERİ HARCAMALAR İÇİN ENGEL EĞRİSİ.....	55
GRAFİK XIV	GİFFEN MALLARI İÇİN ENGEL EĞRİSİ.....	57
GRAFİK XV	İDEAL MİLLİ TURİZM DENGESİ.....	61
GRAFİK XVI	TURİZMDE ÇARPAN ETKİSİ.....	65
GRAFİK XVII	YÖNETİM PİRAMİDİ.....	142

TABLOLAR

TABLO I	YILLARA GÖRE İHRACAT VE İTHALAT GERÇEKLEŞMELERİ.....	99
TABLO II	DÜNYA DIŞ TİCARETİNDE TÜRKİYE'NİN YERİ.....	100
TABLO III	TÜRKİYE-AB DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ.....	101
TABLO IV	ÖDEMELER DENGESİ	104
TABLO V	TURİZM VE DIŞ SEYAHAT GELİR VE GİDERLERİ.....	105
TABLO VI	İŞÇİ DÖVİZLERİ.....	106
TABLO VII	TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER DENGESİNE İLİŞKİN DEĞİŞKENLER.....	114
TABLO VIII	TÜRKİYE'NİN DIŞ BORÇLARI.....	117
TABLO IX	DIŞ BORÇLARLA İLGİLİ BAZI BÜYÜKLÜK VE GÖSTERGELER.....	120
TABLO X	TÜRKİYE'NİN DÖVİZ GİRDİLERİ.....	123
TABLO XI	TÜRKİYE'NİN DÖVİZ ÇIKTILARI.....	129
TABLO XII	DIŞ TURİZM GELİRLERİNİN İHRACAT GELİRLERİNE ORANI.....	133
TABLO XIII	DIŞ AKTİF TURİZM GELİRLERİNİN GSMH İÇİNDEKİ PAYI.....	134
TABLO XIV	YURTIÇİ İSTİHDAM.....	136
TABLO XV	SİVİL İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI.....	136
TABLO XVI	TÜRLERİNE VE SINIFLARINA GÖRE BELGELİ KONAKLAMA TESİSLERİNİN SAYISI.....	139
TABLO XVII	TURİZM İŞLETME BELGELİ OTELLERDE İSTİHDAM TAHMİNLERİ.....	140

TABLO XVIII	NİTELİKLERİNE VE TÜRLERİNE GÖRE BELEDİYE BELGELİ KONAKLAMA TESİSİ, YATAK VE PERSONEL SAYILARI	141
TABLO XIX	YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ YILLARA GÖRE DAĞILIMI.....	147
TABLO XX	YABANCI SERMAYE İZİNLERİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI.....	149
TABLO XXI	TURİZM GELİRLERİNE ETKİ EDEN DEĞİŞKENLER.....	163
TABLO XXII	TURİZM GELİRLERİNE ETKİ EDEN DEĞİŞKENLERİN LOGARİTMALARI ALINMIŞ HALİ.....	164

G İ R İ Ő

Günümüzde bazı ülkeler için çok önemli bir gelir kaynağı olan turizmin yarattığı ekonomik, sosyal, kültürel ve politik etkiler ülkelerin ekonomilerinde ve özellikle de uluslararası ekonomik ve politik ilişkilerde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bütün dünyada turizm, hızla gelişmekte ve ülkelerin döviz ve istihdam yaratma olanakları ile ülke kalkınmalarına yardımcı olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları sorunların çözümünde veya darboğazların aşılmasında, turizmin yarattığı dinamik ekonomik etkiler, çok önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca iyi yönlendirilmeyen bir turizm sektörü de kaynak israfına ve çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Turizmin günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere büyük bir ilgi çekmesinin nedeni bu sektörde karşılaşılan ekonomik sorunların hafifletilmesinde ve darboğazların aşılmasında bir ekonomi politikası aracı olarak kabul edilmesidir. Nitekim turizm dış açıklarının kapatılmasında daha açık bir ifade ile bir ülke için çok önemli bir unsur olan ödemeler dengesi denkleğinin sağlanmasında önemli bir araçtır. Bilindiğı gibi ödemeler dengesinin açık veya fazla vermesi genelde tüm ekonomik dengeler üzerinde etkiler yaratmaktadır.

Bu yüzden çalışmamızda ödemeler dengesinin görünmeyen kalemleri içersinde yer alan turizm gelirlerinin nasıl arttırılacağı, ödemeler dengesindeki açıkların kapatılmasına nasıl yardımcı olacağı araştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla turizm gelirlerine etki eden etkenlerin neler olduğu ve bu etkenlerin gerçekten turizm gelirlerini etkileyip etkilemediği istatistiki yöntemler kullanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Dış ödemeler bilançosu ya da dengesi ülkelerin belirli bir dönem içerisindeki dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunu göstermesi açısından büyük önem taşır. Ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koyar. Dış ödemeler dengesi, uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucudur. Bu yüzden hükümetlerin ekonomik politika uygulamalarındaki başarılarının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde daha çok turizm ve turizmin genel ekonomik etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında turizm ile ilgili temel kavramlar, turizm arz ve talebinin tanımı, özellikleri gibi konulara değinilmiştir. Daha sonraki kısımda ise turizmin ödemeler dengesine, milli gelire, istihdama,

yabancı sermayeye ve ana üretim sektörlerine etkileri kısaca teorik olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Türkiye'de ödemeler dengesinin yıllar itibariyle gelişimi, yıllar itibariyle turizmin milli gelir içindeki payları, yıllar itibariyle turizmin istihdama katkıları vb. konularına değinilmiştir. Ayrıca Türkiye'de turizmin ödemeler dengesine katkıları beş yıllık kalkınma planları dikkate alınarak yıllar itibariyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Son bölümümüzde ise istatistikî yöntemler kullanılarak turizm gelirlerine etki eden değişkenler tesbit edilmiş ve bu değişkenlerden anlamlı çıkanlar arasında .tekrar bir regresyon analizi yapılarak Türkiye'nin turizm gelirlerindeki değişmelerin tamamına yakın bir bölümünün analize dahil edilen değişkenlerle açıklanıp açıklanamıyacağı ortaya konmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE TURİZMİN GENEL EKONOMİK ETKİLERİ

I- TURİZM İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Bu başlık altında turizm ile ilgili temel kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla turizmin ve turistin tanımları üzerinde ayrıntılı olarak durulmaya çalışılmıştır.

A- TURİZM EKONOMİSİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Aşağıda turizm ekonomisi ve turizmin özellikleri incelenmeye çalışılmıştır.

1. Turizm Ekonomisinin Tanımı

Ekonomi, insanların ve toplumların para kullanarak ya da kullanmadan dış alemde bulunan bütün canlı ve cansız varlıkları belli konular ve metodlar içinde, özlem

ve deneylere yer vererek ve bunların sonucunda belli kanunlar koyarak varlığını sürdüren sosyal bir ilimdir¹.

Turizmin ödemeler dengesine sağladığı yararlar, milli gelir ve istihdama katkıları, turizmin ekonomik yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Colin Clark ve bazı iktisatçılar ekonomiyi üç sektöre ayırarak incelemişlerdir. Bunlar; tarım sektörü, sanayi sektörü ve hizmet sektörüdür. Ticaret, yönetim, serbest meslekler, eğitim, el sanatları, güzel sanatlar hizmet sektörünün içinde yer almaktadırlar². Bu sektörün içinde yer alan ve emek-yoğun bir faaliyet olan turizmin iktisatla yakın ilişkisinden dolayı turizm ekonomisi adlı bir bilim dalı doğmuştur. Turizm ekonomisinin tanımını şu şekilde yapabiliriz. İnsanın turizme yönelik ihtiyaçlarını turizm kaynaklarıyla dengelemeye çalışan emek-yoğun ağırlıklı bilim dalıdır³.

2. Turizmin Özellikleri

Turizmi diğer ekonomik etkinliklerden ayıran bazı özellikler vardır. Turist açısından turizm bir tüketim etkinliğidir ve bir bölgeden başka bir ülkeye gelir aktarımıdır. Turist tüketicidir, sürekli yaşadığı yerde

¹ Halil DİRİMTEKİN, **Genel İktisat Teorisi I**, Anadolu Üni.Yayını, Eskişehir, 1984, s.3.

² Colin CLARK, **The Conditions of Economif Progress**, Second Edition, McMillan and Co.Ltd., London, 1951, s.348.

³ M.Zeki DİNÇER, **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993, s.4.

kazandığı geliri, ziyaret ettiği yerde tüketim amacıyla harcar⁴. Tüketimin bir başka yerde yapılması turizmi ekonomik açıdan önemli kılar⁵. Turizm ve turist tanımı temelde seyahat (yer değiştirme) ve konaklama (geceleme) özelliklerini vurgular. Bu iki özelliğe bağlı olarak tüketimin türü nedeniyle, turizmi diğer dallardan farklılaştıran nitelikler vardır:

Ürün/Hizmet ve Tüketicinin Yer Değiştirmesi

Gelir kazanma amacının olmaması nedeniyle turistin tüketimi, ziyaret ettiği yerde sürekli yaşayanların faaliyetlerinden farklıdır. Turist bir üretimde bulunmak amacıyla seyahat etmez. Amaç tümüyle tüketimdir.

Ürün ihracatında olduğunun tersine, turizmde ürün ve hizmet ihraç edilmez, tüketici yani turist ithal edilir. Turist hizmet ve ürünün sunulduğu yere getirilir⁶. Bu özellik nedeniyle turizm ödemeler dengesi içinde ve uluslararası ticarete görünmez ihracat kalemine dahil edilir.

Bütünsellik ve Eş Anlamlı Tüketim

Turist bir dizi hizmet ve ürün talep eder, tüketimi birbirinden değişik alanları kapsar. Ulaşım, konaklama,

⁴ G.A.SCHMOLL, *Tourism Promotion*, Tourism International Press, London, 1977, s.30.

⁵ G.RICHARDS, *Tourism and The Economy*, University of Surrey, Surrey, 1972, s.33.

⁶ S.SCHULMEISTER, *Tourism and the Business Cycle*, Austrian Institute for Economic Research, Vienna, 1979, s.93-95.

yer hizmetleri, dinlence vb. farklı ürünler birbirinin yerine kullanılamaz ve ard arda tüketilir. Tümüyle birbirinden farklı turistik ürünler bir diğerinin tamamlayıcısıdır ve ayrılmaz bir bütün oluştururlar⁷.

Tüketimde Aracı Gerekliliği

Turistik ürünün hazırlanması, sunumu, satışı ile tüketimi sürecinde aracılara, tüketimi kolaylaştıracak kişi ve kuruluşlara gerek vardır. Turistik ürün günümüzde paket tur olarak adlandırılan özel bir üründür. Paket tur kısaca, uluslararası ulaşım ile çekim merkezindeki yer hizmetlerinden, konaklama, yiyecek-içecek, dinlence olanakları, alışveriş vb. oluşur⁸. Turistik ürün, turistin satın aldığı ürün ve hizmetler bütünüdür. Değişik çekim merkezlerinin turistik ürünleri özgünlükleri derecesinde farklılaşır. Havayolu, konaklama, dinlence olanakları, kredi kartı kullanımı, seyahat sigortası gibi her türlü turistik ürün tüketiminde bir aracının gerekliliği vardır.

B- TURİZM İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Turizm sözcüğü latince "tornus"dan üretilmiştir. "Tour" sözcüğü de bu kelimedenden üretilmiş olup, Yunanca'da bir daireyi anlatan araç anlamına gelmektedir. Bu kelime

⁷ Robert W. MCINTOSH - Charles R. GOELDNER - J.R. Brent RITCHIE, **Turizm, Principles, Practices, Philosophies**, John Wiley and Sons Inc., Seventh Edition, Newyork, 1995, s.21.

⁸ MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.23.

aynen batı dillerine de geçmiştir. Fransızca'da bu kelimenin anlamı dönmektir. Milletlerarası Webster sözlüğüne göre 'tur'un anlamı şöyledir" İlk başlanılan yere dönülen; iş, zevk, eğitim için gezilen ve bu geziler sırasında çeşitli yerlerin ziyaret edilmesinden ve planlı bir seyahat programından meydana gelmiş yolculuğa" tur denilmektedir⁹.

1. Turizmin Tanımı

Joseph Stadner 1884'de turizmi bir iktisadi faaliyet olarak ele alıp incelemiştir. Daha sonra 1910 yılında Avusturya'lı ekonomist Herman Von Schullar turizmin sadece ekonomik yönü üzerinde durmuştur. Bu yazara göre turizm "başka bir ülkeden şehir veya bölgeden yabancıların gelmesi ve geçici süre kalmaları ile ortaya çıkan hareketin ekonomik yönünü ilgilendiren faaliyetlerin tümü" olarak nitelendirilmiştir¹⁰. Turizmin tanımından önce dikkate alınması gereken dört unsur bulunmaktadır. Mcintosh ve Goeldner'e göre bunlar; turist, turistlere mal ve hizmet sağlayan işletmeler (oteller ve lokantalar gibi), ev sahibi bölgenin veya ülkenin devleti ve bölgede yaşayan toplumdur¹¹. Bu faktörler göz önünde tutularak turizm "turistleri ve

⁹ DİNÇER, s.5.

¹⁰ SCHMOLL, s.11.

¹¹ MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.22.

diğer ziyaretçileri bölgeye çekebilme ve ev sahipliği yapma sürecinde, turistler, işletmeler, devlet ve toplum arasındaki ilişkilerden kaynaklanan bir kavram" şeklinde tanımlanmaktadır¹².

Turizm olayına bir endüstri, bir makro sistem olarak veya uluslararası tanım çerçevesinde yaklaşım yapılabilir¹³.

- Bir endüstri olarak turizm, kar amacı gütmeyen turizm organizasyonlarından, turizm pazarlama faaliyetlerinden, ulaştırma, konaklama, yiyecek ve içecek hizmetlerinden, turistik perakende satış mağazalarından ve turizmle ilgili diğer çeşitli etkinliklerden oluşan bir endüstridir.

- Bir makro sistem olarak turizm, turist, turizmin objeleri olan turistik yöre, turistik ürün, turizm organizasyonları ve işletmeleri ile, çevrede ekonomik, doğal, sosyal, politik ve teknolojik alt sistemlerden oluşan makro bir sistemdir.

- Uluslararası tanım çerçevesinde çok yönlü bir olay olarak turizm, yeterli boş zamana, yeterli mali olanaklara ve seyahatten manevi zevk alacak kadar kültüre sahip olan insanların yaptıkları seyahat ve konaklamalar

12 İlyas ŞIKLAR, **Turizm Ekonomisi**, Anadolu Üni. Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksek Okulu Yay. Ders Notları, Ana.Üni.Basım Evi, Eskişehir, 1994, s.1.

13 Hasan OLALI, **Turizm Politikası Ve Planlaması**, İşletme İktisadi Enstitüsü Yayın No:122, İstanbul, 1990, s.4.

olarak değil, seyahat ve geçici konaklamalarla ilgili tüm faaliyet olarak ele alınmaktadır.

Turizm sadece seyahat ve konaklamadan ibaret bir faaliyet değildir. Seyahat ve konaklamanın ortaya çıkardığı tüm kurumlar, davranışlar, faaliyetler kavram içindedir. Bu yüzden turizme bir endüstri gözü ile bakılabilir. Buna göre;

a- Ağır Bir Endüstri Olarak Turizm

Turizm sektörü son derece çeşitli ve büyük boyutlu yatırımların yoğun olduğu bir sektördür. Bu yatırımları ayrıntıyla incelediğimizde;

aa- Enfrastrüktür (alt-yapı) Yatırımları

Bu yatırımlar turizm sektörünün gelişme plan ve programlarında açıkça görülmeyen gizli yatırımlardır. Bunlar genel ve spesifik alt-yapı tesis yatırımlarını içerir.

Genel enfrastrüktür tesis yatırımları (çok amaçlı alt-yapı yatırımları) sadece turistik ihtiyaçların karşılanmasına, diğer bir deyişle, turizmin gelişmesi veya bir bölgede turistik komplekslerin yaratılması gayesine dönük yatırımlar değil, öncelikle yörenin ekonomik ve sosyal yaşam için zorunlu olan çok amaçlı yatırımlardır. Su, elektrik, haberleşme, ulaştırma

sistemleri, sağlık ve guvenlik kuruluslari icin yapilan yatirimlar bu grupta yer alir¹⁴.

Spesifik, diger bir deyişle, doğrudan doğruya turizm amaçlı belirli enfastrüktür yatirimlar, turizm sektörünün gelişmesi ve sektöre dinamizm kazandırılması için gerekli tesis yatirimlarını içerir. Örneğin, artan turizm talebine paralel olarak yukarıda sıralanan çok amaçlı genel enfastrüktür tesislerin büyütülmesi, kapasitelerinin arttırılması, mükemmelleştirilmesi, hava limanlarının inşası, yat limanlarının kurulması, rekreasyon olanakları sağlayacak şekilde turizm bölgesinde düzenlenmesine yönelik yatirimlar, turizm olayının ortaya çıkardığı alt-yapı yatirimlarıdır¹⁵.

bb- Superstrüktür (üst-yapı) Yatirimları

Bu tür yatirimlar sektörün ana temaları olan otelcilik ve para-otelcilik alanında yoğunlaşan yatirimlardan oluşur¹⁶.

cc- Tamamlayıcı Yan Turistik Yatirimlar

Bunlar turizm sektörünü tamamlayan yan yatirimlar olup, sınırları son derece geniştir. Çünkü, turistik tüketim harcamalarının hemen hemen %40'ından fazlası

¹⁴ Stephen F.WITH-Luiz MOUTINHO, **Tourism Marketing And Management Handbook**, London, 1995, s.306

¹⁵ Alberto SESSA, **Tourism As A Factor Of Progress In The Economy Of Developing Countries**, Roma, 1986, s.85.

¹⁶ OLALI, s.11.

sektörün yan yatırımlarını oluşturan tesislere akar. Prof.Kraff, "bir otel tek başına turizm yapamaz" sözü ile turistik mal ve hizmetlerin tamamlayıcı karakterini vurgulamıştır¹⁷.

Bu gruptaki yatırımlar; yiyecek, içecek tesislerinden, sportif tesislerden, dansing ve gece kulüplerinden turizmle ilgili mal ve hizmetleri üreten sinai kuruluşlardan, mal ve hizmetlerin pazarlamasını yapan ticari kuruluşlardan, turizm finansmanı ve sigortası ile iştigal eden işletmelerden meydana gelmektedir.

b- Entegre Bir Endüstri Olarak Turizm

Yukarıda anlatılan alt-yapı, üst-yapı, yan hizmet yatırımlarının içeriği, ortak hedefi ve bölünmez bir bütünü oluşturması turizm sektörüne aynı zamanda entegre bir endüstri özelliği kazandırır.

Entegrasyonun başarısı böyle bir entegrasyonu zorunlu kılar. Örneğin, yol olmadan konaklama yerinin ve potansiyelinin yeterli olmasının anlamı yoktur.

Bunların yanı sıra turizm sektörüne yapılan tüm yatırımların şansını turizm talebinin esnek, hassas kriterlere, turistik tüketicinin önceden kesinlikle

17 OLALI, s.9.

belirlenemeyen davranışına terketmemek için her çeşit yatırımcı arasında sıkı bir işbirliğine ihtiyaç vardır.

c- Hizmet Endüstrisi Olarak Turizm

Turizmde pazarlanan şey, hizmettir. Örneğin; otelde yatak, denizden ve güneşten yararlanmak, manzaraya bakmak, doğayı ve tarihi anıtları seyretmek gibi.

d- Kültür Endüstrisi Olarak Turizm

Turizm, değişik kültürler arasında bir bağ kurmakta, kültürleri birbirine yaklaştırmaktadır.

2. Turistin Tanımı

Turizmin öneminin giderek artması, özellikle bazı ülkelerin ekonomilerinde büyük bir ağırlık kazanması ve her yıl geniş kitlelerin uzun mesafeler aşarak seyahat etmeleri, turistin tanımlanması ihtiyacını göstermektedir. Ancak turistin birçok tanımı sözkonusudur ve birçok devlet ve hatta aynı devletin farklı bürokratik kademeleri, ihtiyaçları olan istatistiklere göre farklı turist tanımları kullanmaktadırlar.

Genel Olarak turistin tanımı yapıldığında; turizm tanımındaki özelliklere uygun olarak ve bu özelliklerin etkisi ile belirli bir süre için seyahat eden, ziyaret

ettiği yerde 24 saatten fazla kalan veya ülkenin bir konaklama tesisinde en az bir geceleme yapan, mali gücü, zamanı ve maddi kapasitesi (fiziki gücü) sınırlı olan, rahatına düşkün, geleneklerini koruyan, temizlik ve vasat konfor arayan insandır¹⁸.

Bu tanım ışığında turistin başlıca özelliklerini şöyle gösterebiliriz¹⁹;

- Turist, merak, din, eğitim, öğretim, dinlenme, eğlence, spor ve sağlık gibi nedenlerle seyahat eden ve bu isteklerine tatmin aracı arayan kişidir.

- Turist, macera yerine zevk ve kültürel bir nedenle hareket eden insandır.

- Modern turist, zamanı çok az ve değerli olan kişidir. Onun aylarca sürecektir bir seyahate ayıracak zamanı yoktur. Çok kısa bir süre içinde mümkün olduğu kadar çok yer görmek ister ve en yüksek tatmin imkanını arar.

- Modern turistin mali gücü de sınırlıdır. Çünkü, turizm belirli sosyal gruplara has bir üstünlük hakkı olmaktan çıkarılarak, geniş halk kitlelerine yayılmıştır. Ulaştırma araçlarının hızı ve ucuzluğu az gelirli insanlara da planlı bir tasarrufla seyahat etme imkanı vermiştir.

¹⁸ MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.21.

¹⁹ MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.21-25.

- Günümüz turisti, vücut bakımından vasat derecede sağlam ve güçlü bir insandır. Çünkü, ulaştırma imkanlarının gelişmiş olması, yaşlıların, çocukların ve çoğunlukla kadınların seyahat etmelerini sağlamıştır.

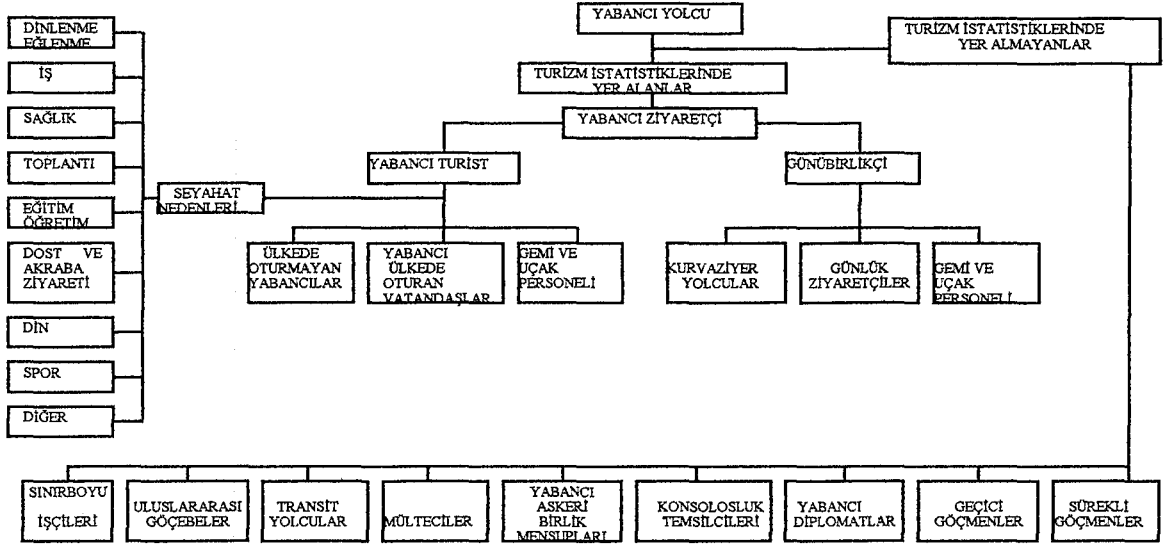
- Turist; temizlik, vasat bir konfor ve yenilik arar. Fakat geleneklerini de korumak ister. Bu nedenle, mal ve hizmetleri turistin geleneklerine zıt olmayacak biçimde ilginç bir dekor içerisinde sunmak gerekir.

- Turist ziyaret ettiği ülkede 24 saatten fazla konaklayan veya o yerin bir konaklama tesisinde (otel, motel, kamping, tatil köyü) en az bir gece kalan kişidir.

Uluslararası çerçevede turist ve benzeri kavramların tanımını, 1963 yılında Birleşmiş Milletler İstatistik Komisyonu ve Kamu Turizm Teşekkülleri Uluslararası Birliği Roma'da düzenledikleri "Uluslararası Turizm ve Seyahat Konferansı"nda yapmışlardır²⁰.

- Yabancı ziyaretçi; bir ülkeye gelen ve konaklama süresi 24 saati aşan veya 24 saatten az olan bütün yabancı kişilerdir.

GRAFİK I
TURİZM İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

- Yabancı turist; sürekli konaklama yerinin bulunduğu ülkeden başka bir ülkeye iş, aile ziyareti, merak, din, kültür, eğitim ve öğrenim, spor, dinlenme, eğlence, dost ve akraba ziyareti sebepleriyle seyahat eden, her çeşit toplantılara (ilmi, dini, diplomatik, sportif) katılmak üzere giden, gittiği ülkede 24 saatten fazla süre ile kalan veya ülkenin konaklama tesislerinde en az bir geceleme yapan kişidir.

Bu tanıma göre;

- Ülkede oturmayan yabancılar,
- Yabancı ülkede oturan vatandaşlar,

- Bakım ve onarım için ülkeye gelen yabancı gemi ve uçak personeli veya bir ülkeye geçici olarak uğrak yapan gemi ve uçak personeli, ülkenin konaklama tesislerinden yararlandıkları taktirde yine turist sıfatını taşımaktadırlar ve turizm istatistiklerinde yer alırlar.

- Günübirlikçi (excursionists); ziyaret edilen ülkede 24 saatten az kalan ziyaretçiler (bunlara deniz seyahati yapanlar dahil olmaktadır),

- Bir ülkeye gemi ile gelen ve aynı gemi ile aynı günde giden, kurvaziyer yolcular,

- Kara yolu ile gelen ve aynı günde ülkeden ayrılan günlük ziyaretçiler,

- Gittikleri ülkede konaklama yapmadan günlük olarak kalan gemi ve uçak personeli günübirlikçi kabul edilirler ve turizm istatistiklerinde yer alırlar.

Bu tanımlamalar, ülke veya bölge yönetiminin ve özel sektör kuruluşlarının belirli bir sürede ne kadar turist ve günübirlikçi beklediklerini tespit edebilmeleri açısından oldukça önemlidir. Devlet ve özel sektör kuruluşları, turistlerin ve günübirlikçilerin profilini bilmek istemelerinin nedeni, turistlere ve günübirlikçilere yeterli hizmetin sunulabilmesi için gerekli planların yapılabilmesi ve politikaların oluşturulabilmesidir.

C- DIŞ AKTİF TURİZM - DIŞ PASİF TURİZM

Turizm maliyeti, iç ve dış turizm maliyeti ile döviz maliyetinden meydana gelmektedir. Turizm gelirleri iç ve dış turizm gelirleri olarak ikiye ayrılır.

Dış Turizm; bir ülkeye diğer ülkelerden gelen ve bir ülkeden diğer ülkelere giden turistlerin gerçekleştirdikleri faaliyettir. Ülke ekonomisine döviz girdisi ve döviz çıktısı sağlar²¹.

Dış turizm, dış aktif turizm ve dış pasif turizm olarak ikiye ayrılır.

Dış aktif turizm, yabancı ülke vatandaşlarının ülkeye yaptıkları gezilerdir. Ülkeye döviz girişi olduğundan, ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi olumludur.

Dış pasif turizm, ülke vatandaşlarının dış ülkelere yaptıkları seyahatlerdir. Ülke vatandaşları yurtdışına çıkarken döviz çıkışı yaptığından ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi negatiftir.

1. Kitle Turizmi

Artık günümüzde turizm sadece yüksek gelir grubuna hitap eden, boş zamanı ve geliri olan bir gruba yönelik bir faaliyetle sınırlı değildir. Ulaşımın, hızın ve

²¹ DİNÇER, s.11.

konforun artmasına, teknolojinin gelişimine, gelirin adaletli dağıtılmasına, yıllık ücretli izin ve haftalık tatil haklarının elde edilmesine paralel olarak, turizm orta ve dar gelirli sınıfların katılabileceği bir faaliyet haline gelmiş ve geniş sosyal tabakaları çekmiştir. Bunlara göre kitle turizmi şöyle tanımlanabilir²².

"Kitle turizmi (Mass Turizm) önceden organize edilmiş herşey dahil (seyahat, konaklama ve diğer hizmetler) götürü fiyatı belli grup halinde belirli yerlere seyahat organizatörü firmalarca düzenlenen turizm türüdür".

2. Sosyal Turizm

Sosyal Turizm, satın alma gücü az olan halk tabakalarının turizme katılmalarından doğan olay ve ilişkilerin bütünüdür. Sosyal turizm esas itibariyle iç turizmle ilgilidir ve ikinci derecede sosyal turizm tesisleri yoluyla dış aktif turizme de yararlı olabilir. Genel bir tanım yapıldığında sosyal turizm; genel turizm olay ve ekonomisi içinde, şahsi gelir, özel yatırım ve finansmanlar ile kendini belli eden bir turizm tipidir²³.

22 DİNÇER, s.12.

23 Salah WAHAB, **Vahab on Tourism Management**, Tourism International Press, London, 1975, s.11.

II- TURİZM ARZI VE TURİZM TALEBİ

Bu başlık altında da turizmde arz kavramı açıklandıktan sonra arzın talebi karşılaması yöntemleri üzerinde durulacaktır. Turizmde talep denilince ne anlaşılması gerektiği, turizm talebinin fiyat ve gelir esneklikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

A- ARZIN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Arz, ekonomide "Ceteris Paribus" varsayımı altında üreticilerin üretmek arzusunda, gücünde oldukları üretim (mal, hizmet vb.) ile piyasadaki bu satıcıların davranışlarına denir. Üretici malı piyasaya sürerken iki konuya dikkat eder²⁴;

- Subjektif faktörler
- Objektif faktörler

Subjektif faktörler üreticinin mala verdiği öneme, satışın sonucu elde edilecek paraya ve piyasa tahminlerine bağlıdır. Objektif faktörler ise maliyetler, yani malın üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin fiyatlarını ifade etmektedir. Satıcı belli bir zaman dilimi içinde değişik fiyatlar karşısında yani subjektif ve objektif faktörlere uygun olarak bir malı belli miktarda üretip satmak zorundadır.

²⁴ C.Necat BERBEROĞLU, *Mikro Ekonomik Analiz*, Bizim Büro Basımevi, Eskişehir, 1986, s.10.

Arz miktarı ile bu miktarı etkileyen faktörler arasındaki ilişkiyi yani arz fonksiyonunu şöyle yazabiliriz:

$$A_a = F(F_a, F_b, F_c, F_d, \dots, T)$$

Burada A malının arz miktarı (A_a), A malının fiyatının (F_a) yanında, B malının, C malının vs. fiyatlarının (F_b, F_c, \dots), üretim faktörlerinin fiyatlarının ve teknolojinin (T) fonksiyonu olmaktadır.

"Ceteris Paribus" varsayımı altında, arzı etkileyen faktörlerden o malın fiyatı dışında kalanların değişmediği varsayıldığında, arz fonksiyonu şöyle yazılabilir:

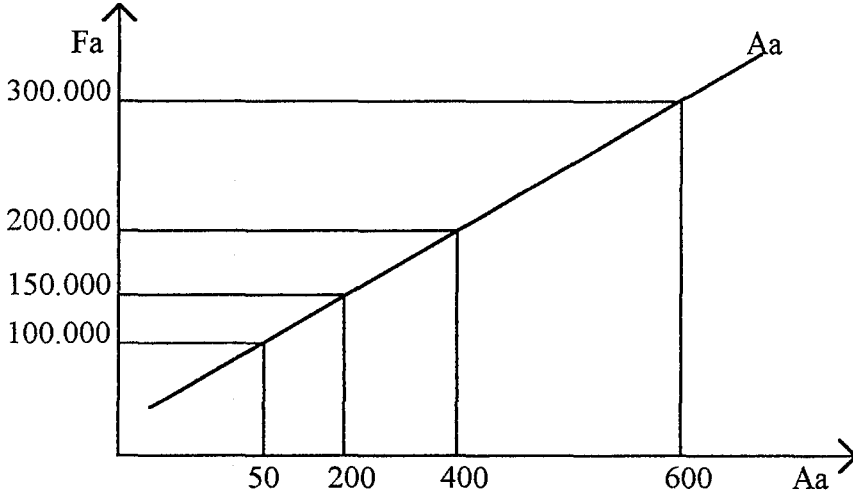
$$A_a = F(F_a)$$

Burada fiyatla arz miktarı arasındaki ilişki görülmektedir. Anlaşıldığı gibi A malının arz miktarı (A_a), A malının fiyatının (F_a) fonksiyonudur.

Bu tür ilişki bir eğri yardımıyla da gösterilebilir. Arz eğrisi arz edenlerin (üreticilerin), A malından hangi fiyatlarda ne kadar miktar üreteceklerini gösteren bir eğridir.

Arz eğrisi sol aşağıdan sağ yukarıya doğru yükselir. Eğimi pozitifdir. Dik eksen fiyatı, yatay eksen de miktarı belirtir. Fiyatlarla mal miktarları arasında doğru orantı vardır. Fiyatlar yükseldiğinde arz miktarı çoğalır. Fiyatlar düşünce arz miktarı azalır.

GRAFİK II ARZ EĞRİSİ

Arz elastikiyeti, fiyat değişmeleri karşısında üreticilerin göstereceği tepkidir. Bir malın fiyat artış veya azalışı ile arz artış veya azalışı arasındaki oran arz elastikiyetini göstermektedir. Fiyat değişmeleri ile arz değişmesi aynı yönde olduğu için, arz elastikiyeti hep pozitiftir. Çeşitli durumları mevcuttur:

- Arz elastikiyeti 0 olursa, arzın fiyatla ilgisi yoktur

- Arz elastikiyeti sonsuz olursa, belli piyasa fiyatında, bütün mallar satılacak demektir

- Arz elastikiyeti 1'e eşit olunca, fiyat, miktar değerleri birbirine eşittir.

- Arz elastikiyeti 1'den büyük olunca fiyattaki değişime göre arz daha büyük değişiklik gösterir

- Arz elastikiyeti 1'den küçük olunca, fiyatlar değişiklik gösterdiğinde arz daha az değişikliğe uğrar.

1. Turizmde Arz Kavramı

Modern anlayışta günümüzde turistin tatmin edilmesi amaçlanmaktadır. Turistlerin çeşitli açılardan turizm olayına katılmalarındaki beklentileri, arzu ve ihtiyaçlarının neler olabilecekleri, buna karşılık turistik mahaldeki arz potansiyelinin bunları ne ölçüde karşılayabileceği araştırılmalıdır. Bugün turist, sadece yeme, içme ve konaklama gibi temel hizmetler talebiyle yetinmemekte, tatilini geçirdiği yerde tenis kortu gibi sportif tesisler, duş, yüzme havuzu, değişik türden eğlence üniteleri gibi ilave faydalar sağlayacağı hizmetleri de talep edebilmektedir²⁵.

Bu konular, bir tüketici olarak turistin en iyi biçimde algılanıp, değerlendirilmesini zorunlu hale getiren nedenlerdir. Bu yaklaşım tarzıyla bu bölümde, önce arz potansiyeli analiz edilmeye çalışılacak, daha sonra turizmde talebi belirleyen ve etkileyen faktörler incelenmeye çalışılacaktır (GRAFİK III).

Bir ülkenin turistik arzının incelenmesi, turizm planlamasında o ülkenin hangi yörelerinin ve cazibe merkezlerinin, başka bir ifadeyle de hangi turistik

25 MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.282-284.

mahallerinin tanıtılmasının o ülkeye optimum faydayı sağlayacağı konusunda ışık tutacaktır.

Turizmde arz, bir dizi doğal ve insan yapısı cazibe unsurları ile turiste doğrudan veya dolaylı olarak sunulan mal ve hizmetlerin tümü olarak ifade edilebilir²⁶.

Turizm faaliyetini tüm bir yıla yaymak ve turizmin ekonomik getirilerinden daha çok faydalanmak için, ülkeler turistik arz potansiyellerini dikkate alarak, değişik turizm türleri geliştirmeye çalışmaktadırlar.

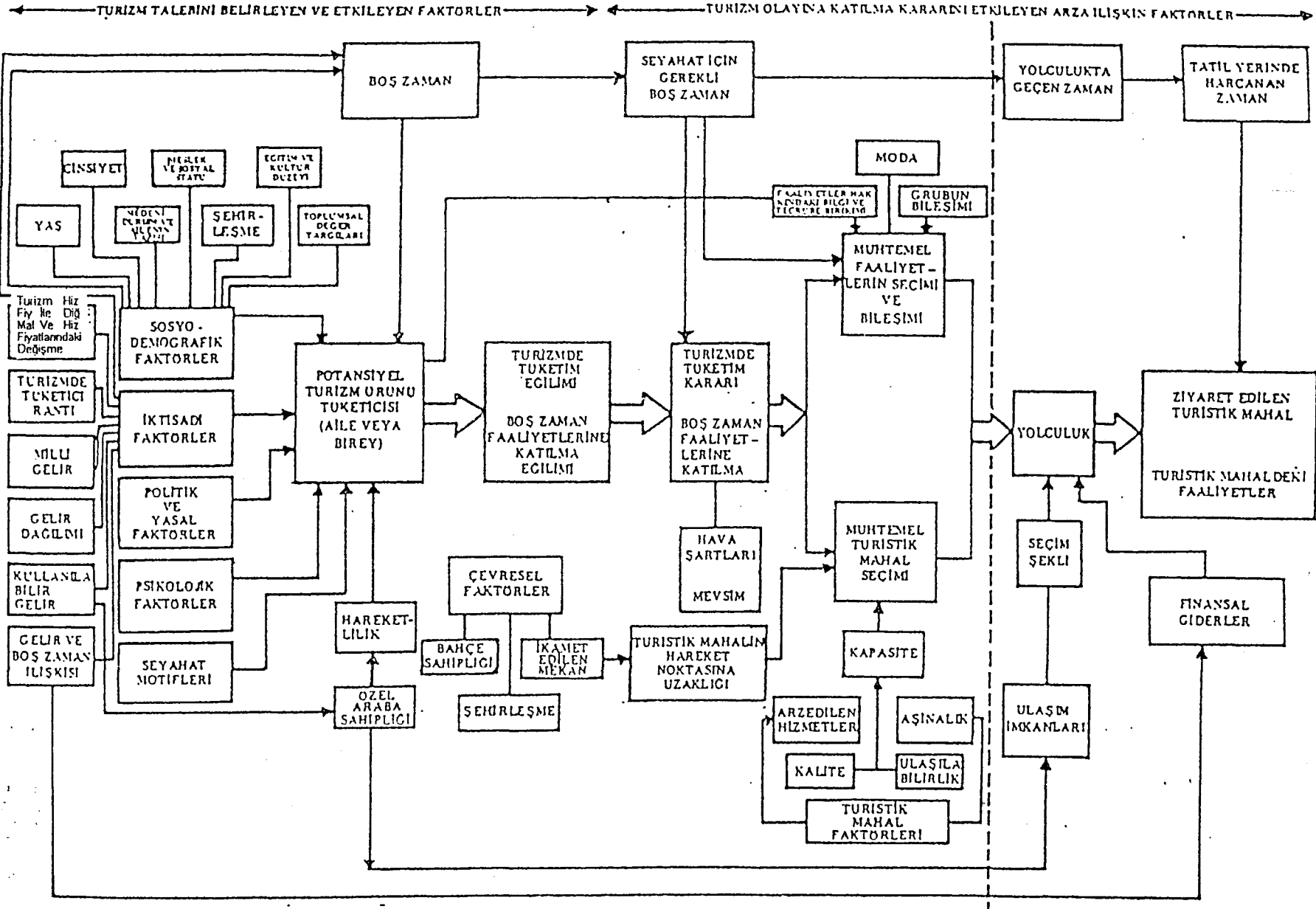
Genel bir sınıflama içinde belli başlı turizm türleri şunlardır²⁷.

- Deniz banyosu ve güneşe bağlı tatiller,
- Çiftlik arazilerinin yanında gelişen turizm (kırsal veya çiftlik turizmi),
- Kış sporları,

²⁶ Alberto SESSA, *Elements Of Tourism Economics*, Roma, 1983, s.134.

²⁷ WAHAB, s.77.

TURİZM OLAYINA KATILMA KARARINI ETKİLEYEN TALEP VE ARZA İLİŞKİN FAKTÖRLER

- Dağ turizmi,
- Kültürel ağırlıklı tatiller (müzeler, sanat galerileri, müzik gösterileri, tarihi abideler, festivaller, vs.),
- Deniz ağırlıklı tatiller (krvaziyer),
- Kongre, konferans, toplantılara bağlı olarak gerçekleştirilen tatiller,
- Sportif tatiller,
- Dini karakterli tatiller,
- Sosyal turizm,
- İş ve ticarete bağlı olarak gerçekleştirilen geziler (ticari fuarlar),
- Kaplıca turizmi,
- Sağlık nedeniyle yapılan turizm (deniz tedavisi),

Seçilen turizm türüne paralel olarak, turiste iyi hizmet verebilmek için, gerek maddi ve gerekse beşeri kaynak açısından ülkelerin yeterli bir alt ve üst yapıya sahip olmaları zorunludur. Yeterli bir alt ve üst yapının temel noktaları şu şekilde sınıflanabilir²⁸:

- Yöresel el emeği ve gerekli techizat,

- Konaklama birimleri (otel, motel, kamping olanakları),
- Suyun, özellikle içme suyunun sağlanması, kanalizasyon şebekeleri, telekominikasyon, çöplerin toplanması,
- Yeterli miktarda gıda maddelerinin sağlanması,
- Sağlığı koruyucu bir alt yapının bulunması,
- Güvenlik şartları açısından gerekli nitelikleri taşıyan havaalanları,
- Limanlar,
- Güvenli bir karayolu ağı,
- Güvenli bir demiryolu ağı,
- Anıtları ve gelenekleri koruyan programların ortaya çıkarılması,
- Çevrenin ciddi tedbirler alınarak korunması,
- Kültürel gösteri programları ve okuma salonları, kütüphane, müze, tiyatro, tarihi eser gibi özel ve kamuya ait kültür merkezleri yaratma,
- Yayaları gürültüye, toza, dumana, ise karşı koruyan tedbirlerin alınması,
- Yeşil alanların ve süs bahçelerinin yaratılmasıyla estetik değeri ortaya çıkan tarihi kentlerin, yerel yöneticilerine insiyatif tanıma,

- Oyun salonları,
- Yayalara ve bisikletlilere ayrılmış pistlerin, işaretli yolların, bankların, dinlenme alanlarının, parkların, çöp kutularının düzenlenmesi,
- Turizmi meslek olarak icra edenlere eğitim ve kendi kendilerini geliştirme olanakları,
- Doğal afetler karşısında korunma tertibatı,
- İtfaiye hizmetleri,

Turizm arzı iki ana grupta incelenebilir²⁹; Birincisi, bir ülkenin turizm arzını oluşturan deniz, göl, tabiat güzellikleri gibi tabii kaynaklarının ve harabeler, anıtlar gibi tarihi değerlerinin arttırılması ya son derece zor, ya da mümkün değildir. Bu durum Grafik IVa'daki gibi inelastik bir özellik taşımaktadır.

İkincisi, turistik mal ve hizmet üreten işletmeleri ele aldığımızda, bu tür kuruluşların sabit sermayelerinin toplam sermayedeki payının yüksek olduğu ve genellikle de %80 - %90 arasında bulunduğu anlaşılmaktadır.

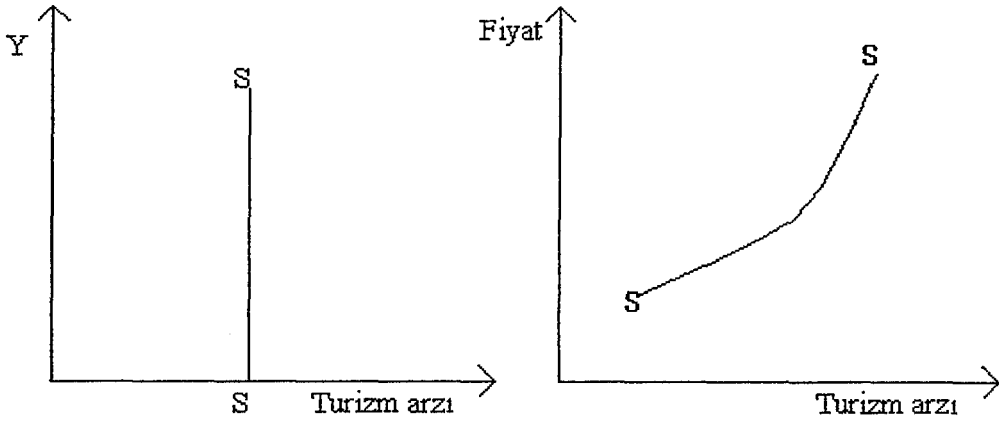
Bu payın mal ve hizmet ünitelerine dağıtımı, doluş oranına bağlı kalmaktadır. Değınilen nedenler, turizm işletmelerinde hizmet arzının istenildiğı an azaltılmamasına veya arttırılmamasına neden olmaktadır³⁰. Dolayısıyla da özellikle kısa dönemlerde fiyat

29 MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.282-284

30 OLALI, *Turizm Pol.....*, s.288.

değişmeleri karşısında turizm arzının elastikliği, Grafik IV b'de görüldüğü gibi 1'den küçük olacaktır.

GRAFİK IV TURİZMDE ARZ ESNEKLİĞİ

GRAFİK IVa

GRAFİK IVb

B- ARZIN TALEBİ KARŞILAMASI

Belirli bir turistik bölge için, ciddi piyasa araştırmaları ile bölgedeki sosyo ekonomik faktörler çok iyi değerlendirilmeli ve turistik talep tahmin edilmelidir. Tahmin edilen bu talep ve bölgenin gerçekleri ışığında da arzın planlanması gerekir.

Arzı belirleyen unsurlar arasında yer alan altyapı gözönünde tutulduğunda, bu tesislerin geniş ölçüde mevcut otel, lokanta, mağaza ve benzeri tesislerin sayısı tarafından belirleneceği söylenebilir. Gerçekleşmesi beklenen talebi karşılayabilmek için arzın belirlenmesine

ilişkin istatistik bilgi gerektirmeyen iki yöntem bulunmaktadır³¹.

1. Doluluk Oranları Yöntemi

Doluluk oranı ile turistik arzın belirlenmesinde iki yönden hareket edilebilir. Gerekli oda sayısının belirlenmesi ve gerekli yatak sayısının belirlenmesi.

Gerekli oda sayısının belirlenmesinde şu eşitlik kullanılmaktadır:

$$D = \frac{T \times P \times L}{365 \times N \times O}$$

D = Belirli bir tarihteki oda talebi,

T = Bölgeye gelmesi beklenen turist sayısı,

P = Gelen turistlerden otellerde kalanların yüzdesi,

L = Bir turistin ortalama kalış süresi,

N = Bir odada kalan ortalama turist sayısı,

O = Ortalama doluluk oranı,

Burada D'nin 100 çıktığını varsayalım. Arz kapasitesi 95 olduğunda, bölgede gerçekleşmesi beklenen talep 100 odadır. Mevcut oda arzı da 95 olduğuna göre,

31 ŞIKLAR, s.50.

ilave edilmesi gereken oda sayısı $100 - 95 = 5$ adet oda olarak bulunacaktır.

Bu konuda kullanılabilecek ikinci yol ise, en dolu aya göre yatak arzının belirlenmesidir. Bu yöntem için şu formül kullanılır.

$$D = \frac{T \times P \times L \times S}{M \times Q}$$

Burada;

D = En dolu aya göre yatak talebini,

T = Bölgeye gelmesi beklenen turist sayısını,

P = Gelen turistlerden otellerde kalanların yüzdesini,

L = Bir turistin ortalama kalış süresini,

S = En dolu ayda gelen turistlerden otellerde kalanların yüzdesini,

M = En dolu ayın gün sayısını,

Q = En dolu aydaki doluluk oranını göstermektedir.

D'nin 1000 olduğu; mevcut yatak arzının da 900 olduğunu varsaydığımızda, ilave edilmesi gereken yatak miktarı, $1000 - 900 = 100$ adet olarak belirlenecektir.

2. Turistik Potansiyel Katsayısı Yöntemi

Turistik potansiyel katsayısı herhangi bir yörenin t zamanında turistlerin hizmetine sunabileceği toplam konaklama potansiyeli ile yörenin sürekli nüfusu arasındaki ilişkiyi gösteren bir katsayıdır. Bu katsayı şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$F_t = \frac{D}{R} \times 100 \quad \text{Bu formülde;}$$

F = Turistik potansiyel katsayısını,

D = Yatak sayısını,

R = Bölgedeki sürekli nüfusu ifade etmektedir.

Örneğin, bir turistik bölgedeki nüfus 12350 kişi ve toplam yatak kapasitesi 5400 adet ise, turistik potansiyel katsayısı aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

$$F_t = \frac{5400}{12350} \times 100 = 43.72$$

Bu oranın yorumu için aşağıdaki kriterler kullanılabilir;

F = 0 ise hiçbir turistik potansiyel söz konusu değildir,

0 < F ≤ 1 ise çok zayıf ve etkisiz turistik potansiyel,

$1 < F < 35$ ise zayıf turistik potansiyel,

$F = 35$ ise turistik bölge sayılabilmek için gereken koşul,

$35 < F < 100$ ise vasat bir turistik bölge,

$F = 100$ ise canlı bir turistik bölge,

$F > 100$ ise çok canlı turistik potansiyele sahip bölge,

$F = \infty$ ise yerli halkın bulunmadığı ve belirli mevsimlerde turizme açılan bölge,

Örnekte elde edilen 43,72 değeri bu bölgenin turistik bölge olarak kabul edileceğini ($43,72 > 35$), ancak turistik potansiyelin ortalama bir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Turistik potansiyel katsayısı, turizm ile söz konusu bölgenin demografik koşulları arasındaki ilişkiyi gösterdiği için, konaklama tesisi arzını arttıracak bir yatırımın gerçekleştirilmesi kararının verilmesinde kullanılabilecek önemli bir kriterdir.

C- TALEBİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Günlük dilde talep, istek veya arzu anlamını taşımaktadır. İnsan ihtiyaçlarının sonsuz olduğu düşünüldüğünde, günlük dilde anlaşılan talep kavramının da sonsuz olduğu söylenebilir. Ancak ekonomide bir istek

veya arzunun talep olabilmesi için, mutlaka satın alma gücü ile desteklenmesi gerekir. Bu durumda talep şöyle tanımlanabilir, ekonomik birimlerin yani bireylerin veya grupların, satın alma gücü ile desteklenen ve çeşitli mal, hizmet veya üretim faktörlerine yönelen satın alma istekleridir³².

Fertlerin mal veya hizmet üretimine olan talebini belirleyen faktörler ile talep edilen miktar arasındaki ilişki talep fonksiyonu çerçevesinde ele alınır. Bir kişinin bir mala, hizmet veya üretime talep olayı kişisel talep, sözü edilen konulara toplam talep olayı da piyasa talebi veya toplam talep olarak değerlendirilir.

Talep edilen mal miktarı ile bu miktarın belirlenmesini sağlayan faktörler arasındaki bu ilişki talep fonksiyonu ile gösterilebilir. Talep fonksiyonu şöyle yazılabilir:

$$T_a = F(F_a, F_b, F_c, \dots, G, T)$$

Burada A malından talep edilen miktarına (T_a), A malının fiyatına (F_a), öteki malların fiyatlarına (F_b, F_c, \dots), tüketicilerin gelirlerine (G) ve tüketicilerin zevk ve alışkanlıklarına (tercihlerine) (T) bağlı olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle A malının talep miktarının (T_a), öteki mal fiyatlarının (F_b, F_c, \dots), tüketici gelirlerinin (G) ve tüketici tercihlerinin (T) fonksiyonu olduğu ifade edilmektedir.

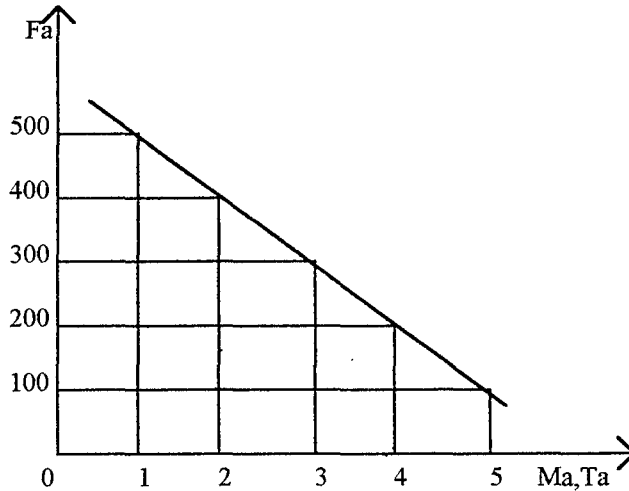
³² BERBEROĞLU, *Mikro*....., s.18.

Yukarıda kullanılan Ceteris Paribus varsayımı altında, yani öteki faktörlerin sabit olduğu durumda talep fonksiyonu şöyle yazılabilir:

$$T_a = F(F_a)$$

Talebi mal fiyatının fonksiyonu olarak ifade eden bu eşitlik, talebi etkileyen tüm koşullar sabitken, fiyatla talep miktarı arasındaki ilişkiyi vermektedir. Bu ilişki talep eğrisini ifade etmektedir. Talep eğrisi, A malının piyasa fiyatı ile talep edilen miktar arasındaki ilişkiyi gösteren bir eğridir. (Grafik V).

GRAFİK V TALEP EĞRİSİ

Dik eksen fiyatı, yatay eksen de miktarı ifade eder. Fiyatlarla miktarlar arasındaki değişimler ahenkli ve orantılı bir biçimde gerçekleştiğinden, talep eğrisi doğru şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Fiyatlarla talep

değişmeleri farklı olursa, talep eğrisi doğru şekilde çizilmez. Birkaç istisna dışında tüm mal ve hizmetlere ait talep eğrileri sol yukarıdan sağ aşağıya doğru inmektedir. Talep eğrilerinin bu şekli, satın alınmak istenen miktarla, fiyat ilişkisinin ters yönlü olmasındadır. Gerçekten istisnai bir mal örneği seçmezsek, bir malın fiyatı yükseldikçe ondan satın alınmak istenen miktar azalmaktadır. Bunun tersine, söz konusu malın fiyatı düştükçe, satın alınmak istenen miktar artmaktadır. Tüketici davranışlarının bir sonucu olan bu eğilim talep kanunu adını almaktadır.

Talep eğrilerinin, mal fiyatı ile o malın talep miktarı arasında ters bir ilişki olması nedeni ile negatif bir eğime sahiptir.

Ancak sol yukarıdan sağ aşağıya inmeyen, daha doğrusu negatif eğilimli olmayan bazı talep eğrileri bulunmaktadır. Bu tür talep eğrilerine sahip olan mallara iktisat biliminde "Fakir Mallar" veya "Giffen Malları" adı verilir.

Talebin söz konusu malın kendi fiyatına göre esnekliğine talep esnekliği denir. Üç türlü talep esnekliği vardır:

- Talebin fiyat esnekliği: Herhangi bir malın fiyatında meydana gelen değişmelerin bu malın talep edilen miktarlarına ne oranda yansıdığını gösterir.

- Talebin çapraz esnekliği: Bu esneklikte, herhangi bir mala olan talep miktarındaki değişme, o mala rakip veya tamamlayıcı nitelikteki malların fiyatlarındaki değişime göre incelenir.

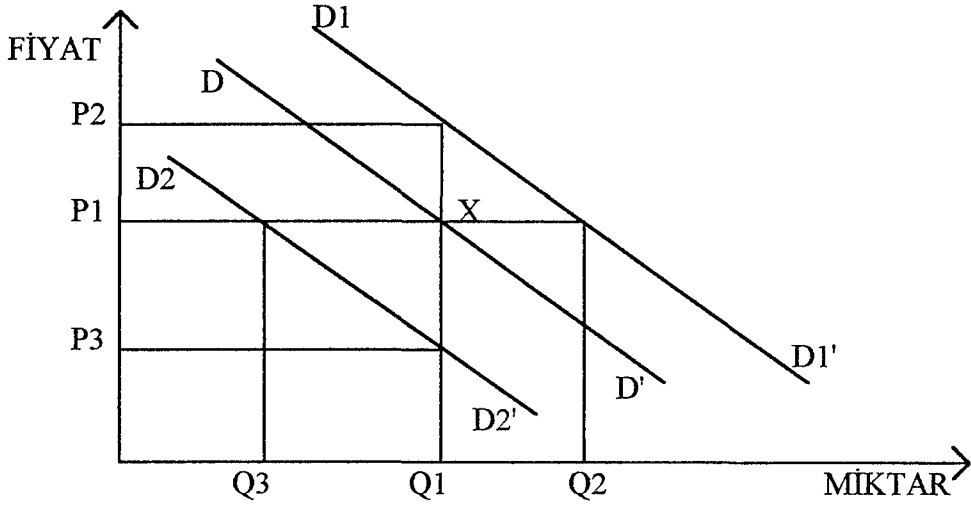
- Talebin gelir esnekliği: Gelirdeki değişme ile talepteki değişme arasındaki ilişkiyi ortaya koyar.

1. Turizmde Talep Kavramı

Talep, değişik anlamları olan bir kelime olup, turizm analizcilerinin kullandığı dört anlamı vardır³³: Neo-Klasik ekonomistlere göre kullanılan en geleneksel anlamı; bazı eşyaların miktarı veya çeşitli fiyatlarda tüketilecek servislerin cetvelidir. Yüksek tüketim genellikle düşük fiyatla ilişkilidir. Düşük tüketim de yüksek fiyatla ilişkilidir. Bunu grafik yardımıyla Grafik VI'da gösterebiliriz. DD fiyat ve tüketim arasındaki karşıt ilişkiyi yansıtır. Turizm konusunda tüketim, bazı malların alımı, otel odası, bazı aktivitelere iştirak etmek, özel bir arabada huzurlu seyahat, tarihi yerleri ziyaret etme gibi aktiviteler ile ilgilidir.

³³ Stephen L.J.SMITH, *Tourism Analysis A Handbook*, Third Edition Newyork, 1993, s.99-100

GRAFİK VI TALEP DEĞİŞKENLERİ

Talep aynı zamanda gerçek tüketimle de ilgilidir. Talebin bu tanımı Grafik VI'daki DD' üzerinde tek bir nokta olabileceğini gösterir. X olarak adlandırılan nokta özel fiyatların paylaşımını (P1) ve gözlenmiş tüketim (Q1)dir. Bu da talebin en çok kullanılan anlamı olduğu konusunda şüpheye düşürür. Henüz ortaya çıkmamış talebin ticari seviyeleri hakkında hiçbir şey göstermediğinden turizm analizlerine sınırlı bir fayda sağlar.

Bir üçüncüsü karşılaşılmayan ya da gizli talep olarak adlandırılır. Gizli talep, tüketimin potansiyel seviyesiyle gözlenmiş seviyesi arasındaki farkın ölçüsüdür. Bu fark stok eksikliği, aşırı derecede yüksek fiyatlar veya diğer etmenler için uygun olabilir. Gizli talep turizm plancıları için özel faizdir. Çünkü pazar yayılımı için, potansiyeli teşkil eder.

Sonuç olarak, talep direkt olarak, gelecek tüketimini tahmin için kullanılıyor. Talebin bu kavramı neo-klasik anlatımla yakından ilgilidir fakat arada önemli ayırımımlar vardır. Talep gelecek paylaşımı konusunda fiyat dışındaki birçok değişkenin fonksiyonu olarak görülebilir. Talep aynı zamanda önceden tahmin edilebilen karışım ve talebi etkileyen değişkenlerin değerine bağlıdır. Talep daha fazla değişken içermekle birlikte değerler listesini değil bir tek değeri tahmin üzerinde yoğunlaşır.

a- Talep Değişikliği

Talepteki değişkenler gelecek tüketimini içerir ve bunlar talep değişikliği olarak bilinir. Bunlar tüketici karakteristiğini, yaşı, eğitimi, benzer ürünlerle ilgili geçmiş deneyimleri, damak zevkini, promosyon çabalarının etkilerini, yeni ürünleri ve yeni teknolojiyi içerir. Bu değişkenler talep değişikliği olarak Grafik VI'da görülebilir. Herhangi bir otelin oda talebi gözönünde bulundurulduğunda, bu talep neo-klasik düşünceye göre DD' biçiminde sunulabilir. Eğer otele yeni bir eğlence kompleksi, hava alanı yakınında danışma servisi, konferans ve toplantı olanaklar eklenirse talep doğal olarak yüklenecektir. Bu da DD' nün D1D1'ne doğru sağa kayması şeklinde gösteriliyor. Tüketiciler daha fazla para harcama eğilimindedirler. P2 aynı seviyedeki harcama

eğilimini gösterir. Q2 - P1'deki fiyat sabit olduğu taktirde daha fazla tüketme amacındadırlar.

Eğer otel kötü bir duruma düşüp popülaritesini kaybederse, servisinde düşük kaliteyi sunarsa veya problemleriyle ilgili çeşitli yayınlar aleyhineyse beklenti talebin düşmesi yönündedir. Bu da DD' nün sola kayarak D2D2'ne geçmesiyle gösteriliyor. Tüketiciler eğer fiyatlar P3'e düşerse odaların orijinal numaralarını almak isterler. Fiyatlar değişmediği taktirde toptan tüketim Q3'e düşer.

Talep analizi tahmin de dahil olmak üzere hem bireysel hem de grup olarak odaklaşır. Bireyler için modeller daha karışık olmaya yüz tutar ve yüksek değişiklik derecesine sahiptirler. Ayrıca en uygununu önceden tahmin etmek gruplar için talep modeli bulmaktan çok daha zordur. Bunun başlıca nedeni çok sayıda insan için bireysel yaradılış eğilimidir. Büyük gruplar orta değer etrafında kümeleşen daha sabit modeller sergilemeye meyillidirler³⁴.

³⁴ Muzaffer UYSAL-John L.CROMPTON, "Turizm Talebini Tahmininde Kullanılan Yaklaşımlara Genel bir Bakış", **Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı**, Yay.No.4, İstanbul, Ocak 1989, s.2-3.

b- Turizm Talebi Etkenleri

Turizm talebi turist gönderen bir merkezden turist çeken bir merkeze yönelik olan akımdır. Turizm talebi üç biçimde olabilir³⁵.

- Gerçek talep; seyahat hizmetlerini talep eden ve çekim merkezlerine giden, hizmetleri kullananlardan oluşur.

- Potansiyel talep; seyahat etme ve turizm hizmetlerini kullanma güdülerine sahip olan ancak geçici ve parasal nedenlerle talebi gerçekleştiremeyenlerden oluşur.

- Çarpıtılmış talep; güdülendiğinde seyahat edecek olan fakat olanaklar ve kolaylıklar hakkında bilgisi olmadığı için seyahat talebini gerçekleştiremeyenlerden oluşur.

Bir ülkeye yönelik turizm talebi ve gelirleri incelenirken yabancı ziyaretçilerin sayıları, kalış süreleri ve harcamaları değerlendirilir. Bir ülkeye yönelik yabancı talep ile o ülkeden yurt dışına yönelik turizm talebi arasında doğrudan ilişki yoktur. Örneğin, Türkiye'ye yönelik talep, Türklerin yurtdışına çıkma taleplerinden bağımsız olarak vardır. Turizm gelirleri açısından, iki ayrı talep ve turizm harcaması arasında ilişki kurulmaması gerekir.

³⁵ A.MATTHIESON-G.WALL, *Tourism; Economic, Physical and Social Impacts*, Longman Ltd, Harlow, 1982, s.16.

Turizm talebi genellikle turist sayıları ve döviz gelirleri ile ölçülür. Turizm talebini etkileyen etkenlerin incelenmesi arzın talebe uyumunun gözönüne alınması gerekir. Çünkü çekim ülkesinin turizm arzı ülkeye yönelik turizm talep türünü ve pazarı belirler. Talebi belirleyen etkenler genellikle çekim ülkesinin dışındadır ve çekim ülkesinin etki edemeyeceği türdendir³⁶. Talep belirleyicileri üç bölümde ele alınabilir³⁷:

- Ekonomik etkenler,
- Sosyal etkenler,
- Çekim ülkesine bağlı etkenler,

aa-Ekonomik Talep Etkenleri

- Nüfus → Demografik yapı,
- Gelir → Harcanabilir gelir,
- Ulaşım → Seyahat olanakları,

Nüfus, turizm talebini doğrudan büyüklüğü, yoğunluğu ve dağılımı ile belirler. Nüfusun kırsal veya kentsel ağırlıklı olması, nüfusun demografik yapısı turizm talebini etkiler. Nüfus arttıkça turizm talebi artar. Nüfus yapısı ise, genç, yaşlı vb. turizm talebinin

³⁶ SMITH, s.110-114

³⁷ MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.298-304.

yöneleceği ürünleri belirler. Kentleşme turizm talebini çoğaltır³⁸.

Gelir, turizm talebini etkileyen en önemli etkidir. Gelir düzeyi, dağılımı, harcanabilir gelir tutarı talebi yükseltir veya azaltır. Turizm talebi, gereksinim sıralamasında dayanıklı tüketim mallarına benzer bir konuma sahiptir³⁹. Turizm yüksek tüketim türleri sınıfındadır. Tümüyle gerekliliği olan yiyecek, içecek, giyim, barınma tüketiminden daha az zorunlu tüketime doğru harcamalar sıralandığında turizm talebi yüksek tüketim sınıfında yer alır. Gelir düzeyinin artışı ve harcanabilir gelirin yükselmesiyle turizm talebinin artışı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Turizm talebini inceleyen çalışmalar, gelir düzeyinin, gelir dağılımının, eğitim ve öğrenimin, kentleşmenin, sosyal yapı ve davranışlardaki değişimin, ülkenin coğrafi konumunun, turizm talebini belirleyen başlıca etkenler olduğunu göstermektedir⁴⁰.

Ulaşım, turizm talebinin çekim merkezine varması, talebin yönlendirilmesi açısından işlevseldir. Ulaşım fiziki uzaklığı azaltır, zaman tasarrufu sağlayarak potansiyel talebin gerçek talebe dönüşmesine yardımcı olur. Yolculuk süresi, ulaşım aracının güvenliği ve konforu önem taşır. Seyahat süresi ile ulaşım maliyeti

38 SESSA, **Elements**....., s.45.

39 SESSA, **Elements**....., s.35.

40 SESSA, **Elements**....., s.45.

genellikle ters orantılıdır. Seyahat süresi kısaltıldıkça ulaşım maliyeti artar. Gemi ulaşımında bu durumun tersi söz konusudur, ancak gemi seyahatinin kendisi bir dinlence ve turizm etkinliğidir. Süre açısından maliyeti en düşük olan havayolu ulaşımı ise yüksek harcama gerektirir. Ulaşımın toplam toplam turizm harcamaları içindeki oranı yüksektir.

bb- Sosyal Talep Etkenleri

- Serbest Zaman Ve Kültürel Etkenler

Yıllık tatiller ve bayramlar gibi blok halinde kullanılabilen serbest zaman turizm talebinin gerçekleşmesini sağlar. Serbest zamanın varlığı, dağılımı, süresi turizm talebini etkiler. Serbest zaman arttıkça tatile çıkma oranı yükselir. Ücretli izin ve tatiller sosyal refah devletinin vazgeçilmez öğeleridir. Sosyal refaha ulaşmış ülkelerde turizm talebinin yüksek olmasının nedeni yüksek gelirle desteklenmiş serbest zamanın, dinlenceye ayrılan zamanın varlığıdır. Sosyal yapı ve kültür düzeyi turizm talebini etkiler. Eğitim ve öğrenme amacıyla yapılan seyahatler kişinin sosyal konumu ile bağlantılıdır. Moda, prestij, statü, diğerlerine katılma, alışveriş vb. etkenler turizm talebinin oluşmasına ve artmasına yol açar.

cc- Çekim Ülkesine Bağlı Etkenler

Uluslararası turizm talebinin çekim ülkesi dışında belirlenmesi talep yapısının değişmez özelliklerinden biridir. Çekim ülkesi talebin yönlendirilmesi açısından ancak bazı etkenleri denetleyebilir, etkileyebilir.

Çekim merkezi ile ilgili etkenler şunlardır:

Turistik ürün fiyatı; seyahat maliyeti ve turistik ürünün satış fiyatı turizm talebini yönlendirir. Çekim ülkesinin sunduğu turistik ürünün girdileri ve maliyeti, sonuç olarak paket turun fiyatını belirler.

Seyahat öncesi bilgiler; çekim ülkesindeki olanaklar, kaynaklar, sunulan hizmetler, kısaca çekim öğelerinin varlığı ve turistik çekicilik talebi çeker. Turist, gideceği yer hakkında genel bilgiye ve imaja sahiptir. Çekim ülkesi hakkında tarihte, tam, doğru ve eksiksiz bilgi verildiğinde talep o ülkeye yönelebilir. Seyahat öncesi bilgiler çekim merkezindeki turizm hizmetlerini, fiyatlarını, konaklama olanağını, tarifeleri, döviz kurunu, genel tüketim fiyatlarını, turist çekim öğeleri hakkındaki bilgileri kapsar⁴¹.

Talebi doğrudan etkileyen başlıca etkenler tur operatörlerinin çalışma biçimi ile rakip ülkelerin sunduğu turistik ürünler ve bu ürünlerin fiyatlarıdır. Tüketicinin ödediği paket tur fiyatı toplam turizm

⁴¹ Şükrü YARCAN, **Turizm Endüstrisinin Yapısı**, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1994, s.30-31.

talebini, pazarını belirler. Turizm talebini çekme konusunda, gelişen ülke bazı yapısal zorluklarda karşılaşır. Bu yapısal zorluklar şunlardır⁴²:

- Gelişen ülkeler turist gönderen gelişmiş ülkelerin uzağındadır,

- Gelişen ülkelerde altyapı ve turizm üstyapı kurumları nitelik ve nicelik bakımından yetersizdir,

- Gelişen ülkelerde dinlence olanakları kısıtlıdır,

- Gelişen ülkelerde işgücü nitelikli değildir ve bu nedenle hizmet kalitesi düşüktür,

- Gelişen ülke insanının yaşam koşulları yabancı turist üzerinde olumsuz etki yapar,

- Tur operatörleri gelişen ülke için bir imaj oluşturur ve yaratılan imaj gelişen ülke lehine olmayabilir.

Yapısal olumsuzluklar gelişen ülkenin iktisadi ve sosyal özelliklerinin bir sonucudur. Bu koşullar kısa dönemde değiştirilemez.

c- Talep Esnekliği

Talep esnekliği başlığı altında da turizm talebinin fiyat, gelir esneklikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

42 YARCAN, s.31.

aa- Turizm Talebinin Fiyat Esnekliği

Esneklik talebi neo-klasik tanımına sıkıca bağlı olan bir kavramdır⁴³. Grafik VI'da DD'nün meyili bir malda yapılan fiyat değişikliğiyle tüketim değişikliğinin derecesini gösterir. Dik çizgi fiyatlardaki büyük değişikliğin tüketimi az derecede etkilediğini gösteriyor. Miktar olarak esneklik tüketimde gözlenen yüzdellik değişimi ve fiyattaki %1 değişiklik arasındaki orantı olarak açıklanabilir. Birleşik esneklikte mal tüketimiyle fiyatı karşılıklı olarak aynı oranda değişkendir. Eğer tüketim, fiyat değişikliği yüzdesinden daha düşükse (dikey çizgi) mal esnek değildir denir. Bunun tersine eğer tüketim fiyatlarındaki değişim oranından daha hızlı değişiyorsa mal esnek olarak tanımlanır.

Tüketimdeki iki temel karakteristik esneklik derecelerini etkiler⁴⁴. Bunlar esnek olmamaya eğilim gösteren ihtiyaçlardır. Besin maddeleri, ekmeğ, tuz gibi. Modern gereksinimler, akaryakıt, telefon servisi gibi ve yaşıamı kolaylaştıran eşyalar; reçeteli ilaçlar gibi. Buna karşılık birçok turizm ürününü de içeren lüks eşyaların alımı esnek olmaya eğilim gösterir. Değeri düşük olan eşyalar genellikle esneklik göstermez, oysa daha değerli olanlar çok daha esnektirler.

⁴³ SMİTH, s.109.

⁴⁴ SMİTH, s.112.

Normal bir mala ilişkin talebin fiyat esnekliği sürekli olarak negatif değere sahiptir ve aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır;

$$e_p = \frac{\text{Miktardaki \% Değişim}}{\text{Fiyattaki \% Değişim}} = \frac{\Delta Q/Q}{\Delta P/P} = \frac{[Q_2 - Q_1]Q_1}{[P_2 - P_1]P_1}$$

Hesaplanan talep esnekliği, genellikle, mutlak değer olarak yorumlanır ve $e > 1$ ise esnek, $e = 1$ ise birim esnek, $e < 1$ ise esnek olmayan (inelastik) bir taleple karşılaşılmaktadır. Örneğin, Grafik VII'de çizilen talep eğrisinde esneklik değeri $e = -1$, veya mutlak değer olarak ifade edilirse $e = 1$ olarak hesaplanmaktadır. Bu değeri hesapladığımızda; örneğin, (Grafik VII'de de görüldüğü gibi) fiyatlar 1500 \$'dan 1800 \$'a çıktığında talep miktarı 25000'den 20000 kişiye düşmektedir.

$$e_p = \frac{[Q_2 - Q_1]Q_1}{[P_2 - P_1]P_1} = \frac{[20000 - 25000]25000}{[1800 - 1500]1500} = \frac{-0.2}{0.2} = -1 \quad \text{elde}$$

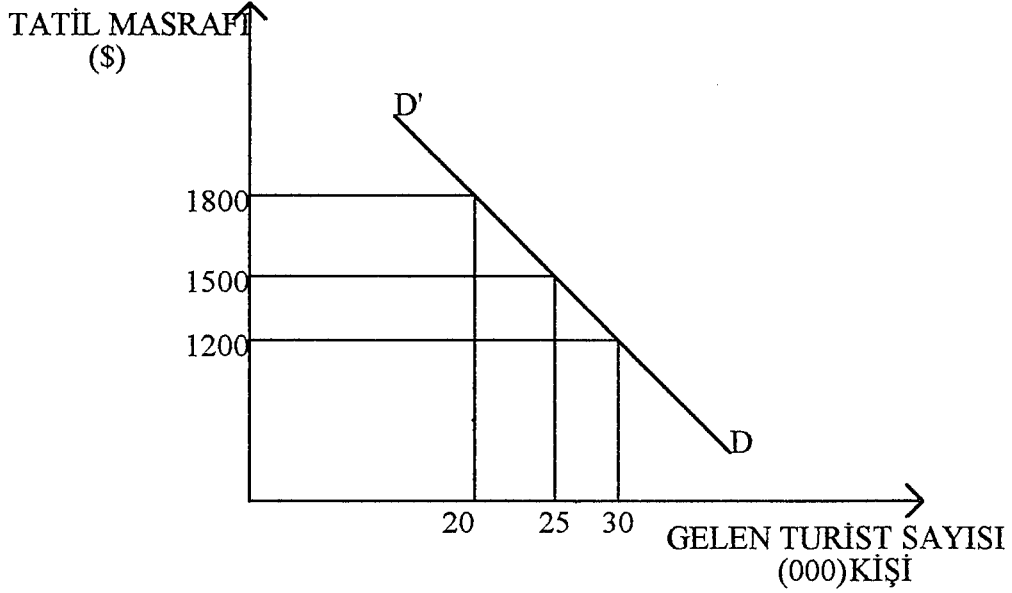
edilir.

Fiyatlar 1500 \$'dan 1200 \$'a düştüğünde ise,

$$e_p = \frac{[Q_2 - Q_1]Q_1}{[P_2 - P_1]P_1} = \frac{[30000 - 25000]25000}{[1200 - 1500]1500} = \frac{0.2}{-0.2} = -1$$

olmaktadır.

GRAFİK VII TURİZM TALEBİNİN FİYAT ESNEKLİĞİ

Bu nedenle söz konusu talep eğrisi birim esnekliğe sahip bir talep eğrisidir.

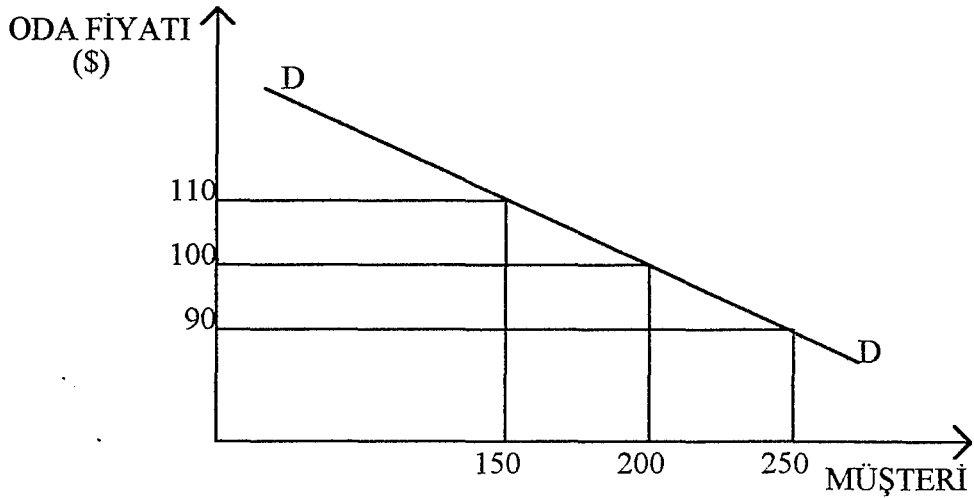
Turizm endüstrisinin piyasada karşılaştığı talep esnekliğinin değerine göre, fiyatların yükselmesi veya düşmesi durumunda toplam gelirin bundan nasıl etkileneceği tesbit edilebilir. Örneğin, yüksek bir talep esnekliği ile (yani esnek bir taleple) çalışan (Grafik VIII) otel işletmesini ele alalım

Bu işletme için hesaplanan talep esnekliği,

$$e_p = \frac{[Q_2 - Q_1]Q_1}{[P_2 - P_1]P_1} = \frac{[150 - 200]200}{[110 - 100]100} = \frac{-0.25}{0.10} = -2.5 \text{ olmaktadır.}$$

Mutlak değer olarak ($e = 2,5$) >1 olduğu için esnek bir talep söz konusudur.

GRAFİK VIII
YÜKSEK BİR TALEP ESNEKLİğİ İLE ÇALIŞAN OTEL İŞLETMESİNİN
TALEP EğRİSİ

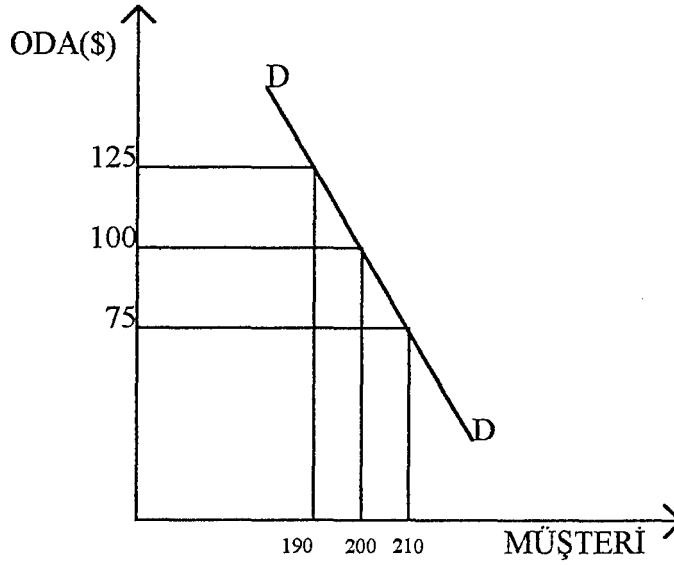

Esnek bir talebe sahip olan bir turistik firmanın fiyatlarını arttırmaması, bazı istisnai durumlar dışında, karlı sonuç vermeyebilir ve firma gelir kaybına uğrayabilir. Bunun aksine, esnek bir taleple çalışan firma, yine bazı istisnai durumlar dışında, fiyatlarda gerçekleştireceği küçük bir indirimle toplam gelirini arttırabilir. Yukarıdaki örnekte, firma fiyatı %10 oranında düşürdüğünde toplam gelirini yaklaşık %13 oranında arttıracaktır.

Buna karşılık esnek olmayan bir talep eğrisi ile çalışan bir turistik firma için yukarıdakinin tersi bir

görünüm taşır. Örneğin, düşük bir talep esnekliği ile çalışılan konaklama tesisini ele alalım (Grafik IX)

GRAFİK IX
DÜŞÜK BİR TALEP ESNEKLİĞİ İLE ÇALIŞAN OTEL İŞLETMESİNİN
TALEP ESNEKLİĞİ

Bu işletme için hesaplanacak talep esnekliği

$$e_p = \frac{[Q_2 - Q_1]/Q_1}{[P_2 - P_1]/P_1} = \frac{[190 - 200]/200}{[125 - 100]/100} = \frac{-0.05}{0.25} = -0.2 \text{ olmaktadır.}$$

Mutlak değer olarak ($e = 0,2$) < 1 olduğundan inelastik bir talep söz konusudur.

Bu açıklamalara göre, fiyatların artması durumunda, firma esnek bir taleple çalışıyorsa, toplam geliri düşecek, inelastik bir taleple çalışıyorsa toplam geliri artacaktır. Öte yandan fiyatların düşmesi durumunda esnek

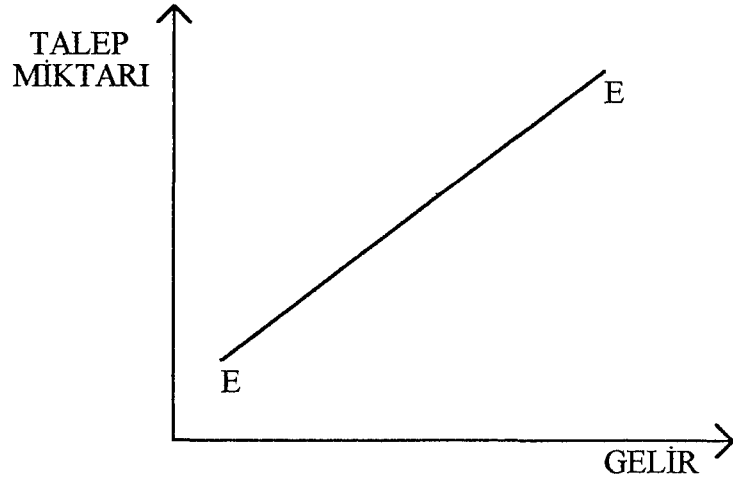
taleple çalışan firmanın toplam geliri artacak, inelastik taleple çalışan firmanın toplam geliri azalacaktır.

bb- Turizm Talebinin Gelir Esnekliği

Esneklik, gelire bakış açısıyla da ölçülebilir. Bu bakış açısındaki değişim ve turizm deneyimleri için ödeme kapasitesi ve ödeme isteği (taleple ölçülür) arasındaki yakın ilişkiden dolayı turizm analizcileri bu konuya özel bir önem vermişlerdir⁴⁵. Talep edilen mal miktarı ile gelir arasındaki ilişki, aynı yönlü bir ilişkidir. Normal mallar için gelir arttıkça talep miktarının artması beklenir. Talebi belirleyen diğer faktörler (fiyat, zevk ve tercihler, diğer malların fiyatları gibi) sabitken, gelir ile talep arasındaki bu ilişki gelirin fonksiyonu olarak talep fonksiyonunu gündeme getirmektedir. Bu tür bir fonksiyonun grafik olarak gösterimi ise Engel Eğrisini ortaya çıkarmaktadır. Engel eğrileri, talep eğrisinin tersine yukarıya doğru pozitif eğimlidir. Bunun nedeni gelir arttıkça talep edilen mal miktarının artmasıdır. Dikey ekseninde talep edilen miktarın, yatay ekseninde ise gelirin gösterildiği bir grafikte Engel eğrisi elde edilebilir (Grafik X).

45 SMİTH, s.125

GRAFİK X TALEBİN GELİR ESNEKLİĞİ

Engel eğrilerini ortaya atan Engel isimli iktisatçı, tüketim mallarını 3 ana gruba ayırarak, bunların tüketim miktarlarının gelir artışı ile ilişkisini incelemiş ve aşağıdaki sonuçları elde etmiştir.

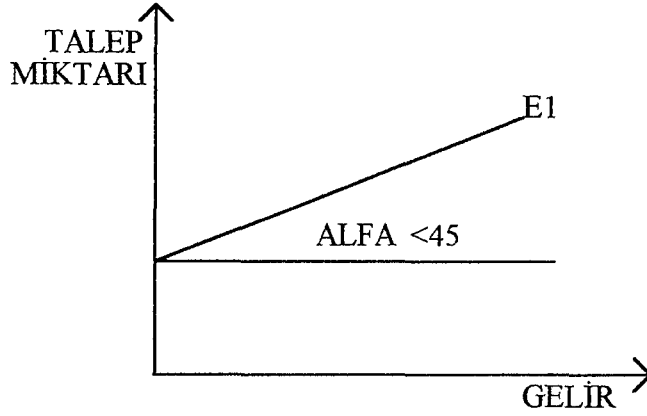
- Gelir arttıkça gıda maddelerine yapılan harcamanın toplam harcama içindeki payı azalmaktadır,

- Giyim ve barınma harcamaları gelirle aynı oranda artmaktadır,

- Kültürel ve benzeri harcamalar gelir artışından daha hızlı artmaktadır

Sıralanan bu sonuçlara bağlı olarak, Engel'in bu üç grup mal için çizdiği Engel eğrileri Grafik XI-XIII'de gösterilmektedir.

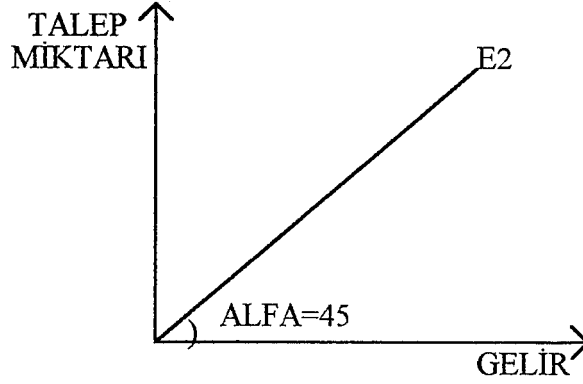
GRAFİK XI
GIDA MADDELERİ İÇİN ÇİZİLEN ENGEL EĞRİSİ

Gıda maddeleri için çizilen Engel Eğrisini E1 (Grafik XI) dikey eksenin uzak bir noktasından başlamaktadır. Bunun nedeni tüketicilerin geliri sıfır olsa da, yaşamak için gıda maddeleri talep etmek zorunda olmalarıdır. Ayrıca söz konusu Engel eğrisi yatay eksenle 45 dereceden daha dar açı yapmaktadır. Bunun nedeni gıda maddelerine yapılan harcamaların artış oranının gelir artış oranından daha az olmasıdır.

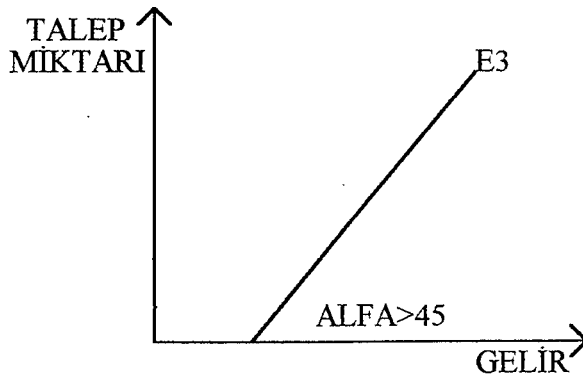
Giyim ve barınma harcamaları için çizilen Engel eğrisi E2 (Grafik XII) orijinden başlayarak yükselmekte ve yatay eksenle 45 derece açı yapmaktadır. Bunun nedeni giyim ve barınma harcamalarının gelir artışı ile aynı oranda artmasıdır.

GRAFİK XII
GİYİM VE BARINMA HARCAMALARI İÇİN ENGEL EĞRİSİ

Kültürel ve benzeri harcamalar için çizilen Engel eğrisi E3, (Grafik XIII), yatay eksenin uzak bir noktasından başlamaktadır. Bunun nedeni kültürel ve benzeri harcamaların belirli bir gelir düzeyine ulaştıktan sonra başlamasıdır. Ayrıca E3 eğrisinin yatay eksenle yaptığı dikey açı 45 dereceden büyüktür. Bu da kültürel ve benzeri harcamaların gelir artışından daha hızlı arttığını ifade etmektedir.

GRAFİK XIII
KÜLTÜREL VE BENZERİ HARCAMALAR İÇİN ENGEL EĞRİSİ

Turistik mal ve hizmetler için çizilecek engel eğrisinin hangi konumda olabileceği tartışmalıdır. Ancak çok yüksek gelir gruplarında E1, alt ve orta gelir gruplarında ise E3 ile ifade edilen Engel eğrileri turistik mal ve hizmetler için düşünülebilir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, her gruptaki mal ve hizmetin talep miktarı ile gelir artışı arasındaki ilişkinin derecesi farklı olmaktadır. Gelirdeki değişme oranı ile talep miktarındaki değişme oranı arasındaki ilişkileri talebin gelir esnekliği ile ölçebiliriz. Talebin gelir esnekliği şu şekilde formüle edilebilir:

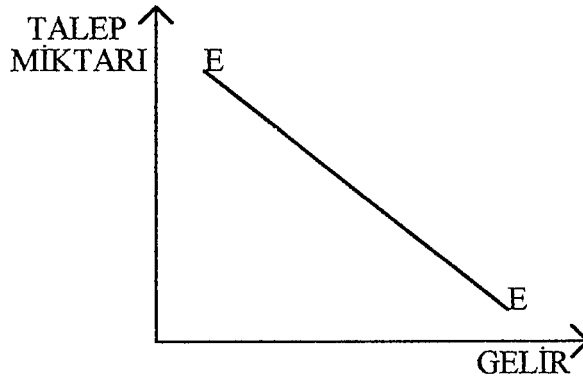
$$e_y = \frac{\text{Talepteki \% Değişme}}{\text{Gelirdeki \% Değişme}} = \frac{\Delta Q/Q}{\Delta Y/Y} = \frac{[Q_2 - Q_1]/Q_1}{[Y_2 - Y_1]/Y_1}$$

Talebin gelir esnekliğinin değeri genellikle pozitiftir. Bu katsayının pozitif olması, tüketicinin gelirinin artması durumunda belirli bir mala olan talebinin de artması anlamını taşımaktadır. Pozitif değer taşıyan gelir esnekliği katsayısının 1'e eşit olduğu durumlarda esnekliğin birim esnek olduğu söylenebilir. Esneklik birden büyükse esneklik fazla, birden küçükse esneklik küçük denilmektedir.

Talebin fiyat esnekliğinde olduğu gibi, talebin gelir esnekliğinin geçerli olmadığı mal ve hizmetler de vardır. Bunlara Giffen Malı denilmektedir.

Giffen mallarında tüketicinin geliri arttığı zaman malın talep miktarı azalmaktadır. Bu durumda Giffen malları için çizilecek Engel eğrisinin şekli, daha önce çizilen Engel eğrilerinden farklı olacaktır. Örneğin, Grafik XIV'de bu tür bir mal için çizilebilecek bir Engel eğrisi E ile gösterilmektedir.

GRAFİK XIV GİFFEN MALLARI İÇİN ENGEL EĞRİSİ

Turistik mal ve hizmet talebi gelir arttıkça artması beklenen bir talep türüdür. Ancak örneğin, geliri arttıkça bir aile, kamping de konaklamak yerine bir otelde konaklamayı, otobüs yerine uçakla seyahat etmeyi tercih edebilir. Bu durumda kampingde konaklama ve otobüsle seyahat etme faaliyeti Giffen tipi hizmete girmektedir. Bu iki tip turistik talep için çizilecek

Engel eğrisi grafik XIV'de gösterilen biçimde olacaktır. Ancak burada unutulmaması gereken nokta, bir bütün olarak değerlendirildiğinde turistik mal ve hizmet talebinin gelirle birlikte artış özelliği göstermesidir.

III- TURİZMİN GENEL EKONOMİK ETKİLERİ

Çalışmanın bu kısmında turizmin ödemeler dengesine, çarpan mekanizması yolu ile milli gelire, istihdama, yatırımlara, ana üretim sektörlerine etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

A- TURİZMİN ÖDEMELER DENGESİNE ETKİSİ

Turizm, önceleri ödemeler dengesi ve uluslararası ticarete katkısından dolayı ekonomik bir aktivite olarak düşünülmüştür. Bu konu ile ilgilenen ilk kişi tüccar Mun'dur. Bu kişi nakit gelirleri ile ortaya çıkan 'bir kaç güzel şeyin' etkisini belirtmiştir. Uluslararası turizmin bu ilk incelemesi iki yüzyıldan öncesine yani uluslararası ticarete tüccar kavramı dönemine kadar gider. Bu kavrama göre, ihracatlar bir ülke için tek yarar ve ithalatlar ise altın kaybından dolayı tek zarardır. Bu nedenle, milli ekonomiye turizmin ilk katkısı, bir ihracat endüstrisi olarak kalmıştır⁴⁶. Turistlerin yanlarında getirdikleri ve kaldıkları sürece

⁴⁶ David L. EDGELL, *International Tourism Policy*, Van Nostrand Reinhold, New York, 1990, s.19-21.

harcadıkları altın, ülkenin zenginliğine katkıda bulunmuştur. Bu zenginliğin ihracatın ithalattan fazla oluşuna bağlı olduğu düşünülmüştü. Turizm böylece, bir ülkenin diğer ülkelerle ticaretinde borç ve alacaklarının kalanı olarak ödemeler dengesinde yer almıştır. Gelen yabancı turistler 'ihracatlar' olarak bir başka deyişle 'görünmeyen ihracatlar' olarak, giden milli turistler 'ithalatlar' yani 'görünmeyen ithalatlar' olarak adlandırılır. Görünmeyen ithalatı 'dış pasif turizm hareketi' görünmeyen ihracatıda 'dış aktif turizm hareketi' olarak da adlandırabiliriz⁴⁷.

1. Turizm Dengesi Kavramı

Burada turizm dengesinde önce cari ödemeler dengesinin ve ticari dengenin tanımları açıklandıktan sonra ideal turizm dengesinin ne olması gerektiği açıklanmaya çalışılacaktır.

a- Cari Ödemeler Dengesi Hesabı Ve Ticari Denge

Uluslararası ekonomik ilişkilerde turizm dengesi incelemesine 'Cari ödemeler Dengesi Hesabı' ve 'Ticari Denge' kavramlarını kısaca tanımlayarak başlayabiliriz.

IMF'ye göre ödemeler dengesi ticari hesaplama kurallarını izleyen bir çift-giriş hesabıdır.

⁴⁷ SESSA, **Elements**..... s.134.

Cari ödemeler dengesi hesabı 'görünmeyen kalemler' ile 'ticari dengenin ' toplamından oluşur.

b- Turizm Dengesi

Bir ülkedeki yabancı turistlerin ve yurtdışındaki milli turistlerin masraflarını kapsar. Turizm ögesi, turizmin aynı bölümünden çıkan malların ihracı ve ithali ile çeşitli hizmetleri, ulaşım, sermaye ve personel hareketlerini kapsamaz. Bu nedenle turizm maddesinin ithalat ve ihracatları cari ödemeler denge hesabının diğer bölümlerinde kaydedilir⁴⁸.

Açık bir şekilde teknik olan ve hesaplama ile ilgili bu tahmin 'turizm dengesi' kavramını ortaya çıkarmıştır.

Elde edilen bu denge bütçe açığında yada ödemeler dengesinin ihtiyat fonunda bulunur. Turizm faaliyeti bir ülkenin üretici faaliyetler ve hizmetler toplamının bütünü olarak kendi özelliğini korur ve bu bütünün bir ülkenin uluslararası ekonomik ilişkilerinde önemli etkisi vardır⁴⁹.

c- İdeal Turizm Dengesi

WTO gibi uluslararası kuruluşlar ve ekonomistler, bir ulusun ödemeler dengesinde yer alan turizm

⁴⁸ SESSA, **Elements**., s.135

⁴⁹ Peter JOHNSON-Barry THOMAS, **Perspectives On Tourism Policy**, Mansell Publishing Limited, London, 1992, s.6-7.

aktivitesinin gerçek bir yıllık verimlilik hesabını çıkarmak ve dar kapsamlı IMF tanımını genişletmek gerektiği konusunda birleşmektedirler. Yapılan bu faaliyetlerin etkili ve tam bir ekonomik yeterliliğine olanak veren bir ülkenin ideal turizm dengesinin ne olabileceği Grafik XV 'da gösterilmektedir.

GRAFİK XV
İDEAL MİLLİ TURİZM DENGESİ

BÖLÜM	TOPLAM	BÖLÜM	TOPLAM
Turizm Masrafları	-----	Turizm Gelirleri	-----
(Yurtdışındaki vatandaşların giderleri)		(Yabancı Turistlerin Giderleri)	
Ürünlerin İthalatı	-----	İhracat	-----
(Başlıca Gıda Maddeleri ve Ara Mallar)		(Dayanıklı yada Yarı Dayanıklı Mallar, El Ürünleri)	
Ulaşım	-----	Ulaşım	-----
(Vatandaşların Sağladığı Seyahat Payı)		(Vatandaşlar dışından sağlanan uluslararası seyahat payı)	
Yurtdışındaki Turizm Yatırımları	-----	Ülke İçindeki Dış Turizm Yatırımları	-----
Dış Yatırımlar İle İlgili Giderler ve Sermayenin Geri Ödenmesi	-----	Yurtdışında Yapılan Turizm Yatırımlarından Elde Edilen Gelirler	-----
Dış Turizm İşçilerine Ödenen Gelirlerin Geri Dönmesi	-----	Yurtdışında İkamet Eden Ulusal Turizm İşçilerine Ödenen Gelirin Geri Ödenmesi	-----
Halkla İlişkiler, reklam	-----	Halkla İlişkiler, reklam	-----
Borç Dengesi		Alacak Dengesi	
= Açık		-Fazlalık	
	Toplam		Toplam

KAYNAK:Alberto SESSA, Elements Of Tourism Economics, Roma, 1993,s.135.

Yukarıda verilen 'İdeal Milli Turizm Dengesi' ndeki tüm kalemlere ait veriler bulunduğu taktirde bir çok sürpriz olayı açıklayabilir. Fakat bir ülkenin istatistiki verilerinin çok iyi tutulmasının bunda çok önemli bir faktörü vardır.

2.Uluslararası Ticarete Dengeleyici Bir Faktör Olarak Turizm

Ödemeler dengesinde turizmin uluslararası ticaret açısından bir denge ve uyarıcı faktör olarak yeri değiştirilmeyen bir fonksiyonu vardır⁵⁰.

Turizm açık veren dış hesaplarını bu aktivite ile dengeleyen ülkeler açısından, döviz bağlantısı olduğu için önemlidir. Aynı zamanda, aşırı fazlalıkları olan ve bu yüzden enflasyon ve etkileri ile uğraşmak zorunda kalan bu ülkelerin ödemeler dengesini sağlamaya da yardım eder⁵¹.

Günümüzde bu konu gerçek dünya pazar durumu temelinde karşılaştırılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında uluslararası ekonominin temel gereksinimlerinden biri olan iki ülke arasında daha iyi bir ticari denge için turizmin katkısına yeni bir boyut getirilebilir⁵².

Diğer bir deyişle bu konu bir kaç petrol üreten ülke hariç, üçüncü dünya ülkeleri ve endüstrileşmiş ülkeler arasındaki mevcut dengesizlik açısından ele alınmalıdır.

Turizm yeni bir eşitlik sağlayıcı fonksiyon olarak aynı ülkenin çeşitli coğrafik bölgeleri arasında dengeleyici bir faktör olarak üstlendiği görevi aynı şekilde uluslararası ekonomik dengesizlikte de otomatik

50 SESSA, **Elements**.....s.138

51 SESSA, **Elements**.....s.139

52 Allan M.WILLIAMS-Gareth SHAW, **Tourism And Economic Development**, London,1995, s.89.

düzenleyici bir faktör olarak sürdürür. Ekonomik bir aktivite olarak turizm çok doğal oluşu ile, az gelişmiş ve sanayileşmiş ekonomiler arasındaki ticari ilişkilerde geçiş köprüsü kurmaya yardım etmektedir. Bu geçiş köprüsünü kurmanın tek yolu Üçüncü Dünyadan endüstrileşmiş dünyaya ihracatları arttırmaktır. Eğer, üçüncü dünya ülkeleri yeterli bir gelişme politikası benimseyerek, milli turizm endüstrisinin sesini duyurmak için eldeki tüm varlıkları kullanarak uluslararası turizmin çok büyük bir kısmını ele geçirebilirse, yüksek bir ithalat düzeyini özellikle ara mallarda korumaya da devam edebilirler. Bu ithalatla sanayileşmiş ülkelerin ekonomileri için olduğu kadar, kendi ekonomileri için de gereklidir⁵³.

Turizm faaliyeti iyi yerleşmiş ülkelerin tecrübesi, turizmin önemli bir döviz kaynağı olduğunu göstermektedir. Turizmin büyümesi, yurtdışı uzun dönem ödemelerinden dolayı, likititedeki büyüme ile birlikte gerçekleşmiştir⁵⁴.

Turizm özel sektöründe üçüncü dünya ülkeleri kendilerini sanayileşmiş ülkelere ayıran teknoloji farkından etkilenmezler. Hatta sosyo-ekonomik yapılarının sanayileşmiş ülkelerinkine karşılaştırıldığında, turizm üretiminde onlara avantaj sağladığını söyleyebiliriz⁵⁵

53 SESSA, **Tourism As**s.103

54 SESSA, **Elements**.....s.142

55 SESSA, **Tourism As**.....s.108

B- TURİZMİN ÇARPAN MEKANİZMASI İLE MİLLİ GELİRE ETKİSİ

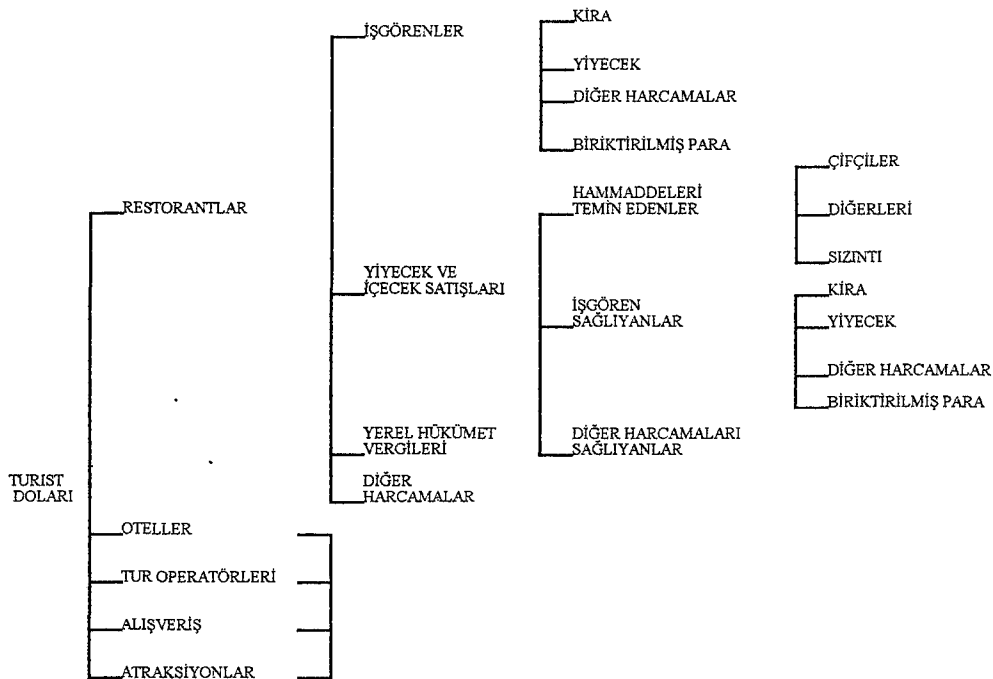
Turizm bir yandan milli gelir yapısında yer alırken, diğer yandan çarpan mekanizması nedeni ile ekonomiye gelir etkisini getirmektedir. Turistlerin gittikleri ülkedeki turistik mahallerde konaklama, yeme, içme, ulaştırma, alışveriş, eğlence gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile yaptıkları harcamalar, kendi toplamı kadar gelir yaratır. Bu geliri elde eden üretim faktörü sahipleri de çeşitli nedenlerle bu parayı harcayacaklar ve harcanan bu para üretim faktörlerini gelirini oluşturacaktır. Bu gelir-harcama akımı bir döngü şeklinde devam edecektir. Harcamaların bu şekilde dolaylı ve dolaysız gelir yaratma etkisine çarpan mekanizması adı verilmektedir⁵⁶.

Çarpan, marjinal tüketim meyli ile aynı yönde azalır veya çoğalır. Ülkelerin iktisadi gelişme ve yavaşlama dönemleri turizm harcamalarının milli gelire etkisini arttırmakta veya azaltmaktadır. Ekonomide yapılan herhangi bir yatırım ilk anda kendi tutarı kadar gelir yaratır. Yaratılan bu gelirin bir kısmı tasarrufa ayrılıp kalan kısmı tekrar yatırıma yöneltilir (harcanır). Bu ikinci safhada yapılan harcama, yine kendi tutarı kadar gelir yaratır ve yine aynı şekilde kendi içinde tasarruf ve harcama olarak ikiye ayrılır. Bu zincirleme olaylar,

⁵⁶ Christopher HOLLOWAY, *The Business Of Tourism*, Second Edition, London, 1985, s.248.

yaratılan gelir miktarı (0) olana kadar devam eder. Böylece yapılan bir yatırım kendi tutarının birkaç misli gelir yaratmış olur. Bu olaya çarpan denir⁵⁷.

GRAFİK XVI TURİZMDE ÇARPAN ETKİSİ

Kaynak: Michael M. Coltman, *Introduction To Trade and Tourism, An International Approach*, Van Nostrand Reinhold, New York, 1989, s.224.

Turizm çarpanı, ekonomik karlılık açısından önemli bir mekanizmadır, çünkü çarpan her bir turist dolarının, değişik sızıntı kanallarının arasından geçerek, yerel ekonomide elden ele dolaşıp katlanarak büyüdüğünün göstergesidir. Çarpanın büyüklüğü gerek ekonominin

⁵⁷ C.Necat BERBEROĞLU, *Makro Ekonomik Analiz*, Bassan Matbaası, Eskişehir, 1988, s.49.

karmaşıklığına, turist endüstrisi ve yöre halkının ithal malları ihtiyacına, gelir elde eden halkın tasarruf eğilimine bağlıdır (Grafik XVI). Bu faktörler arasındaki ilişkileri Lundberg aşağıdaki şekilde formüle etmektedir.

$$\text{TURİZM GELİR ÇARPANI} = \frac{\text{Turistlerin İthal Edilmiş Mal ve Hizmetleri Satın Alma Eğilimi}}{\text{Yerel Halkın Marjinal Tasarruf Eğilimi} + \text{Yerel Halkın Marjinal İthal Eğilimi}}$$

Turist dolarının etkisi, ithal edilmiş mal ve hizmetlerin miktarı arttıkça azalmaktadır. Yerel halk, doların elden ele dolaşması sırasında kazandığı ve tasarruf ettiği geliri banka hesabından çekip, hane halkının ihtiyacı olan ithal mal ve hizmetleri satın aldıkça, turizm geliri çarpanının karlılığı eriyip gitmektedir. Turizm emek-yoğun ağırlıklı bir sektör olduğu için bir fabrikanın yarattığı çarpan etkisinden daha büyük bir katsayıya sahiptir. Ayrıca, turizm sektöründe değişik yörelerde imal edilen mallar turistik bölgelere sevk edilir ve perakendeci kuruluşlarla satışı sağlanır. Turizm küçük ölçekli birimlere de ekonomik katkı sağlamaktadır. Turistten elde edilen gelir o yöre halkının refahını arttırır⁵⁸.

Turizm gelir çarpanı her zaman avantajlı değildir. Turistler tarafından tüketim alanında harcanan para bazen fayda sağlamayıp akıp gidecektir. Ekonomide buna sızıntı

58 Michael M. COLTMAN, *Introduction To Trade And Tourism An International Approach*, New York, 1989, s.230.

denilmektedir⁵⁹. Örneğin, bir turistik bölge başka bir bölgeden mal ithal ederse bu mallara ödenmek üzere para turistik bölgeyi terkedecek ve o yörenin gelir çarpan etkisi azalacaktır. Herşeye rağmen yöresel mağazalar, nakliye şirketleri, ithalatçılar, sızıntınınin yok edilmesine yardımcı olmak amacı ile bu malların yerel bölgede iş imkanı yaratarak üretilmesine çalışılmaktadır.

Diğer sızıntı şekilleri şunlardır⁶⁰.

- Yerel turistik bölge dışında, gerçekleştirilen iş bağlantısından dolayı, seyahat acentası ve tur operatörlerine ödenen komisyonlar,

- Yerel turistik bölge dışında gerçekleştirilen iş bağlantısından dolayı reklam ve promosyona ayrılan harcamalar,

- Başka bir ülkede oturan ve emlakını kiraya veren mal sahibine ödenen kira,

- Yurt dışında bulunan kişilere ödenen faiz ve kar,

- Yerel bankaların, yararlanamadığı turistlerin kullandığı kredi ve seyahat çekleri.

C- TURİZMİN İSTİHDAMA ETKİSİ

İstihdam, diğer üretim faktörleri gözönünde tutulmadığında sadece emek faktörünün çalıştırılması ve

59 MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.326-327.

60 COLTMAN, s.225.

üretimde kullandırılmasıdır⁶¹. Turizm gelir kadar istihdam yaratır⁶².

Turistik tüketim harcamalarının ilk aşamasında elde edilen gelirler direk istihdam etkisi yaratırken, elde edilen gelirlerin tekrar harcaması ile ikinci derecede istihdam etkisi ortaya çıkar. İstihdam etkisi, turizmin gelişmesine ve turizm talebinin yoğunluğuna bağlı olarak artar. Turizmin gelişmesine paralel olarak turistik tesis yatırımlarının artması, işgücü talebini arttırdığı gibi, turizmin mevsimlik özelliğinin bir sonucu olarak talebin yoğunlaştığı dönemlerde turistik işletmelerin de işgücü talebi artar⁶³.

Turizmin yarattığı istihdam etkisini dolaysız istihdam etkisi ve dolaylı istihdam olarak ikiye ayırmak mümkündür⁶⁴.

Sektörde emek-yoğun üretim tarzı ile çalışılması, turizmin dolaysız etkisini arttırmaktadır. Turizmin mevsimlik özelliği nedeniyle, yılın belli aylarında faaliyet gösteren işletmelerin, devamlı personel yanında mevsimlik personel de çalıştırmaları, turizm talebinin yoğunlaştığı dönemlerde dolaysız istihdam etkisini dönemin uzunluğuna bağlı olarak arttırmaktadır.

61 BERBEROĞLU, *Makro*.... s.112.

62 HOLLOWAY, s.247.

63 COLTMAN, s.227.

64 COLTMAN, s.226.

Turizm sektöründe istihdamın özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz⁶⁵.

i. Turizmin mevsimlik karakterinden kaynaklanan özellikler;

- Turizm talebinin yılın belli aylarında yoğunlaşması, turistik işletmelerin özelliklerine bağlı olarak devamlı personel yanında mevsimlik personel çalıştırılmasına neden olur.

- Mevsimlik özellik sektörde eksik istihdam şartlarının geçerli olması sonucunu doğurmaktadır.

- Turistik işletmelerde istihdam edilen personel sayısında, mevsimlik talep değişmelerinden kaynaklanan aşırı dalgalanmalara rastlanır.

- Turizm mevsiminde tam istihdama yaklaşılmakla beraber, mevsim dışında istihdamın azalması toplumsal açıdan sosyal bir maliyet yaratmaktadır.

ii. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, turizm sektörü geleneksel sektörlerden büyük ölçüde işgücü transfer ettiği için yarı kalifiye ve kalitesiz işgücüne istihdam imkanı sağlar.

iii. Turistik işletmelerin büyüklüğü, istihdam edilecek personel sayısını etkiler.

iv. Ücretlerde yükselme olur.

⁶⁵ Hasan OLALI-Alp TİMUR, *Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, Ofis Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1986, s.102.

v. Turizm sektöründe istihdam edilen kadın personel sayısı, diğer sektörlerle oranla yüksektir.

D- TURİZM YATIRIMLARININ FİNANSMANINDA YABANCI SERMAYE

Bir ülkeye yabancıların gelmeye başlaması, bu ülkede önemli harcamalar yapması ve ziyaretlerin ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurması, devlet ve özel girişimcileri ülkeye daha çok yabancı çekmek amacı ile yatırımlar yapmaya yöneltecektir.

Turizm Yatırımları; alt yapı yatırımları, konaklama tesisleri yatırımları ve diğer hizmet yatırımları olmak üzere üç ana grupta toplanabilir.

Alt Yapı Yatırımları; bunlar, genellikle merkezi veya bölgesel kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilen yol, liman, köprü, havaalanı gibi altyapı tesisleri ve su, elektrik, kanalizasyon ve telekominikasyon gibi temel hizmetlere dönük yatırımlardır. Bu yatırımların gerçekleştirilmesinde temel amaç doğrudan turizm endüstrisini geliştirmek yanında, alt yapının varlığı ve yeterliliği turizmin gelişmesini olumlu yönde etkiler⁶⁶.

Diğer Hizmet Tesisleri Yatırımları; alt-yapı ve konaklama dışında kalan ve turistlerin yeme-içme, eğlenme, spor yapma ve alışveriş gibi gereksinimlerini

66 YARCAN, s.1-2.

karşılıklı olarak kurulan lokanta, gazino gibi rekreasyon tesisleri için yapılan yatırımlardır. Bunlar, konaklama tesisleri ile bütünleşik olarak ve onlardan bağımsız olarak kurulabilir ve işletilebilirler.

Turizm endüstrisinde yatırım kavramı ile öncelikle alt yapı, konaklama ve yan hizmet tesislerinin kurulması veya gerçekleştirilmesi ifade edilmektedir. Ancak mevcut turizm yatırımlarının genişletilmesi, iyileştirilmesi ve yenilenmesi amacıyla yapılan yatırım harcamaları ve mevcut turizm ürünlerinin geliştirilmesi amacıyla yapılan harcamalarda turizm yatırımı kapsamı içinde düşünülmelidir⁶⁷.

Turizm yatırım politikaları ile ilgili şu öneriler getirilebilir⁶⁸.

- Turistik yatırım politikalarında kamu ve özel sektör arasında işbölümü ve işbirliği gerçekleştirilmelidir. Bu hedef doğrultusunda;

Kamu sektörü üretken hizmet yatırımlarını çekici kılmak amacıyla öncelikle alt-yapı yatırımlarını üstlenmelidir. Bundan başka kamu sektörü özel teşebbüsün üst-yapı yatırımında yetersiz karlılık nedeniyle çekimser davrandığı yerlerde dolaysız turistik yatırımları da üstlenmeli, öncü örnek tesisler kurmalıdır.

⁶⁷ M. Zeki BAYAR, Turizme Giriş, İstanbul Üni. İşl. Fak. Yay. No.253, İstanbul,1992, s.41.

⁶⁸ OLALI, Turizm Pol.... s.322-323.

Özel sektör turizm alanında üst-yapı yatırımlarını gerçekleştirmelidir.

- Turistik kaynakları korumak ve üretim faktörlerinin gereksiz dağılımını önlemek için organize turizm gelişme alanları saptanmalı, böylece yatırımların bölgeler bakımından önceliği belirlenmelidir. Böyle bir yöntemle Türkiye'nin bölgeler itibariyle kıyı, dağ ve sağlık turizmine açılma yer ve alanları da belirlenmiş olacaktır.

- İç turizme dönük tamamlayıcı konaklama tesislerinin (yazlık konut, kamp, lokanta ve benzeri) yatırımlar için bir yatırım yayılma alanı ve kapasite kullanım planı hazırlanmalıdır. Böylece ek yatırımların yeri ve yatırımlardan nasıl yararlanacağı da yasal bir düzenleme ile belirtilmelidir.

- Yatırımların günümüzün standartlarına uygun ve komple tesisler yaratacak biçimde (konaklama, dinlenme, eğlence, spor) olmasını sağlayacak zorunluklar getirilmelidir.

- Yatırımlarla ilgili bürokrasi gerek kamu sektörü, gerekse özel sektör açısından önlenmeli, yatırımın gerçekleşmesi için gerekli formaliteler bir mercide toplanmalıdır.

- Turizm endüstrisinde yatırım yapacaklar için elverişli bir yatırım ortamı hazırlamak amacı ile özendirici önlemlerin uygulanmasına devam edilmelidir.

Devlet turistik arz unsurlarına turizm yatırımları yapılmasını teşvik etmek için kendisine düşen sermaye yatırımını azaltabilir. Ancak yerli girişimci, turizm yatırımlarını yeterince gerçekleştirememesi durumunda, hükümetler gereken finansmanı ya doğrudan borçlanma şeklinde alacaktır ya da doğrudan yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışacaktır. Hükümetler çoğu kez yatırım projesini borç almaktan çok, yabancı özel sektör firmalarını ülkelerindeki turizm tesislerine doğrudan yatırım yapmaya özendirici bir ortam yaratmayı tercih ederler⁶⁹. Dolaysız yatırımı çekmenin avantajı yatırımın finansal risklerinin doğrudan doğruya yabancı yatırımcı tarafından karşılanmasıdır⁷⁰. Örneğin; otel odalarına olan talep, yabancı yatırımcının umduğu düzeyde gerçekleşmediğinde, yabancı sermayeli şirketin sahipleri, bunun yol açtığı zararları karşılamak zorundadır. Ayrıca bu yatırım için borç para alınmadığından borç verene geri ödeme yapılmayacaktır. Böylece ülkenin turizm cazibe merkezlerinde istenilen otel kapasitesine ulaşılmış olunacak, ancak yatırım riskine katlanılmayacaktır. Buna

69 MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.310.

70 Yabancı Sermaye Yatırımı, "dolaysız yatırım" ve "özel yabancı sermaye yatırımı" olarak da adlandırılmaktadır.

ilaveten gelecekteki nakit akışı, bir borcun geri ödenmesinden ötürü azalmayacaktır⁷¹.

Özel yabancı sermaye, yabancı ülke kökenli şirketlerin, kendilerine verilen izin çerçevesinde ülkemizde yatırım yapmaları, mal ve hizmet üretim faaliyetinde bulunmalarıdır. Yabancı ülkelere genellikle çok büyük ölçekli ve uzmanlaşmış şirketler yatırım yapar, şube açarlar, ortak şirket kurarlar. Bu şirketler çok uluslu şirketlerdir⁷².

Yabancı sermaye, bulunduğu ülkede, yurtiçi tasarruflarının sınırlı olması nedeniyle sermaye ve yatırım imkanı sağlaması, genellikle nüfus artış hızı yüksek seyreden gelişmekte olan ülkelerde istihdam artışı da sağlar.

Yabancı sermaye yatırımlarının getireceği ek kapasite ve hizmetlerle döviz gelirleri artar, aynı zamanda yatırım ve hizmetler için kendi dış kaynaklarını kullanmış olacaklarından Türkiye'nin döviz çıktıları da azalır⁷³.

Yabancı sermayeyi, sadece finansman girdisi sağlayan ve ödemeler dengesine katkıda bulunan döviz kaynağı olarak düşünmek, yabancı sermayeden beklenen asıl önemli katkının gözden kaçırılmasına neden olur. Esasen yabancı

71 MCINTOSH-GOELDNER-RITCHIE, s.311.

72 T.Güngör URAS, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Formül Mat., İstanbul,1979, s.27-29.

73 OLALI-TİMUR, s.130.

sermayeden beklenen en önemli fayda, ülkeye gelen sermayenin getirdiği ileri teknik bilgi, know-how, modern ve idare işletme yöntemlerinden elde edilmektedir⁷⁴.

Teknoloji transferine paralel olarak yabancı sermayenin, uluslararası turizm pazarlamasında da etkin bir rol oynamaktadır. Pazarlamanın ana elemanlarından biri, iyi işleyen pazarlama kanallarıdır. Uluslararası pazarlama kanallarına girebilmek için sanayi sektöründe olduğu kadar, turizm sektöründe de dış rakiplerle yarışabilmek için tüketici bazında itibarlı tanınmış markalara dayanmaya, dolayısıyla güçlü pazarlama kuruluşlarına sahip işletmelerle işbirliği yapmaya bağlıdır. İşte bu noktada yabancı sermayenin etkin rolüyle karşılaşılır. Çünkü, yabancı sermayenin izlediği temel amaç olan karlılık hedefi dış piyasalarda talep yaratma zorunluluğunu da beraberinde getirir. Çünkü karlılık hedefi yabancı sermayenin dışa dönük işletmecilik ve pazarlama konularında etkin bir şekilde çalışmasını gerektirir. Bunun bir yararı da turizm gelirlerine süreklilik ve güvenirlilik kazandırarak turistik talebin aşırı esnekliğinin giderilmesidir. Bunun bir yararı da; yabancı sermayenin turizmde kapasitenin daha verimli kullanılmasını sağlar⁷⁵.

74 Rıdvan KARLUK, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınları Dizisi, No:13, İstanbul, 1983, s.217.

75 OLALI-TİMUR, s.130.

E- TURİZMİN ANA ÜRETİM SEKTÖRLERİNE ETKİSİ

Turizm sektörü, hizmetler sektörü içinde yer almasına rağmen taşıdığı özellikler nedeniyle diğer sektörlerle yakın bir ilişki içindedir. Ülke ekonomisinde iç ve dış turizm hareketlerinin yarattığı tüketim-gelir hacmi, özellikle tarım sektöründe ve turizm sektörü ile birlikte diğer sektörlerde de bir canlanma ve harekete neden olur.

1. Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi

Turizmin gelişmesine paralel olarak, tarım sektöründe kalite artar, daha kaliteli ürün satışı yapılır. Böyle turistik tüketim tarım sektörü için görünmeyen ihracat yaratır. Üretimde bulunanlara da dolaysız gelir etkisi sağlar.

Yerli halkın tarımsal ürün talebi yanında, iç ve dış turizmin yarattığı ek talep ve turizm mevsimindeki kısa süreli bölgesel fiyat artışları tarım sektörünün toplam gelirini arttırdığı gibi, turistik yiyecek-içecek işletmelerinin işlenmiş tarım ürünleri ve turfanda meyve ve sebze talepleri, bu faaliyet alanlarında bir canlanmaya neden olur⁷⁶.

Tarımsal ürünlere yönelik direkt tüketim harcamaları yanında, turizmden gelir elde edenlerin harcamaları da

⁷⁶ DİNÇER, s.93-94

dolaylı gelir etkisini yaratır. Milli tarım ürünleri piyasasında meydana gelen talep kaymaları bir dereceye kadar turizm talebi tarafından giderildiğinden, dolaylı gelir etkisi tahmin edilenden de fazla olmaktadır⁷⁷.

Tarım arazisini, çiftliğini, turizmden gelir sağlamak için turizmin hizmetine sunan köylüler, alanlarını kiralayarak veya satarak hem gelir elde ederler, hem de o yörenin turistik tanıtımına katkıda bulunurlar. Eski fakat konforlu köy evlerinde ağırlanan turistlerin ağzından tanıtımıyla turizm talebi artacaktır. Hem kiralama yoluyla, hem konaklama imkanı sağlayarak, hem de ilgili kuruluşlardan turizm kredisi olarak yöre halkının refah düzeyi artmış olacaktır. Ancak, turizmin turistik mahal üzerinde ekonomik yönden yaptığı bir diğer etki, ekonomik hayatın seyri üzerinde görülür. Turizm sezonu sırasında bütün faaliyet kollarında iş hacmi genişlemekte, yerli işgücü nicelik ve nitelik yönünden yetersiz kaldığından dışarıdan işgücü alanı olur. Turizm sezonu sona erdiğinde, mal ve hizmetlere olan talep düşer, iş hacmi daralır⁷⁸.

77 Brian H.ARCHER, **The Impact of Domestic Tourism**, University of Wales Press, Banger, 1973, s.78.

78 Tunca TOSKAY, **Turizm-Turizm Olayına Genel Yaklaşım**, Der Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1989, s.178.

2. Turizmin Sanayi Sektörüne Etkisi

Turizm sektörünün sanayi sektörüyle ilişkisi veya sanayi sektörüne etkisini üç şekilde ortaya çıkar⁷⁹.

i. Turizmin tüketim malı üreten sanayiler üzerinde etkisi fazladır. Turizmin yoğun olduğu bölgelerde, gıda ve içki sanayiinde görülen üretim çok fazladır, hatta turistik tüketime yönelik üretim de bulunduğu söylenebilir.

ii. Ara malı üreten sanayilerde özellikle, deri, deri mamulleri ve seramik sanayii üzerinde turizmin etkisi yüksektir. Hediyeelik eşya satışlarının artması, turizm girdilerinin çoğalmasında önemli bir unsurdur. Seramik, cam, sıhhi tesisat, demir-çelik sanayilerinde ek bir talep söz konusudur.

iii. Yatırım malı üreten sanayiler üzerinde turizmin etkisi azdır. Sadece ulaştırma araçları üreten sanayilerde turizmin katkısı vardır. Turizmin gelişmesi, yatırımların artması inşaat malzemeleri sanayinde bir canlanma yaratacaktır.

Turizmin sanayi üzerinde yarattığı diğer bir etki de, çevre kirlenmesinin önlenmesi için, sanayi kuruluşlarını tedbir almaya teşvik etmesidir.

79 OLALI-TİMUR, s.113.

3. Turizmin Hizmet Sektörüne Etkisi

Bir hizmet üretimi olan turizmin gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmayı gerçekleştiren faktörlerden biri olarak kabul edilmesi, hizmet sektörünü ne kadar etkilediğini kanıtlar. Ayrıca işsizliğin önlenmesini veya azaltılmasını amaçlayan ekonomi politikaları, emek-yoğun üretim tekniğini genellikle benimsediğinden turizm ayrı bir önem kazanmaktadır.

Turizmin hizmet sektörü üzerindeki etkileri beş aşamada alınabilir⁸⁰.

i. Cari tüketimle ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir. (ekmek, et, manav, bakkaliye gibi)

ii. Donatım sanatları ile ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir. (elektrikçi, boyacı, demirci, inşaat işçiliği gibi)

iii. Konforla ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir. (Modaevleri, spor malzemeleri, parfümeri, gazeteci, çiçekçi, pastahane, say salonu gibi)

iv. Yardım ve güvenlik hizmetleri ile ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir. (Sağlık tesisleri, banka, sigorta, polis gibi)

⁸⁰ Hasan OLALI, "Turizmin Sağladığı Dışsal Ekonomiler, Turizmin Sosyal Yararı ve Sosyal Maliyeti", **Dokuz Eylül Üni. İşletme Fakültesi Dergisi**, Sayı:3, İzmir, 1982, s.5.

v. Lüks hizmetlerle ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir. (Kuyumcu, gece kulübü, sauna, monitörler, antikacılar gibi)

Turizm sektöründe daha çok el emeği kullanılır. Mekanizasyon ve otomasyon sınırlı olarak kullanılır. Barınma, beslenme ve giyim gibi bir takım ihtiyaçlara cevap veren tarım, sanayi veya diğer bir deyişle birincil ve ikincil üretimler, belirli bir aşamadan sonra tüketim artışına yol açmamaktadırlar. Ama lüks, konfor, sanat, boş zamanları değerlendirme gibi ihtiyaçları karşılayan hizmet sektörü, diğer bir deyişle üçüncü tip üretim sınırsız ve artan bir tüketimle karşı karşıyadır. Faurastié, Galbraith, Duverger gibi yazarların da belirttiği gibi, üçüncü tip üretimin bu genel karakteri özellikle turizmin ekonomik çalışmalar içinde geniş bir üretkenliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır⁸¹.

81 OLALI-TİMUR, s.116.

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM GELİRLERİNİN ÖDEMELER DENGESİ İLE MİLLİ GELİR İSTİHDAM, YABANCI SERMAYE VE ANA SEKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

I- TÜRKİYE'DE TURİZM VE ÖDEMELER DENGESİ

Bir ülke ekonomisinin en önemli göstergelerinden biri olan ödemeler bilançosu, iç ekonomideki herhangi bir gelişmeyi doğrudan doğruya etkiler ve o ülke ekonomisi hakkında oldukça sağlıklı bilgiler verir.

Dış ödemeler bilançosundaki açık veya fazlalıklar ülke ekonomisinin hemen hemen her yönü üzerinde önemli etkiler doğurur. Örneğin, reel milli gelirdeki artış hızı, istihdam düzeyi, enflasyon oranı gibi ekonomik değişkenlerin, büyük ölçüde dış denge durumu ile ilişkili olduğunu belirtebiliriz⁸².

Ödemeler bilançosu kavramı, Isaac Gervaire'den (1720) bu yana bilinmektedir. David Hume (1752), Adam Smith (1770), David Ricardo (1812), S.Stuart Mill (1849), W.F.Taurring (1927) konuyu geliştirmişlerdir⁸³

82 Max J.WASSERMAN-Ray M.WARE, Simmons BOARDMAN, **The Balance Of Payments**, New York, 1965, s.188.

83 Daha geniş bilgi için bkz. Rıdvan KARLUK, **Uluslararası Ekonomi**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984, s.352.

A- ÖDEMELER DENGESİ TANIMI

Bir ülkenin ödemeler bilançosu, bir yıl içerisinde o ülke sakinleri ile yabancı ülke sakinleri arasında yapılan tüm ekonomik işlemlerin sistematik bir şekilde tutulan kaydı olarak tanımlanmaktadır⁸⁴.

Ödemeler bilançosu dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlanabilir⁸⁵. Ellsworth'a göre ödemeler bilançosu, genellikle bir yıl içerisinde bir ülkenin yerlileri ile yabancılar arasında yapılan ödemelerin sistematik bir biçimde tutulduğu belgelerdir. Bu tanım dar anlamda yapılan bir tanımdır. Geniş anlamdaki tanımı IMF yapmıştır. Buna göre ödemeler bilançosu, belirli bir süre içinde ülkenin yerlileri ile yabancılar arasında meydana gelen ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerden meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tesbit edildiği istatistikî belgedir.

Tanımda geçen bazı terimleri açıklamak gerekirse; süre kavramı olarak genellikle bir yıl anlaşılır. Ülkenin yerlileri deyimini ile o ülkede yerleşik olan gerçek kişi, firma, kurum veya kamu kuruluşları ifade edilir. Bir ülkede yerleşik olma deyiminden yurttışı olunan ülke değil, normal olarak oturuş veya faaliyette bulunulan

⁸⁴ Halil SEYİTOĞLU, *Uluslararası İktisat*, Güzem Yayınları No:11, 11. Baskı, İstanbul 1996, s.117.

⁸⁵ KARLUK, *Uluslararası.....*, s.353.

yer anlaşılmaktadır. Bu duruma göre bir ülkede faaliyet gösteren bir uluslararası kuruluş ile o ülke arasındaki ekonomik işlemler, adı geçen ülkenin ödemeler bilançosunda gösterilir. Turistler ve geçici olarak bir ülkede oturanlar yabancı olarak kabul edilir. Bütün ekonomik işlemler ödemeler bilançosunun ya alacaklı ya da borçlu kısmında gösterilecektir. Ülke sakinlerine yabancılar üzerinde parasal bir alacak hakkı doğuran işlemler, ödemeler bilançosunun alacaklı işlemleridir. Bunun tersine, yabancılarla yerli sakinler üzerinde parasal bir alacak hakkı doğuran işlemler de ödemeler bilançosunun borçlu kısmına girerler. Örneğin yabancılarla mal ve hizmet ihracı, yabancı piyasalarda tahvil ve hisse senedi satışı, yabancıların ülkede yaptıkları dolaysız yatırımlar alacaklı işlemlerdir. Mal ve hizmet ithali, uluslararası menkul değerlerin satınalımı (portfolyo yatırımları) ve yerli sakinlerin yabancı ülkelerdeki dolaysız yatırımları gibi işlemlerde ödemeler bilançosunun borçlu işlemleri arasında yer alır⁸⁶

Dış ödemeler bilançosu, işletmelerde bilanço kavramı yerine kar-zarar tablolarına benzetilebilir. Çünkü bilanço, işletmenin belirli bir andaki durumunu, yani o güne kadar birikmiş olan borç ve alacaklarını ortaya koyar. Kar-zarar tabloları ise bir yıl içindeki gelir ve gider değişimlerini gösterirler. Ödemeler bilançosu da

⁸⁶ Sidney DELL-Roger LAWRENCE, *The Balance of Payments Adjustment Process in Developing Countries*, Pergamon Press, 1980, s.21.

belirli bir anda ülkenin toplam dış borç ve alacaklarını değil, bunların yıllara göre ne şekilde değiştiğini izlemeye yarar.

B- ÖDEMELER BİLANÇOSU ANA HESAP GRUPLARI

Ülkelerle yapılan ekonomik işlemler, ödemeler bilançosuna, belirli bir sisteme göre kaydedilir. Bu işlemler birbirine benzerliklerine ve ekonomi üzerinde doğurdukları etkilere göre gruplandırılarak çeşitli hesaplar içinde toplanırlar. Kayıtların sistematik bir biçimde tutulması, ödemeler bilançosundan yararlanmada büyük kolaylıklar sağlar.

Ödemeler bilançosu bireysel olarak cari işlemler hesabı, karşılıksız transferler hesabı, sermaye hesabı, dış rezervler hesabı, net hata ve noksan olarak beş ana gruba ayrılırlar⁸⁷. Tek-yanlı ödemeleri ifade eden karşılıksız transferler ise çoğunlukla cari işlemler hesabı içinde gösterilir. Ancak bazı ülkeler bu işlemlere ayrı olarak da yer vermektedirler. Net hata ve noksan ise gerçek bir hesap olmaktan çok, ödemeler bilançosu muhasebesini denkleştirmeye yarayan bir kalemdir⁸⁸.

87 KARLUK, Uluslararası... s.355.

88 SEYİTOĞLU, s.119.

1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı (current account) çoğu ülkeler için için ödemeler bilançosunun dış ekonomik ilişkiler durumunu gösteren en önemli bölümüdür. Ülkenin tüm mal ve hizmet ithal ve ihracatı bu hesapta toplanır. Dolayısıyla cari işlemler hesabının borçlu veya alacaklı bakiyeleri ülkenin döviz gelir ve giderlerini, sonuçta da milli gelir, istihdam düzeyi, enflasyon oranı ve büyüme hızı gibi değişkenlerini yakından etkiler⁸⁹.

Cari işlemler hesabı iki ana gruba ayrılır. Uluslararası mal ticaret hesabı ve uluslararası hizmetler hesabı⁹⁰.

a- Mal Ticaret Hesabı

Mal ticaretine görünür ticaret (visible trade) de denir. Ve dış ticaret istatistiklerinde yer alan ithalat ve ihracat değerlerini gösterir. Uygulamada genel olarak mal ihracatı FOB, mal ithalatı CIF fiyatlara göre kaydedilir. Mal ihracatı, ülkeye döviz kazandıran işlemlerin başında gelir ve ülke sakinleri üzerinde parasal alacak hakkı doğurduğundan cari işlemler bilançosunun alacaklı yanına kaydedilir. Mal ithalatı döviz gideri doğuran başlıca kalemdir ve cari işlemler

⁸⁹ A.G. KENWOOD-A.L.LOUGHEED, *The Growth Of The International Economy (1820-1990)*, Third Edit., London, 1992, s.302.

⁹⁰ DELL-LAWRANCE, s.127.

bilançosunun borçlu yanında yer alır. Mal ticareti, uluslararası ödemelerde genel olarak ödemeler bilançosunun 1/2 ile 1/3'ü arasında yer tutar.

b- Uluslararası Hizmetler Hesabı

Cari işlemler hesabı içinde fiziki mal ticaretinden başka hizmet ithal ve ihracatından doğan ödeme akımları da yer almaktadır. Hizmet, ithal ve ihracatına görünmez ticaret de (invisible trade) denir. Uluslararası hizmetler hesabında başlıca şu kalemler bulunur:

aa- Dış Turizm

Bu hesap, yabancı turistlerin ülkede yaptıkları harcamaları kapsar. Yabancı turistler gezi, otel, yiyecek, müze ziyaretleri, hediyelik eşya vs. gibi harcamaları karşılamak amacı ile döviz bozdururlar. Bu kaynaktan sağlanan döviz gelirleri de alınan ülke için aynen mal ihracatına benzer. Tersine, ülke sakinlerinin yabancı ülkelerde yapmış oldukları harcamalarda mal ithalatı gibi cari işlemler bilançosunun borçlu işlemleridir.

bb- İşçi Gelirleri

Ülke dışında çalışan işçilerin kendi ülkelerine gönderdikleri paralardır. Yurt dışına işçi gönderen ülke, aslında hizmet ihraç etmiş gibi değerlendirilir ve

bilançonun alacaklı tarafına kaydedilir. Aksi durumda ise, bilançonun borçlu yanına düşülür.

cc- Sermaye Gelir ve Giderleri

Dış ülkelerde gerçekleştirilen yatırımlardan sağlanan gelirler ülkeye geri döndüğünde bilançonun alacaklı yanına kaydedilir. Dışarıya verilen sermaye kredi niteliğinde ise faiz, yatırım geliri ise kar payı sağlanır⁹¹. Bu sermaye alımlarının gelirleri (faiz veya dividant ödemeleri) ise sermaye faktörü hizmetinden yararlanmanın bir bedeli olduğu için cari işlemler bilançosunda gösterilir⁹².

dd- Uluslararası Ulaştırma Hizmetleri

Yerli. kara ve deniz ticaret filosuyla yabancı ülkelere mal taşıma karşılığında kazanılan navlun gelirleri veya yabancılara ödenen navlun giderleri bu gruba girerler.

ee- Özel Hizmetler

Bu kaleme royaltyler⁹³, sigorta primleri, kiralar, danışmanlık ve mühendislik ücretleri, banka hizmetleri, uluslararası telsiz, telefon ve radyo hizmetleri girer.

91 KARLUK, **Uluslararası**....., s.357.

92 SEYİTOĞLU, s.125.

93 Royalty, lisans veya ticari marka sahibinin bu hakkını devrettiği şirketlerden elde etmiş olduğu maddi karşılıktır. Bkz. KARLUK, **Uluslararası**..., s.357.

ff- Hükümet Hizmetleri

Dışarıda ülkeyi temsil eden elçilik veya konsolosluk görevlilerinin ücret ve maaşları, yurt dışındaki bina ve arazilerin bakımı ve yönetimi, bu kalemde toplanır.

2. Karşılıksız Transfer Hesabı

Bu hesap, parasal, parasal olmayan ve özel veya hükümete ait transferler olmak üzere ikiye ayrılır. Özel kişilerin yabancı ülkelere gönderdikleri hediyeler, yardım kuruluşlarının bağışları ile başka ülkelerde yaşayan akrabalar arasındaki ekonomik işlemler, özel transfer niteliğindedir. Buna karşılık hükümetlerin yabancı ülkelere yaptıkları bağış niteliğindeki kalkınma kredileri, afetlere uğrayanlara kamu kuruluşlarının yaptıkları yardımlar ise kamu transferleridir.

Karşılıksız transferler, transferlerde bulunan ülke açısından borç olduğundan, hesabın borçlu tarafına kaydedilir.

3. Sermaye Hesabı

Sermaye hareketleri ile ilgili kısımları kapsamaktadır (mal ve hizmet alım-satımı dışında). Sermaye hareketleri kısa ve uzun dönemli; özel kişi ve kurumlarca ve devlet aracılığıyla olabilmektedir. Geri ödenme süresi bir yıldan az olan sermaye hareketleri kısa

dönemli, geri ödenme süresi bir yıldan fazla olan sermaye hareketleri uzun dönemlidir.

4. Altın ve Döviz Hesabı

Genel olarak uygulamada altın, ticari bir amaçla kullanılıyorsa cari işlemler hesabına, uluslararası ödeme aracı olarak kullanılıyorsa, altın ve döviz hesabına kaydedilir. Altın ve döviz rezervlerindeki artışlar(-) olarak, azalışlar (+) ile işaretlidir. Çünkü, artışlar ithal edilmiş, azalışlar dışarıya ihraç edilmiş gibi kabul edilirler.

5. Hata ve Noksan

Gerçek ve tahmini değerlerin birbirini tutmaması, mal ve hizmet giriş ve çıkış kayıtlarının belirli bazı kurumlarca yapılması, buna karşılık döviz giriş ve çıkış kayıtlarının başka kurumlarca tutulması halinde, hesaplarda atlama ve kesiklikler bulunabilir. Bu durumlarda ödemeler bilançosu denkliği bu kalem sayesinde sağlanır⁹⁴.

94 SEYİTOĞLU, S.126.

C- DENGEL VE DENGESİZLİK KAVRAMI

Bir ÷lkede ihracat (X), ithalata (M) eşit ise dış ticaret dengededir. İhracat ithalattan fazla ise ($X > M$) dış ticaret fazla, aksine ithalat, ihracattan büyük ise ($M < X$) dış ticaret açık veriyor demektir⁹⁵.

Cari işlemler hesabında yer alan kalemlerin aktifi pasifinden fazla ise cari işlemler fazlası, pasifi aktifinden fazla ise cari işlemler açığı vardır. Cari işlemler hesabındaki açık ÷lkenin dış ticaretindeki açıklardan kaynaklanabileceği gibi, dış ticareti dengede olduğu halde uluslararası hizmet ödemeleri ve dışarıya yapılan karşılıksız transferlerden de meydana gelebilir.

Ödemeler dengesini oluşturan işlemler, bağımsız ve denkleştirici olarak iki gruba ayrılırlar. Bağımsız işlemler, varlık nedenini doğrudan doğruya kendilerinden alan ve ödemeler dengesindeki diğer kalemlerden bağımsız olarak yapılan işlemlerdir. Diğer bir deyişle, bunlar diğer işlemlerden bağımsız olarak iktisadi anlamda kazanç sağlama amacı güderler⁹⁶. Bu nedenle dengesini oluşturan mal ve hizmet ihracı ile ithali bağımsız nitelikte işlemlerdir. Aynı şekilde, uzun vadeli sermaye hareketleri de bu kategoriye girer. Denkleştirici

95 Richard G.LİPSEY Ve Diğerleri (Çev.Ö.Faruk BATUREL Ve Diğerleri), **İktisat**, Bilim Teknik Yayın Evi, İstanbul, 1984, s.313.

96 Richard E.CAVES-Ronald N.JONES, **World Trade and Payments** Little, Brown and Company, Boston, 1973, s.90.

işlemler, varlık nedenini bağımsız işlemlerden alır. Altın ve döviz rezervlerindeki değişmeler kısa vadeli sermaye hareketleri, bu niteliktedir⁹⁷. Ödemeler dengesi açığı hesaplanırken, tablodan ya bağımsız bağımsız kalemler arasındaki farkı bulmak, ya da doğrudan doğruya denkleştirici kalemlerin toplamını almak yeterlidir.

Ödemeler dengesi açıkları görünür (fiili) açık ve potansiyel açık olarak ikiye ayrılır⁹⁸. Potansiyel açık uygulanan dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasıyla ortaya çıkabilecek açıkları ifade eder. Gerçek açıklar bunlardır. Fiili açıklar ise uygulanan fiyat ve miktar kısıtlamalarına göre ortaya çıkmasına izin verilmiş açıklardır. Ödemeler dengesi açıkları veya fazlaları, hükümetlerin döviz rezervlerini kendi parasını almak ya da satmak için kullanılması yoluyla, paranın arz ve talebini kaydıran politikalar yoluyla veya döviz kurunun kendi seviyesini bulmasına izin vermek yoluyla yönetilebilir⁹⁹.

Ödemeler bilançosunda meydana gelen açıkların nedenleri yapısal, iktisadi dalgalanma ve arızı nedenler olarak üç grupta toplanır¹⁰⁰.

97 Erden ÖNEY, **Uluslararası Para Sistemi**, Ankara Üniversitesi S.B.F.Yayınları No:448, Sevinç Matbaası, Ankara, 1980,s.18.

98 SEYİTOĞLU, s.129.

99 LIPSEY, s.315.

100 SEYİTOĞLU, s.131.

Yapısal nedenler; bu faktörler ekonominin bünyesinden kaynaklanırlar. Örneğin, enflasyon ve ona bağlı olarak ulusal paranın aşırı değerlenmesidir. Bir ekonomide uygulanan harcama genişletici politikalar (tüketim ve yatırım harcamalarının arttırılması), hem ihraç mallarının iç talebinin artmasına, hem de yabancı mallara olan iç talebin genişlemesine neden olur. Bu da dış ödeme açıklarına yol açar veya mevcut açıkları büyültür. Diğer yapısal nedenler; teknolojideki gerilik ve verimdeki düşüşler rekabeti güçleştirerek dış piyasa payının azalmasına ve ihracat gelirlerinin düşmesine neden olan nispi verimlilik değişimleri; sanayileşme politikaları, hammadde yönünden dışa bağımlılığın yüksek olması, halkın tercihlerindeki değişmedir.

İktisadi dalgalanmaların genişleme aşamasında gelir ve harcamalar artıp fiyatlar yükseleceğinden ödemeler bilançosu açık verir. Daralma aşamasında bu faktörler de tersine bir gelişme görülür ve ödemeler bilançosunda bir fazlalık ortaya çıkar. Eğer dalgalanma boyunca dış açık ve fazlalar birbirine eşitleniyorsa ödemeler bilançosundaki dengesizlikler böylece giderilmiş olur¹⁰¹.

Bir ülkenin dış denge durumu yalnız o ülkedeki değil, yabancı ülkelerdeki dalgalanmalardan da etkilenebilir. Karşı ülkenin yüksek konjonktür içinde bulunması, onun ticaret ortağı olan ülkede ödemeler

101 LIPSEY, s.313.

bilançosu üzerinde olumlu etki doğurur. Karşı ülkenin durgunluk içinde bulunması ise olumsuz etkide bulunur¹⁰².

Arızı faktörler beklenmedik şekilde aniden ortaya çıkan ve ilgili ülkelerin denetimleri dışında kalan faktörlerdir. Bir kısmı geçici olup, anormal koşullar ortadan kalkınca dış denge üzerindeki boşluklar da giderilmiş olur. Diğerleri ise daha köklü etki doğururlar. Bu faktörler hem dolaysız, hem de dolaylı yönden dış açıkların artmasına neden olurlar. Dünya hammadde fiyatlarındaki yükselme bu grupta düşünülebilir.

Arızı faktörler arasında, kötü hava koşulları, su baskını, kuraklık vs. gibi geçici nedenlerle ihracatın azalması veya ithalatın beklenmedik şekilde artması da belirtilebilir.

D- TÜRKİYE'DE ÖDEMELER DENGESİNİN GELİŞİMİ

Bu başlık altında Türkiye'deki ödemeler dengesi kalemleri ayrı ayrı yıllar itibariyle incelenmeye çalışılacaktır.

1. Türkiye'de Ödemeler Dengesi

Ödemeler dengesinin tanımını, işleyişini, özelliklerini daha önceki bölümlerde yapmıştık. Bu

102 LIPSEY, s.314.

bölümde ödemeler dengesinin kalemlerinin Türkiye bazında rakamlarla açıklanması amaçlanmaktadır.

Türkiye'nin dış ödemeler bilançosu ile ilgili gelişmeler planlı dönemden başlamaktadır. Çünkü Türkiye, planlı kalkınma döneminin başlamasıyla birlikte, dış ekonomik ilişkilerinde ve ödemeler bilançosu dengesinin sağlanması konusunda bilinçli bir politika izlemeye başlamış, Beş Yıllık Kalkınma Planlarında öngörülen hedefleri gerçekleştirmeye yönelik politikaları yürürlüğe koymuştur ¹⁰³

Dış ticaret politikasında, planlı kalkınma döneminden bugüne kadar olan gelişmeyi, başlıca iki özellik yönünden ana hatları ile açıklanabilir ¹⁰⁴

- Koruma ve İthal-İkame Politikası

Sanayileşme politikası ile dış ticaret politikası doğal olarak birbirlerini tamamlayıcı şekilde oluşturmaktadırlar: Örneğin ülkemizde de diğer gelişmiş ülkelerle aramızdaki farkı hızla kapamak amacıyla sanayileşmenin vazgeçilmez olduğu görüşü, 1923 İzmir İktisat Kongresinden itibaren kabul görmüş ve bu amaçla başlangıçta iç piyasa için üretim yapan "ithal ikamesi" politikasına ağırlık verilerek ihracatın teşviki ihmal

¹⁰³ Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim**, BETA A.Ş., 2. Baskı, İstanbul, Şubat 1995, s.247.

¹⁰⁴ Erol MANISALI, "Sanayileşme Süresi İçinde İhracatın Gelişme Yönleri" Sempozyumu, İGEME, Ankara, 1974, s.86.

edilmiştir. Ayrıca içe dönük sanayileşme "ithal ikamesi" politikası izlenmesiyle düşük döviz kuru (aşırı değerlenmiş TL) politikası doğal bir sonuç olmuş, böylece ihracatın gelişmesi bir yana, gerilemesi söz konusu olmuştur.

Planlı dönem öncesi en son olarak özellikle, 1958 istikrar politikası ile birlikte, ithal ikame politikasının büyük ağırlık kazandığı görülmektedir. İthal ikamesi, ithal yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifelerine dayalı olarak gelişmiştir.

- İhracat Rejimi;

İhracat esas olarak teşvik görmüştür. Burada önemli olan teşvikin derecesidir. Bu teşvikin ne kadar etkin olup olmadığı şimdiye kadar tamamlanmış plan dönemleri boyunca gerek tarım ve gerekse sınai ürün ihracatında belirlenen hedeflerin altında kalmış olmasından ve halen ihracatın büyük bir bölümü tarımsal ürünlerden oluşmasından açıkça anlaşılmaktadır.

Tarım ürünlerinin dönem boyunca genel ihracat içindeki payı düşmekle birlikte, sınai ürünlerin toplam ihracattaki payında istenen seviyeye ulaşılamamıştır.

Rejimde bazı istisnalar dışında "serbest ihracat" rejiminin ana özellikleri planlı dönem içinde şu şekilde görülmüştür:

- i. Bazı mallar için ihraç yasası,

ii. İç piyasa için ithal edilen malın ihracatının yasaklanması,

iii. İhracatta fiyat kontrolü gibi, ihracatta sınırlayıcı bazı etkenler görülür.

a- Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaret dengesi, Türkiye'den yapılan, ya da Türkiye'ye yapılan mal akımı dengesidir. Bir başka deyişle, Türkiye'nin yaptığı ithalat ve ihracat ile bu akımın karşılaştırılmasıdır.

İhracat ve İthalat Gerçekleşmeleri;

1970 yılında ihracat 600 milyon dolar, ithalat ise 1 milyar dolardan aşağıda olup ticaret açığı 300 milyon dolar idi. Petrol krizinin tam etkisini gösterdiği 1974 yılında ihracat 1970'e göre 2,5 kat artarken, ithalat, 4 kat büyüyerek 3-8 milyar doları bulmuştur. Bu durumda ticaret açığı 4 yılda 7 kattan fazla artarak tarihte ilk defa 2,2 milyar dolar gibi büyük bir meblağa ulaşmış ve ekonomide döviz dar boğazına girmiştir ¹⁰⁵

Bu tarihten 9 yıl sonra dış ticarete liberalizasyonun ve dışa açılma politikasının etkisini göstermeye başladığı 1983 yılında ihracatın 1974'e göre 4 kata yakın, ithalatın ise 2,5 kat arttığı görülmektedir.

Bu dönemde ihracatın ithalattan daha hızlı artması sebebiyle dış ticaret açığı sadece % 50 büyümüş, göreceli olarak küçülmüştür. Yani ihracatın ithalatı karşılama oranı % 40'dan % 66'ya yükselmiştir.

1983 yılından 1991 yılına kadar geçen 8 yıllık dönemde TABLO I'de görülen dalgalanmalara rağmen yılda ortalama olarak ihracatın % 11'in biraz üzerinde, ithalatın ise % 11'in biraz altında olduğu görülmektedir. 1991 yılı itibariyle ihracat 8 yılda 5.7 milyar dolardan 13.6 milyara, ithalat ise 9.2 milyar dolardan 21 milyar dolara yükselmiş, dış ticaret açığı da doğal olarak aynı oranda yılda % 11 olarak 7.5 milyar dolara yaklaşmıştır. Ancak tablo I'de de görüleceği gibi açık 1981-1989 döneminde 3-4 milyar dolar arasında dalgalanırken 1990 yılında birden 9.3 milyar dolara çıkmıştır. Körfez krizinin etkisiyle ve ithalatın % 41 oranında artmasından ileri gelen bu açık 1991 yılında 7.5 milyar dolara düşmekle birlikte 1992, 1993 yıllarında tekrar yükselmiştir.

Dış ödeme güçlükleri, ülke ekonomileri için daima bir darboğaz teşkil etmektedir. Türkiye de bu güçlükleri zaman zaman yaşamaktadır. İhracat sorununun çözülmesi, her zaman ekonomik politikanın öncelikli hedeflerinden birisi olmuştur. Bu amaçla gelişen süreç içerisinde serbest piyasa ekonomisinin dış ticaret alanında gerektirdiği tedbirler alınmış, dış ticaret üzerindeki

kısıtlamalar kaldırılmış, ihracatı arttırmak ve ekonominin döviz kazandırıcı potansiyelini harekete geçirmek için çeşitli teşvik politikalarına ağırlık verilmiştir. İhracat ekonomik büyümenin de itici gücü olmakta, dışa açık büyüme politikaları giderek yaygınlaşmaktadır ¹⁰⁶.

1993 yılında ihracatımız 15.3 milyar dolar, ithalatımız da 29.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı 1992 yılında 8.2, 1993 yılında ise 14.1 milyar dolar olmuştur.

1994 yılında ihracatın 18.1 milyar dolar, ithalatın ise 23.3 milyar dolar olarak gerçekleşmesi sonucunda dış ticaret açığı bir önceki yıla göre yüzde 63.3 oranında azalarak, 5.2 milyar dolara gerilemiştir.

1995 yılının onbir aylık dönemi sonucunda ise ihracat 19.2 milyar dolara, ithalat 31.4 milyar dolara ulaşmış ve dış ticaret açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 155.1 oranında artarak 12.1 milyar dolar olmuştur.

1990 yılında yüzde 58.1, 1993 yılında % 52.1 olan ihracatın ithalat karşılama oranı, 1994 yılında ihracatın artması ve ithalatın azalması sonucunda yüzde 77.8'e yükselmiş, 1995 yılının onbir aylık döneminde ise % 61.3 olmuştur.

¹⁰⁶ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi...*, s.290-293.

TABLO I
YILLARA GÖRE İHRACAT VE İTHALAT GERÇEKLEŞMELERİ

YILLAR	DEĞER (MİLYON \$)				YÜZDESEL DEĞİŞME				İHRACAT/ İTHALAT
	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET AÇIĞI	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET AÇIĞI	DIŞ TİCARET HACMİ	
1983	5.728	9.235	-3.502	14.962	-0.3	4.4	13.2	2.6	62.0
1984	7.134	10.757	-3.623	17.890	24.5	16.5	3.3	19.6	66.3
1985	7.958	11.343	-3.385	19.301	11.6	5.5	-6.6	7.9	70.2
1986	7.457	11.105	-3.648	18.561	-6.3	-2.1	7.8	-3.8	67.1
1987	10.190	14.158	-3.968	24.348	36.7	27.5	8.8	31.2	72.0
1988	11.662	14.335	-2.673	25.997	14.4	-1.3	-32.6	6.8	81.4
1989	11.625	15.792	-4.167	27.417	-0.3	10.2	55.9	5.5	73.6
1990	12.859	22.302	-9.343	35.261	11.5	41.2	124.2	28.6	58.1
1991	13.593	21.047	-7.454	34.640	4.9	-5.6	-20.2	-1.8	64.6
1992	14.715	22.871	-8.156	37.586	8.2	8.7	9.4	8.5	64.3
1993	14.345	29.428	-14.083	44.773	4.3	28.7	72.7	19.1	52.1
1994	18.106	23.270	-5.164	41.376	18.0	-20.9	-63.3	-7.6	77.8
1994 (1)	15.801	20.565	-4.764	36.376	-	-	-	-	-
1995 (1)	19.239	31.390	-12.151	50.629	21.8	52.6	155.1	39.2	61.3

KAYNAK: 1995 DİE İstatistik Yıllığı ve 1992 Maliye Ve Gümrük Bakanlığı Ekonomik Raporlarından Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

(1) Ocak-Kasım Dönemi itibariyle

aa- Dünya Dış Ticaretinde Türkiye'nin Yeri

Türkiye'nin dış ticareti, dünya dış ticaretinde önemli bir yer kaplamamaktadır. 1990-1994 yılları arasındaki gelişmelere göre, Türkiye'nin ithalatı, dünya toplam ithalatı içinde %0,65 ile %0,54 arasında, Türkiye'nin ihracatı ise %0,39 ile %0,43 arasında değişme göstermiş, dış ticaret hacmi ise %0,52 ile %0,48 arasında bulunmuştur. Genelde Türkiye'nin dış ticaret hacmi, dünya dış ticaret hacmi içinde 1994 yılında 1990 yılına göre bir daralma görülmüştür. İthalatta da aynı etki görülürken, ihracat miktarında çok küçük de olsa 1990 yılına göre bir artma görülmüştür (TABLO II).

TABLO II
DÜNYA DIŞ TİCARETİNDE TÜRKİYE'NİN YERİ

Yıllar	Dünya Dış Ticareti			Türkiye'nin Dış Ticareti			Dünya Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı		
	Toplam	İthalat	İhracat	Toplam	İthalat	İhracat	Toplam %	İthalat %	İhracat %
1990	6790.8	3455.9	3334.9	35.261	22.302	12.859	0.52	0.65	0.39
1991	7015.3	3578.6	3436.7	34.640	21.047	13.593	0.49	0.59	0.40
1992	7506.6	3815.6	3691.0	37.586	22.871	14.715	0.50	0.60	0.37
1993	7483.7	3780.8	3702.9	44.773	29.428	15.345	0.60	0.78	0.42
1994	8535.5	4333.4	4202.1	41.376	23.270	18.106	0.48	0.54	0.43

KAYNAK: 1995 DİE İstatistik Yıllığı,
1995 IMF, Direction of Trade Statistics Yearbook

bb- Türkiye - AB Dış Ticaret İlişkileri

Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerinde AB ülkelerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Gerçekten, Avrupa

Birliğine bağlı ondört ülkenin Türkiye'ye ihracatı, ya da Türkiye'den ithalatı yaklaşık olarak % 50 oranındadır. Özellikle 1995 yılında bu oran % 50 oranında gerçekleşmiştir. 1995 yılının Ocak-Kasım Döneminde toplam 31.3 milyar dolarlık ithalatın 14.8 milyar dolarlık kısmı AB ülkelerinden gerçekleşmiş ve bu ülkelerin toplam ithalattaki payı % 47.1 olmuştur. Aynı yıl 19.2 milyar dolar olan toplam ihracatın 9.9 milyar dolarlık kısmı AB ülkelere olmuş ve bu ülkelere yapılan ihracatın payı % 51.7 olarak gerçekleşmiştir (TABLO III).

TABLO III
TÜRKİYE-AB DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

Yıllar	Türkiye'nin İthalatı			Türkiye'nin İhracatı		
	Toplam Milyon\$	AB'den Milyon\$	AB'nin Payı%	Toplam Milyon\$	AB'ne Milyon\$	AB'nin Payı%
1989	15792	6077	38.5	11625	5427	46.7
1990	22303	9354	41.9	12859	6906	53.3
1991	21047	9222	43.8	13593	7042	51.8
1992	22871	10049	46.6	14715	7933	53.9
1993	29428	13874	47.1	15345	7597	49.5
1994	23270	10915	46.9	18106	8634	47.7
1994 (1)	20565	9637	46.9	15801	7659	48.5
1995 (1)	31390	14785	47.1	19239	9955	51.7

KAYNAK: 1995 DİE İstatistik Yıllığından yararlanılarak hazırlanmıştır.
(1) Ocak-Kasım İtibariyle

Avrupa Birliği ülkelerinden olan Almanya'nın önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Bu ülkeye yapılan ihracat, toplam AB ülkelere yapılan ihracatın yarısı kadardır. (bu oran 1995 yılı itibariyle % 23.7 olarak gerçekleşmiştir) (bkz.Ek I) % 47.1 oranında gerçekleşen

AB ithalatı içinde, Almanya'nın payı 1995 yılı için % 15.3 olmuştur. Bu oranında, yaklaşık olarak Avrupa ülkelerinden yapılan ithalatın 1/3'ü olmaktadır (bkz. Ek II).

AB ülkeleriyle 1988-1995 yılları arasında yapılan dış ticaret incelendiğinde, dış ticaret dengesi 1988-1992 yıllarında ortalama 2 milyar 358 milyon dolar açık vermiş, 1993 yılında bu açık bir önceki yıla göre 2 kat artarak 6.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

1994 yılında yaklaşık 2,5 kat düşüş gösteren dış ticaret açığı 1992-1993 yılları seviyesinin altında kalarak 2.3 milyar dolar olmuştur. 1995 yılının onbir aylık döneminde ise AB ülkeleri ile yapılan ticaretle dış ticaret açığı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 144.2 artarak 4.8 milyar dolara ulaşmıştır (bkz.Ek III).

b- Görünmeyen İşlemler

Ödemeler Dengesinde yer alan görünmeyen işlemler dengesi, dış borç faizleri, turizm gelir ve giderleri, işçi gelirleri, karşılıksız transfer giriş ve çıkışları ve diğer görünmeyenlerden oluşur.

aa- Dış Borç Faizleri

Cari işlemler hesabını olumsuz yönde etkilemekte önemli bir kalem de faiz giderleridir. Geçmiş yıllarda kullanılan dış kredilerin, 1980'li yıllardan itibaren

önemli boyutlara ulaşması ve 1979 yılında 1 milyar dolar sınırını aşması, cari denge üzerinde çok olumsuz bir etki yaratmıştır ¹⁰⁷. 1990'lı yıllara gelindiğinde dış borç fark ödemeleri 3.2 milyar dolara ulaşmış ve gelirlerin yaklaşık üçte biri ödemelere gitmiştir. 1995 yılına gelindiğinde faiz giderleri 4 milyar dolara ulaşmış. Türkiye, 1982 yılından sonra faiz gelirleri elde etmeye başlamıştır. 1990 yılında 917 milyon dolar olan bu gelirler, kredili mal ve hizmet sonucunda 1995 yılında 1.2 milyar dolara ulaşmıştır (TABLO IV).

bb- Dış Seyahat ve Turizm

Turizm sektörünün teşvik edilmesi, Türkiye'ye gelen turist sayısının da artmasına yol açmıştır. 1987 yılında 1.4 milyar olan turizm geliri, 1995 yılında 4.7 milyar dolar olmuştur. Türkiye'de ilk defa 1985 yılında turizmden 1 milyar doların üzerinde gelir elde edilmiştir. Bunda, 1980'li yıllarda turizm sektörüne yapılan yatırımların ve kapasite genişletmelerinin etkili rolü olmuştur. (TABLO V)

¹⁰⁷ KARLUK, Türkiye Ekonomisi..., s.248.

TABLO IV ÖDEMELER DENGESİ (MİLYON\$)

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
A. Cari İşlemler Dengesi															
İhracat FOB	4703	5890	5905	7389	8255	7583	10322	11929	11780	13026	13667	14891	15611	18390	21975
İhracat	4703	5746	5728	7134	7959	7457	10190	11662	11625	12959	13593	14715	15345	18106	21636
Transit Ticaret	0	144	177	255	296	126	132	267	155	67	74	176	266	284	339
İthalat FOB	-8567	-8518	-8895	-10331	-11230	-10664	-13551	-13706	-15999	-22581	-21007	-23081	-29771	-22606	-35187
İthalat CIF	-8933	-8843	-9235	-10757	-11105	-11105	-14158	-14335	-15792	-22302	-21047	-22871	-29428	-23270	-35709
Altın İthalatı	0	0	0	0	-269	-94	-121	-32	-1058	-1532	-1161	-1430	-1881	-480	-1322
Transit Ticaret	0	-112	-134	-193	-227	-105	-88	-161	-76	-46	-64	-151	-229	-251	-301
Navlun ve Sigorta	366	437	474	619	610	640	816	822	927	1299	1265	1371	1767	1395	2145
Dış Ticaret Dengesi	-3864	-2628	-2990	-2942	-2975	-3081	-3229	-1777	-4219	-9555	-7340	-8190	-14160	-4216	-13212
Diğer mal ve Hizmet Gelirleri	1316	2038	2041	2366	3162	3338	4195	6026	7098	8933	9307	10419	11788	11691	16094
Turizm	380	373	420	548	1094	950	1476	2355	2557	3225	2654	3639	3959	4321	4957
Faiz Gelirleri	0	110	81	146	298	341	382	374	684	917	935	1*12	1135	890	1488
Diğer	936	1555	1540	1672	1770	2047	2337	3297	3857	4791	5718	5768	6694	6480	9649
Diğer Mal ve Hizmet Giderleri	-1946	-2639	-2734	-2945	-3184	-3646	-4162	-4812	-5476	-6496	-6816	-7262	-7829	-7936	-9717
Turizm	-103	-149	-128	-277	-324	-313	-448	-358	-565	-520	-592	-776	-934	-866	-911
Faiz Giderleri	-1443	-1565	-1511	-1586	-1753	-2134	-2387	-2799	-2907	-3264	-3440	-3439	-3574	-3923	-4303
Diğer	-400	-925	-1095	-1082	-1107	-1199	-1327	-1655	-2004	-2712	-2784	-3047	-3321	-3147	-4503
Toplam Mal ve Hizmetler	-4494	-3229	-3683	-3521	-2997	-3389	-3196	-563	-2597	-7118	-4849	-5033	-10201	-461	-6835
Karşılıksız Transfer Girişleri (özel)	2559	2189	1569	1901	1782	1718	2088	1846	3171	3374	2879	3147	3035	2709	3425
Göçmen Transferleri	0	0	0	0	0	0	0	0	23	0	0	0	0	0	0
İççi Gelirleri	2490	2140	1513	1807	1714	1634	2021	1776	3040	3246	2819	3008	2919	2627	3327
Diğer	69	49	56	94	68	84	67	70	108	128	60	139	116	82	98
Karşılıksız Transfer Çıktıları (Özel)	0	0	-20	-16	-20	-15	-22	-19	-36	-25	-25	0	0	0	0
Karşılıksız Transfer (Resmî) :Net	-1	88	211	197	222	221	324	332	423	1144	2245	912	733	383	1071
İççi Gelirleri	0	47	41	74	60	62	81	89	98	79	82	66	44	37	38
Diğer	-1	41	170	123	162	159	243	243	325	1065	2163	846	689	346	1033
Cari İşlemler Dengesi	-1936	-952	-1923	-1439	-1013	-1465	-806	1596	961	-2625	250	-974	-6433	2631	-2339
B. Sermaye Hareketleri (Rezerv Hariç)	899	280	883	73	1065	2124	1891	-958	780	4037	-2397	3648	8963	-4194	4722
Doğrudan Yatırımlar (Net)	95	55	46	113	99	125	106	354	663	700	783	779	622	559	772
Portföy Yatırımları (Net)	0	0	0	0	0	146	282	1178	1386	547	623	2411	3917	1158	1724
Diğer Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri	683	127	39	612	-513	1041	1453	-209	-685	-210	-783	-938	1370	-784	-79
Kullanımlar	1972	1730	1817	1951	1509	2552	3385	3124	2820	3679	3784	3523	4857	3349	4126
Ödemeler	-1289	-1603	-2136	-1907	-2208	-2173	-2687	-3927	-4023	-3938	-4070	-4871	-4412	-5448	-5667
Dresdner (Net)	0	0	358	568	186	662	755	594	518	49	-497	410	925	1315	1462
Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri	121	98	798	-652	1479	812	50	-2281	-584	3000	-3020	1396	3054	-5127	2305
Varlıklar (Net)	360	-181	177	-1625	127	-313	-945	-1428	371	-409	-2563	-2438	-3291	2423	-1791
Verilen Krediler	0	0	-105	-573	-296	-253	-842	-607	390	156	-811	-327	-289	-38	293
Banka Rezervi ve Diğer Varlıklar	360	-181	282	-1052	423	-60	-103	-821	-19	-565	-1752	-2111	-3002	2461	-2084
Yükümlülükler (net)	-239	279	621	973	1352	1125	995	853	-955	3409	-457	3834	6345	-7550	4096
Sağlanan Krediler	-347	-177	399	1095	1002	984	687	-943	-1227	2520	590	4091	5681	-7495	3096
Mevduatlar	108	456	222	-122	350	141	308	90	272	889	-1047	-257	664	-55	1000
C. Net Hata Ve Noksan	649	-75	409	469	-837	-118	-506	515	971	-468	948	-1190	-2222	1769	2275
D. Ödemeler Dengesi Finansmanı	315	902	622	1002	676	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
E. Karşılık Kalemleri	68	13	161	-171	233	249	390	-263	50	364	170	0	0	0	0
Genel Denge	-5	168	152	-66	124	790	969	890	2762	1308	-1029	1484	308	206	4658
F. Rezerv Hareketleri	5	-168	-152	66	-124	-790	-969	-890	-2762	-1308	-1029	-1484	-308	-206	-4658
IMF	268	133	77	-138	-104	-245	-320	-469	-252	-53	0	0	0	340	347
Resmî Rezervler	-263	-301	-229	204	-20	-545	-649	-421	-2510	-1255	1029	-1484	-308	-546	-5005

KAYNAK: T.C. Merkez Bankası Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Ankara, 1996.

Turizm özellikle 1985 yılından sonra cari işlemler dengesine önemli ölçüde net katkıda bulunmaya başlamıştır. Bu yıldan sonra turizmin Türkiye'nin hizmet gelirleri içinde önemli bir konuma gelmiştir.(TABLO V)

TABLO V
TURİZM VE DIŞ SEYAHAT GELİR VE GİDERLERİ
(Milyon Dolar)

Yıllar	Gelir	Gider	Net Turizm Geliri
1985	1.094	324	770
1986	950	313	637
1987	1.476	448	1.028
1988	2.355	358	1.997
1989	2.557	565	1.992
1990	3.225	520	2.705
1991	2.654	592	2.062
1992	3.639	776	2.863
1993	3.959	934	3.025
1994	4.321	866	3.455
1994 (*)	4.136	809	3.327
1995 (*)	4.782	844	3.938

KAYNAK: TCMB Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

(*) Ocak-Kasım İtibariyle

cc- Karşılıksız Transferler

Görünmeyen işlemler dengesinin üçüncü alt grubunu karşılıksız transferler oluşturur. Özel karşılıksız transfer gelirleri göçmen transferleri ile, işçi gelirleri ve diğerlerini kapsar. Göçmen transferleri Türkiye'ye yerleşmek üzere göç edenlerin yanlarında

getirmiş oldukları mal ve paraları kapsar. Göçmen transferleri Türkiye'ye yerleşmek üzere göç edenlerin yanlarında getirmiş oldukları mal ve paraları kapsar ¹⁰⁸. Karşılıksız transfer gelirleri içinde geleneksel olarak en önemli kalem işçi gelirleridir.

TABLO VI
İŞÇİ DÖVİZLERİ
(Milyon Dolar)

Yıllar	İşçi Dövizleri	Artış hızı (%)	İthalat (CIF)	İhracat (FOB)	İşçi Döv./İhracat (%)	İşçi Döv./İthalat (%)
1985	1.774	-5.7	11.343	7.958	22.3	15.6
1986	1.696	-4.4	11.105	7.457	22.7	15.3
1987	2.102	23.9	14.158	10.190	20.6	14.8
1988	1.865	-11.3	14.336	11.662	16.0	13.0
1989	3.138	68.3	15.792	11.625	27.0	19.9
1990	3.325	6.0	22.302	12.959	25.7	14.9
1991	2.901	-12.8	21.047	13.593	21.3	13.8
1992	3.074	6.0	22.871	14.715	20.9	13.4
1993	2.963	-3.6	29.871	15.345	19.3	10.1
1994	2.664	-10.1	23.270	18.107	14.7	11.4
1994 (*)	2.454	-10.0	20.565	15.801	15.5	11.9
1995 (*)	3.197	30.3	31.390	19.239	16.6	10.2

KAYNAK: TCMB ve DİE rakamlarına dayanılarak düzenlenmiştir.

(*) Ocak-Kasım itibariyle

Bu kalem hızlı bir artış göstererek 1985-1988 döneminde yaklaşık 2 milyar dolar olarak gerçekleşmiş. 1989-1995 döneminde de ortalama 3 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu miktar, serbest piyasada dikkate alındığında çok fazladır. İşçi döviz girişleri, bilançonun önemli bir finansman kalemi olmakla birlikte, döviz kurlarındaki gelişmelerden iç ve dış piyasalarda

uygulanan faiz oranlarından aşırı derecede etkilendiği için zaman içinde dalgalanma göstermektedir ¹⁰⁹.

1989 yılında bu kalemin 3 milyar sınırını aşmasında Merkez Bankasının altın piyasasını faaliyete geçirmesinin ve altın satışlarına başlamasının çok önemli rolü vardır. İşçi döviz gelirleri, bedelsiz ithalatın finansmanında da kullanılmaktadır. Almanya'da çalışan Türk işçilerinin bu ülke bankalarındaki tasarruflarının (döviz tevdiat hesaplarının) Türk Merkez Bankası'nın kullanımına sunulması da, Türkiye açısından 1983 yılından itibaren ödemeler bilançosunun finansmanı açısından önemli bir gelişmedir ¹¹⁰.

c- Sermaye Hareketleri

İkinci ana grup olan sermaye hesabına gelince, işlemler önce uzun vadeli ve kısa vadeli olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci grupta, dolaysız yatırımlar, portföy yatırımlar ve diğer uzun vadeli sermaye hareketleri yer alır. Bunlar uluslararası kuruluşlardan ve yabancı ülke hükümetlerinden sağlanan kredilerle, yapılan ana para geri ödemelerini kapsar ¹¹¹.

Türkiye 1980'li yılların ikinci yarısında, gösterdiği ekonomik gelişme dolayısıyla, uluslararası

¹⁰⁹ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi...*, s.248.

¹¹⁰ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi...*, s.250.

¹¹¹ SEYİTOĞLU, s.329.

mali piyasalarda oldukça yüksek bir güven yaratmıştır. Bunun sonucunda ise tahvil ihraç ederek özel sermaye piyasalarına açılmayı başarmıştır. Bu amaçla özellikle Japon ve Avrupa piyasaları kullanılmıştır. TABLO IV'de de görüldüğü gibi 1993 yılında 3.9 milyar dolar tutarında tahvil sermayesi sağlanmıştır¹¹².

1979,1988 ve 1991 yılları arasında olumlu bakiye vermiştir. Bunun nedeni, özel yabancı sermaye ve portföy yatırımlarında son yıllarda görülen artış ile dış borçlardaki kredi kullanımını yükselmiştir. Alınan borçlara karşılık, bu borçların ana para geri ödemeleri de sermaye hesabını olumsuz yönde etkilemiştir. Bilançonun Dresdner Bank Hesabı, Almanya'da çalışan Türk işçilerinin bu ülke bankalarındaki tasarruflarının diğer bir deyişle döviz tevdiat hesaplarının, Türk Merkez Bankasının kullanımına sunulmasıdır. Bu durum, Türkiye'nin son yıllarda resmi kuruluşlar yanında, özel ticari bankalardan da borçlandığını göstermektedir. Kısa vadeli sermaye hareketlerinde yükümlülük artışı, Türkiye'nin kısa vadeli borçlanmaya ağırlık verdiğinin işaretidir.

1993 sonları ve 1994 yılı başlarında yaşanan derin ekonomik kriz, Türkiye'nin uluslararası mali çevrelerdeki güvenilirliğini büyük ölçüde düşürmüştü ve özel sermaye piyasalarından borçlanma olanaklarını hemen hemen yoketmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti, "5 Nisan 1994

¹¹² İlhan ULUDAĞ, *Türkiye Ekonomisi*, Bilmen Basım ve Yayın Evi, İstanbul, 1990,s.400.

Ekonomik İstikrar Kararlarını" almış ve uzun bir aradan sonra IMF ile yeniden mali destek (Stand-by) anlaşması imzalamıştır. TABLO IV'de 1994 yılında portföy yatırımlarında görülen düşüş yaşanan bu ekonomik krizin bir sonucudur.

Aynı durum dış borç ana para ödemelerinin ulaştığı boyutlarda da söz konusudur. 1993 yılında anapara geri ödemesi 4.4 milyar dolar iken ertesi yıl ekonomik krize karşın 5.4 milyar dolar olmuştur. Borç faizleri hizmetler bilançosunda yer aldığından bu rakamlara dahil değildir. Dolayısıyla faizlerin katılması ile bulunacak yıllık toplam borç geri ödemeleri bu miktarların çok üzerindedir.

Kısa vadeli sermaye akımları iç ve dış faiz farklılıklarından kaynaklanan ve süresi bir yıla kadar olan işlemlerdir. Bunlar, kur ve faiz gelişmelerine karşı büyük duyarlılık gösterirler ¹¹³. TABLO IV'de, 1993 ve 1994 yılları arasında, bunların miktarlarında önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. 1990'lı yılların ilk yarısında uygulanan kur politikalarının ulusal parayı aşırı değerlenmiş bir duruma getirmesi, kısa süreli mali fonların ülkeye girişini hızlandırmıştır. Ancak bunların süresinin kısa olması, geri dönüş sırasında ülkenin döviz rezervleri üzerindeki baskının yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kalkınmakta olan ülkelerin ihtiyaçları uzun

113 SEYİTOĞLU, s.330.

vadeli dış kaynak gerektirir. Döviz sıkıntısının arttığı dönemlerde zorunlu nedenlerle kısa vadeli fon kullanımını artmaktadır. Bu durumun ekonomi için sağlıklı bir yol olmadığı söylenebilir.

d- Net Hata ve Noksanlar

Net hata ve noksan, otonom ve denkleştirici kalemlerin bakiyeleri oranında denge sağlamak üzere kullanılır. 1993 yılında 2.2 milyar gibi oldukça yüksek bir seviyede gelişmiştir.

e- Ödemeler Dengesi Finansmanı

Bu kalem, Türkiye'nin sağlamış olduğu özel kredili ithalatı yansıtır. Türkiye'nin Dünya Bankası gibi kuruluşlardan sağladığı özel kredili ithalat yer alır. Ödemeler dengesi finansmanı TABLO IV'de de görüldüğü gibi 1986 yılından itibaren 0'dır. 1984 yılında 1 milyar dolar, 1985 yılında da 67.6 milyon dolar olan bu kalem, Türkiye daha sonra bu şekilde ithalat yapmadığı için sıfır olmuştur.

f- Denge Kalemleri

Bu kalem Türkiye'de NATO'nun yapmış olduğu yatırımları (enfrastrüktür ve offshore) gösterir. NATO tarafından gerçekleştirilen bu yatırımlar Türkiye'nin

döviz rezervleri üzerinde herhangi bir etkiye bulunmamaktadır.

g- Cari İşlemler Dengesi

Bu denge, ekonominin dışa bağımlılığı yönünden büyük bir anlam ve değer taşır. Cari işlemler dengesindeki açık ekonominin dışa bağımlılığının değerini, bir başka deyişle, dış tasarruf gereğini belirtir.

Cari işlemler hesabı, bilançonun ana hesabı olup, ülkenin milli geliri ile yakından ilgilidir ¹¹⁴. Cari işlemler de yer alan, dış ticaret ve hizmetler hesabı, ülke gelirinin bir parçasıdır. Hesabın olumlu bakiye vermesi milli geliri arttırır. Cari işlemler hesabının en önemli kalemi mal ticaretidir. Ödemeler bilançosunun 1/2'si ile 1/3'ü arasında yer tutmaktadır. Türkiye'nin ödemeler bilançosunda, uluslararası uygulamalara paralel olarak ihracat FOB olarak gösterilmiştir. Transit ticaret de ayrıca ifade edilmektedir. İthalat rakamları hem FOB, hem de CIF olarak verilmiş, böylece ikisi arasındaki fark olan sigorta ve navlun ödemeleri ve bunun dışındaki gerçek ithalat rakamlarını izleme olanağı sağlanmıştır. Altın ithalatı ve altın dışı ithalat ayrı ayrı görülebilmektedir. Dış ticaret dengesinin zaman içinde ve özellikle 1988 yılından sonra hızla aleyhte gelişim göstermesi, cari işlemler hesabını olumsuz yönde

114 KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*....,s.246-249.

etkilemiş ve "dış açığın" büyümesine neden olmuştur. Dış ticaret açığı, 1987 yılından sonra turizm gelirlerindeki büyüme ile bir ölçüde dengelenmiştir.

h- Ödemeler Bilançosunda Genel Denge

Yukarıda sözü edilen işlemlerin toplamı ödemeler bilançosunda genel denge başlığıyla yer almaktadır. Bu bir anlamda Türkiye'nin ödemeler bilançosu dengesidir. Bununla birlikte, bu açıklama Türkiye'nin dış ödeme dengesizliklerinin bir ölçüsü olarak kabul etmek yanıltıcı olur. Çünkü Türkiye hala ithalatının önemli bir payını dışarıdan sağladığı kredi ve yardımlarla finanse etmektedir. Bu yüzden dışarıdan giren uzun ve kısa vadeli sermaye akımlarını gerçek anlamda otonom işlemler olarak kabul etmek ne derece doğru olur¹¹⁵?

İşlemlerin niteliği ne olursa olsun, genel denge tanımındaki bir açık veya fazla ülkenin resmi rezervlerini etkiler. Bunlar da IMF rezervleri ile Merkez Bankası rezervlerini kapsar. İkisindeki değişme (işaret farkı dikkate alınmaksızın) genel dengedeki bir açık veya fazlaya eşittir. 1992 yılında bilançonun genel dengesi 1.5 milyar dolar açık vermiştir. Bu açık aynı miktardaki rezerv kullanımı ile dengelenmiştir. Diğer bir deyişle toplam de 1992 yılında 1.5 milyar dolar azalma olmuştur. Bunun tamamı altın ve döviz gibi resmi rezervlerdeki

azalma ile karşılanmıştır. Fakat 1990 yılındaki açığın 53 milyon doları, IMF'den çekişler ile finanse edilmiştir.

1- Türkiye'nin Dış Denge Değişkenleri

Ödemeler bilançosu ülke ekonomisindeki gelişmeleri açığa çıkaran önemli göstergelerden birisidir. Belli bir zaman boyutunda ele alındığında, izlenen ekonomik değişkenlerin ne yönde bir seyir gösterdiğini açıkça ortaya koyar. Bunun önemi ekonomik araştırmalar ve hükümet yetkilileri bakımından oldukça büyüktür.

Türkiye'nin ödemeler bilançosuna ilişkin değişkenlerin karşılaştırmalı değerleri TABLO VII'de gösterilmektedir. Bu tabloda 1989-1994 dönemine ait cari işlemler dengesi, dış ticaret dengesi, ithalat, ihracat ve benzeri büyüklükler yanında, ihracat ve ithalatın GSMH'ya oranları, dış borç servisinin ihracata oranı dış borç servisinin toplam döviz gelirlerine oranı gibi değişkenler ele alınmıştır.

Bu ilişkilerden her birisi ekonominin kendi alanıyla ilgili değişimleri yansıtır¹¹⁶. Örneğin dış borç servisinin ihracata oranı, ülkenin dış borçlarını ihracat gelirleri ile ödeyebilme gücünü ve bunun zamanla nasıl değiştiğini ortaya koyar. İhracat ve ithalatın GSMH'ya oranları ise, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında

¹¹⁶ ULUDAĞ, s.386.

ülkenin dış ticarete ne ölçüde açık olduğu konusunda bilgi verir.

TABLO VII
TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER DENGESİNE İLİŞKİN DEĞİŞKENLER

Değişkenler	1990	1991	1992	1993	1994
İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-2.625	258	-942	-6.380	2.090
Dış Ticaret dengesi (Milyon \$)	-9.555	-7.340	-8.19	-14.16	-4.640
Hizmetler Dengesi (Milyon \$)	2.437	2.499	3.189	4.014	3.300
Transfer Dengesi (Milyon \$)	4.493	5.099	4.059	3.768	3.430
Dış Ticaret Açığı/Ticaret Hacmi	-26.8	-21.1	-21.6	-31.2	-11.5
İhracat, Fob (Milyon \$)	12.959	13.593	14.715	15.344	17.500
İthalat, (Cif-Altın dışı) (Mil\$)	22.302	21.047	22.871	29.429	3.000
İhracat/İthalat, (Cif-Altın dışı) (Mil \$)	58.1	64.6	64.3	52.1	76.1
İhracat/GSMH (Cari Fiyatlarla)	8.5	8.9	9.2	8.7	13.0
İthalat (Cif-Altın dışı)/GSMH	14.6	13.8	14.3	16.8	17.1
Dış Borç Servisi/İhracat (Fob)	55.9	55.4	55.0	51.3	54.3
Dış Borç Servisi/Toplam Döv.Gel.	28.5	29.0	28.3	25.8	29.7

KAYNAK: DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı, Ankara, 1995, s.47.

i- Dış Borçlar

Türkiye, 1980'den sonra izlemeye başladığı dışa açık kalkınma politikaları çerçevesinde ihracat ve ithalat hacminde göreceli olarak önemli artışlar sağlamıştır. Artan ihracat gelirleriyle dış borç ana para ve faizlerini düzenli bir şekilde ödeyebilmiştir. Ve dolayısıyla dış kredi itibarını yükseltmiştir. Bunun sonucunda da hem çok yanlı uluslararası kuruluşlardan, hem de özel sermaye piyasalarından yeni krediler sağlamıştır.

Türkiye için önemli bir gelişme de, uluslararası özel mali piyasalara açılmaktır. Hazine ilk kez 1988 ve

1989 yıllarında Federal Almanya, Japonya ve ABD piyasalarından ihraç ettiği orta ve uzun vadeli tahvillerle kredi sağlamıştır. Tahvil ihraç ederek dış piyasalardan kaynak sağlama akımına, zamanla yerel yönetimlerde (Ankara Belediyesi) katılmışlardır.

Fakat 1994 yılı başlarında ortaya çıkan ve özellikle kamu finansman açısından kaynaklanan ekonomik bunalım, uluslararasıdaki kredi itibarının yeniden kaybolmasına yol açmıştır. Bu yılda ekonomide yaşanan hızlı enflasyon, döviz fiyatlarındaki aşırı yükselişler ve döviz rezervlerindeki erime karşısında, Standard ve Poor's gibi uluslararası değerlendirme firmaları, Türkiye'nin kredi notunda büyük düşüşler yapmışlardır. Bu da uluslararası sermaye çevrelerinde Türkiye'yi dış ödeme gücü kuşkulu ülkeler arasına sokmuştur. Böylece, alınan 5 Nisan 1994 tarihli Ekonomik İstikrar Önlemleri ile Türk ekonomisi canlandırılmaya ve dış mali çevrelerdeki güvenilirliğine yeniden kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin dış borçlarına ilişkin veriler TABLO VIII'de verilmiştir. Tablo da ödenecek dış borçlar vadelerine, borç verene ve kredi türlerine göre sınıflandırılmıştır. Tablodan da görüleceği gibi 1994 sonu itibariyle 65.6 milyar dolar olan dış borçlar 1995 tarihli geçici verilere göre 73.2 milyar dolar olmuştur.

1995 yılının ilk dokuz ayı sonunda dış borç 57.6 milyar dolarlık bölümünü de kısa vadeli borçlar oluşturmaktadır.

TABLO VIII'i incelediğimizde, 1986'dan 1995 yılına kadar dış borçların (uzun ve orta vadeli borçlar + kısa vadeli borçlar) her yıl yaklaşık olarak aynı oranda arttığı görülmektedir. Yalnız 1988 ve 1989 yıllarında kısa vadeli borçlarda bir azalma kaydedilmiştir. Kısa vadeli dış borçlar, daha çok dış ticaretin finansmanında kullanılmakta, ticari banka kredileri ile özel sektörün aldığı kredilerden oluşmaktadır. Bu tip kredilerin toplam içindeki oranında meydana gelen artış, Türkiye'nin önemli bir dış ödeme güçlüğüyle karşılaşılabileceğinin bir göstergesidir ¹¹⁷.

Türkiye'nin toplam dış borçlarındaki artışları bir kısmı kur farkları, OECD faiz ertelemeleri, FMS (foreign military sales) refinansmanı gibi bir çeşit borç ayarlamalarıdır ¹¹⁸. Bunların dış borçlanmayı etkileyen ekonomi politikası kararlarıyla doğrudan ilişkisi yoktur. 1992'ye kadar olan dönemde artan borcun % 75'i borç ayarlamalarından kaynaklanmış, sadece % 25'i ekonomi politikası ile doğrudan ilgili kararlardan ortaya çıkmıştır. Kur farkları, dış borçların artışında önemli bir faktördür.

¹¹⁷ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*....., s.345.

¹¹⁸ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*....., s.345.

TABLO VIII
TÜRKİYE'NİN DIŞ BORÇLARI

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995(1)
TOPLAM BORÇ STOKU	32.206	40.326	40.722	41.751	49.035	50.489	55.592	67.356	65.601	73.171
A.Orta ve uzun vade	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932	48.823	54.291	57.585
B.Kısa Vade	6.349	7.623	6.417	5.745	9.500	9.117	12.660	18.533	11.310	15.586
A.ORTA VE UZUN VADELİ BORÇLAR	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932	48.823	54.291	57.585
1.BORÇLULARA GÖRE	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932	48.823	54.291	57.585
a) KAMU	24.906	31.430	32.780	34.400	37.737	39.120	39.748	42.855	48.147	50.249
Konsolide bütçe	15.489	19.161	20.746	21.212	23.659	25.134	25.798	28.336	30.416	31.364
Merkez bankası	5.860	7.090	6.546	6.975	7.321	6.530	6.150	6.618	8.597	10.301
KİT	3.232	3.947	3.988	4.392	4.785	5.185	5.135	5.439	5.483	4.852
Fonlar	146	836	988	822	939	1.103	949	836	1.045	1.112
Mahalli idareler	179	396	512	998	1.032	1.159	1.695	1.602	2.549	2.589
Üniversiteler	0	0	0	1	1	9	21	24	57	31
b) ÖZEL SEKTÖR	951	1.273	1.525	1.606	1.798	2.252	3.184	5.968	6.144	7.336
2.ALACAKLILARA GÖRE	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932	48.823	54.291	57.585
a) Uluslararası Kuruluşlar	7.827	9.788	9.192	8.740	9.564	10.069	9.160	8.674	9.183	9.150
b) İkili Anlaşmalar	9.885	11.759	11.382	11.431	12.984	14.587	15.035	18.153	20.678	21.626
c) Ticari bankalar	4.630	5.722	5.570	5.043	4.843	4.309	3.640	3.083	2.325	2.306
d) Tahvil İhraçları	217	712	3.321	5.226	5.877	6.683	9.316	12.623	13.788	14.285
e) Özel Alacaklılar	3.298	4.732	4.840	5.566	6.267	5.724	5.781	6.290	8.317	10.218
3.KREDİ TÜRLERİNE GÖRE	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932	48.823	54.291	57.585
a) Proje ve Program Kredileri	15.749	19.775	19.109	18.929	21.116	22.815	21.819	21.760	25.219	24.025
b) Uluslararası Para Piyasası Kredileri	4.630	5.722	5.570	5.043	4.843	4.309	3.640	3.083	2.325	2.306
c) Tahvil İhraçları	217	712	3.321	5.226	5.877	6.683	9.316	12.623	13.788	14.285
d) Erteleme Borçları	1.624	1.139	503	66	12	11	10	8	9	9
e) Özel Krediler	3.637	5.355	5.802	6.742	7.687	7.554	8.147	11.349	12.950	16.960
B.KISA VADELİ BORÇLAR	6.349	7.623	6.417	5.745	9.500	9.117	12.660	18.533	11.310	15.586
1) Merkez Bankası	1.757	2.539	1.830	799	855	557	572	667	828	987
2) Ticari bankalar	1.937	2.873	2.767	3.118	5.373	5.216	7.157	11.127	4.684	6.770
3) Diğer Sektörler	2.655	2.211	1.820	1.828	3.272	3.344	4.931	6.739	5.798	7.829

KAYNAK:1995 Maliye Bakanlığı Ekonomik Rapor

Orta ve uzun vadeli borçlar içinde en önemli paya, kamu kesimi sahiptir. 1995 yılında 73.1 milyar dolarlık dış borcun içinde kamunun payı, % 68 ile 50.2 milyar dolardır. Özel sektörün borcu düşüktür (1995 yılında % 10) (bkz. Ek IV). Özel sektör genelde orta ve uzun vadeli borçlanmaya daha az başvurmaktadır. Bu borçlanmaların yarısından fazlasını, proje ve program kredileri oluşturmaktadır. Bu durum, iç borçların özellikle kalkınma yatırımlarının finansmanında kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye'nin mevcut dış borçları içinde borçlulara göre bir sınıflandırma yapıldığında, orta ve uzun vadede en büyük payı konsolüde bütçe almaktadır.

Orta ve uzun vadeli dış borç ödemeleri arasında alacaklılara göre bir ayırım yapıldığında en önemli payı, Dünya Bankası ile OECD ülkeleri almaktadır (bkz. Ek V).

Alacaklılara göre dağılım yapıldığında, ikili anlaşmaların (hükümetten hükümete) ilk sırada yer aldığını, onu tahvil ihracının izlediği, sonra da uluslararası kuruluşların geldiği anlaşılmaktadır. Kısa vadeli borçlarda ise, ticari bankalarla özel kesimin payları birbirine yakındır.

Kredi türleri içinde ağırlık proje ve program kredilerindedir. Ondan sonra da uluslararası para piyasası kredileri gelir. Bu dönemde ertelenmiş borçlar oldukça önemsizdir.

Dış borçlarla ilgili bazı göstergeler Tablo IX'da gösterilmiştir. Toplam dış borç/GSMH oranı, bir ülkenin kredibilitesinin ölçülmesinde bir göstergedir. Borç yükü ve risk analizlerinde de genel bir ölçüt olarak kullanılır. Eğer dış borçlar, GSMH'dan daha hızlı büyüyorsa, oran yükselir ve dolayısıyla borç yükü artar. 1987 yılındaki bir artıştan sonra bu oran azalma eğilimine girmiş, bu azalma özellikle 1990-1991 yıllarında olmuş, 1994 yılında da artarak % 49.9 olarak gerçekleşmiştir.

Uluslararası rezervler /toplam dış borçlar oranı, ülkenin dış borç ödeme kapasitesini gösterir. Oranın büyümesi olumlu, küçülmesi ise olumsuz gelişmedir. Uluslararası rezervler; altın, konvertibl dövizler, konvertibl kısa vadeli özel ve resmi alacak senetleri, bonolar tahviller ile IMF nezdindeki özel çekme hakları ve diğer çekme kolaylıklarıdır. Bütün bu brüt rezervlerden kısa vadeli borçlar düştüğünde, net rezerv miktarı bulunur ¹¹⁹. Türkiye'de bu oran 1986'da % 13.5, 1988'de % 15.8, 1990'da % 23.2, 1992'de 27.4, 1995'de de % 41.6 olarak gerçekleşmiştir. Oranda görülen devamlı yükseliş, genel gelişimin olumlu olduğunu göstermektedir

TABLO IX
DIŞ BORÇLARLA İLGİLİ BAZI BÜYÜKLÜK VE GÖSTERGELER
(MİLYONŐ)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Toplam Dış Borçlar	32.206	40.326	40.722	41.751	49.035	50.489	55.592	67.356	65.601	73.171
1.Orta ve Uzun Vade	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932	48.823	54.291	57.585
Kamu Sektörü	24.906	31.430	32.780	34.400	37.737	39.120	39.748	42.855	48.147	50.249
Özel Sektör	951	1.273	1.525	1.606	1.798	2.252	3.184	5.968	6.144	7.336
2.Kısa Vade	6.349	7.623	6.417	5.745	9.500	9.117	12.660	18.533	11.310	15.586
Dış Borç Servisi	4.307	5.074	6.726	7.170	7.297	7.551	8.511	8.227	9.993	8.758
Anapara	2.173	2.687	3.927	4.263	4.033	4.121	5.294	4.653	6.070	5.619
Faiz	2.134	2.387	2.799	2.907	3.264	3.430	3.217	3.574	3.923	3.139
Makro Ekonomik Büyüklükler										
İhracat(FOB)	7.583	10.322	11.929	11.780	13.026	13.667	14.891	15.611	18.390	15.501
Toplam Döviz Gelirleri(2)	12.860	16.929	20.133	22.049	25.333	25.861	28.489	30.434	32.790	30.438
Uluslararası Rezervler(Net)	4.347	5.212	6.428	9.283	11.387	12.250	15.252	17.762	16.514	25.508
Cari İşlemler Dengesi	-1.465	-806	1.596	961	-2.625	272	-943	-6.433	2.631	-11
GSMH (Yeni Seri)	75.173	85.979	90.460	109.897	152.316	152.268	160.268	181.806	131.407	-
Temel Göstergeler(%)										
Toplam Dış Borç/GSMH	42.8	46.9	45.0	38.0	32.2	33.2	34.7	37.0	49.9	-
Toplam Döviz Gelirleri/ Toplam Dış Borçlar	39.9	42.0	49.4	52.8	51.7	51.2	51.2	45.2	50.0	41.6
İhracat/ Toplam Dış Borçlar	23.5	25.6	29.3	28.2	26.6	27.1	26.8	23.2	28.0	21.2
Uluslararası Rezervler/ Toplam Dış Borçlar	13.5	12.9	15.8	22.2	23.2	24.3	27.4	26.4	25.2	34.9
Dış Borç Servisi/GSMH	5.7	5.9	7.4	6.5	4.8	5.0	5.3	4.5	7.6	-
Dış Borç Servisi/ Toplam Döviz Gelirleri	33.5	30.0	33.4	32.5	28.8	29.2	29.9	27.0	30.5	28.8
Dış Borç Servisi/Toplam Dış Borçlar	13.4	12.6	16.5	17.2	14.9	15.0	15.3	12.2	15.2	12.0
Dış Borç Servisi/İhracat	56.8	49.2	56.4	60.9	56.0	55.2	57.2	52.7	54.3	56.5
Kısa Vad.Dış Borçlar/ Toplam Dış Borçlar	19.7	18.9	15.8	13.8	19.4	18.1	22.8	27.5	17.2	21.3

KAYNAK: HM, TCMB, DİE

(1) T.C. Merkez Bankası ödemeler dengesi rakamları alınmıştır.

(2) Toplam Döviz Gelirleri = İhracat(FOB) + diğer hizmet gelirleri + karşılıksız transfer girişleri (özel) + karşılıksız transferler(resmi) (net)

Dış borç servisi ¹²⁰/GSMH oranı, ülkenin dış ödeme kapasitesinin uzun dönemdeki durumunu gösterir. TABLO IX'dan da görüldüğü gibi 1988'e kadar oranda artış olmuş, 1989 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Bu düşüş, GSMH'daki düşüşten kaynaklanmıştır. Bu düşme, olumlu bir gelişmedir. Dış borç servisi / toplam döviz gelirleri oranı, 1986'da % 33.5 1990'da % 28.8, 1993'de % 27, 1995'de % 28.8 olmuştur. Bu oranın yüksek çıkması, dış ödeme güçlüklerinin varlığını gösterir. Toplam döviz gelirleri kapsamına, ihracat, turizm, işçi ve diğer döviz gelirleri girmektedir.

E- TÜRKİYE'DE TURİZMİN ÖDEMELER DENGESİNE KATKISI

İhracat gelirleri başta olmak üzere dış aktif turizm gelirleri ve işçi döviz girdilerinin ödemeler dengesinin aktifinde yer alan üç önemli girdi kalemi olduğunu çalışmamızın önceki bölümlerinde açıklamıştık. Ödemeler dengesinin pasifinde yer alan üç önemli kalem ise; başta ithalat giderleri olmak üzere, dış pasif turizmden kaynaklanan giderler ve dış borç faiz ödemeleridir.

Yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi, cari işlemler dengesinin aktifinde yer alan en önemli kalemler, ihracat

120

Dış borç servisi, bir ülkede cari yıl içinde ödenmesi gereken dış borç ana para ve faizleri toplamından oluşur. Servis değerleri; GSMH toplam döviz gelirleri, mal ve hizmet ihraç gelirlerine oranlanarak ülkenin dış borç ödeme kapasitesinin değerlendirilmesine yarar. Bkz. daha fazla bilgi için Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**...., s.349.

gelirleri başta olmak üzere turizm gelirleri ve işçi döviz girdileridir. Bunların dışında kalan döviz girdileri ise diğer döviz girdileri başlığı altında toplanabilir. Buna karşılık cari işlemler dengesinin pasifinde yer alan üç önemli kalem; ithalat giderleri, turizm giderleri, dış borç faiz ödemeleridir. Bunların dışında kalanları ise aynen cari işlemler dengesinin aktifinde yaptığımız sınıflandırmada olduğu gibi diğer döviz çıktıları başlığı altında toplayabiliriz.

1. Dış Aktif Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesine Sağladığı Katkı

Bu başlık altına Türkiye'nin turizm gelirlerinin ödemeler dengesine sağladığı katkılar beş yıllık kalkınma planları gözönünde tutularak turizm gelirlerinin yıllar itibariyle gelişimi incelenmeye çalışılacaktır.

a- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkiye'nin elde ettiği 2 milyon dolarlık döviz miktarının sadece yüzde 2'lik bölümünü dış turizm gelirleri oluşturmaktadır. Bu dönemin toplam döviz girdileri içinde; ihracat gelirleri yüzde 81, işçi döviz girdileri % 10.3, diğer döviz girdileri ise yüzde 6.5 payları bulunmaktadır.

TABLO X
TÜRKİYE'NİN DÖVİZ GİRDİLERİ (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat Gelir.	Turizm Gel.	İşçi Gel.	Diğer Döviz Girdileri	Toplam Döviz Girdi.
I. Plan					
1963	368	8	-	38	414
1964	411	8	9	66	494
1965	464	14	70	23	571
1966	490	12	115	20	637
1967	523	13	93	35	664
TOPLAM	2.256	55	287	182	2.780
II. Plan					
1968	496	24	107	29	656
1969	537	37	141	8	723
1970	588	52	273	22	935
1971	677	63	471	8	1.219
1972	885	104	740	30	1.759
TOPLAM	3.183	280	1.732	97	5.292
III. Plan					
1973	1.317	172	1.183	110	2.782
1974	1.532	194	1.426	249	3.401
1975	1.401	201	1.312	553	3.467
1976	1.960	181	982	552	3.675
1977	1.754	205	982	476	3.416
1978	2.288	234	983	432	3.937
TOPLAM	7.963	953	5.885	1.940	16.741
IV. Plan					
1979	2.261	281	1.694	591	4.827
1980	2.910	327	2.071	683	5.991
1981	4.701	381	2.490	1.005	8.577
1982	5.746	370	2.187	1.872	10.175
1983	5.905	420	1.513	1.913	9.751
1984	7.389	548	1.807	2.141	11.885
TOPLAM	21.523	1.779	9.955	6.064	39.321
V. Plan					
1985	8.255	1.094	1.714	2.358	13.421
1986	7.583	950	1.634	2.630	12.797
1987	10.322	1.476	2.021	3.110	16.929
1988	11.929	2.355	1.776	4.073	20.133
1989	11.771	2.557	3.040	5.080	22.448
TOPLAM	39.060	8.432	10.185	17.251	85.728
VI. Plan					
1990	13.026	3.225	3.246	6.980	26.477
1991	13.667	2.654	2.819	8.966	28.106
1992	14.891	3.639	3.008	7.863	29.401
1993	15.345	3.959	2.919	8.678	30.901
1994	18.106	4.321	2.627	7.835	32.889
TOPLAM	75.035	17.798	14.619	40.322	147.774

KAYNAK: Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Ekonomik Raporlardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

b- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1968-1972)

Türkiye'nin toplam döviz girdileri İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) döneminde Birinci Plan dönemine göre yüzde 90 oranında artmış ve 5.2 milyar dolara ulaşmıştır. Toplam döviz gelirlerinin % 60'lık payı ihracat geliri, yüzde 5.3'lük kısmı dış turizm geliri, yüzde 32.8'lik kısmı işçi döviz geliri, kalan yüzde 1.8'lik payı da diğer döviz gelirleridir. Bir önceki döneme göre bu dönemde, ihracat gelirleri yüzde 41.1 oranında artarken, turizm gelirleri 4.1 kat, işçi gelirleri de yaklaşık 5 kat artmıştır.

c- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1973-1977) toplam 16.7 milyar dolarlık döviz girdisi temin edilmiştir. Bu bir önceki döneme göre yaklaşık 3 katlık bir artışı ifade etmektedir. Toplam girdinin 48'ini ihracat gelirleri, yüzde 6'sını turizm gelirleri, yüzde 37'sini işçi gelirleri, geriye kalan yüzde 69'unu da diğer girdiler oluşturmaktadır. Bu dönemde ihracat gelirleri yaklaşık 0.5 kat, turizm gelirleri yaklaşık 2.5 kat artmış bulunmaktadır.

d- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1979-1983)

1979-1983 yıllarını içine alan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkiye'nin elde ettiği toplam döviz girdileri bir önceki döneme göre 1.5 kat artarak 39.3 milyar dolara ulaşmıştır. Bu dönemde elde edilen döviz girdilerinin, yüzde 54.7'sini ihracat gelirleri, yüzde 4.5'ini dış turist gelirleri, yüzde 25.3'ünü işçi gelirleri, % 15.4'ünü de diğer gelirler oluşturmaktadır. Dış turizm gelirlerinin bir önceki döneme göre artış oranı yüzde 86.7 seviyesinde gerçekleşmiştir.

e- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1985-1989)

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde (1985-1989) ise, toplam 85.7 milyar dolarlık döviz girdisi temin edilmiştir. Bir önceki döneme göre döviz girdileri yüzde 118 oranında artmıştır. Bu dönemde elde edilen döviz girdilerinin yüzde 58.2'lik kısmını ihracat gelirleri, yüzde 9.8'lik kısmını turizm gelirleri, yüzde 11.9'luk kısmını işçi gelirleri, geriye kalan yüzde 20.1'lik kısmını da diğer gelirler oluşturmaktadır.

f- Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1990-1994)

1990-1994 yıllarını kapsayan altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde elde edilen döviz girdisi 147.7

milyar dolar seviyesindedir. Bu miktarın yüzde 50.7'lik kısmını ihracat gelirleri, yüzde 12'lik kısmını turizm gelirleri, yüzde 9'luk kısmını işçi gelirleri, % 27'lik kısmını da diğer gelirler oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi turizmden elde edilen döviz girdilerinin ödemeler dengesine katkısı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde yüzde 2 iken, ikinci plan döneminde 5.3 seviyesine, Üçüncü Plan Döneminde yüzde 6 seviyesine çıkmış bulunmaktadır. Dördüncü Plan döneminde yüzde 4.5 seviyesine gerileyen bu katkının Beşinci Plan Döneminde yüzde 9.8 seviyesine çıktığını görmekteyiz. Altıncı Plan Döneminde katkı % 12 seviyesine ulaşmıştır. Planlı dönemin ilk yılı olan 1963'e göre 1994 yılında toplam döviz girdilerinin yaklaşık 70 kat arttığı görülmektedir. Bu bağlamda aktif kalemler itibariyle, en yüksek artış yaklaşık 480 kat ile turizm gelirlerinde meydana gelmiştir. Bu iki sene arasındaki artış oranları, ihracatta 39.4 kat, işçi gelirlerinde 334 kat, diğer gelirlerde 207 kat olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde 1963-1994 arasında toplam döviz girdilerinin bileşiminde şu değişimler yaşanmıştır. İhracat gelirlerinin payı yüzde 81 seviyesinden yüzde 50.7 seviyesine düşmüş, buna karşılık turizm gelirlerinin payı yüzde 2 seviyesinden yüzde 12 seviyesine, işçi gelirlerinin payı ise 1.8 seviyesinden yüzde 10 seviyesine, diğer gelirlerin payı da yüzde 9.2 seviyesinden yüzde 26.7 seviyesine yükselmiştir.

Burada bizim ilgi alanımız içerisinde olan ve bu itibarla altını çizmemiz gereken gelişme; 1963'e göre 1994 yılında, dış aktif turizmden elde edilen döviz girdilerinin toplam döviz girdileri içindeki payını 10 puan arttırmış olmasıdır. Bir başka deyişle, bu dönemde turizm gelirlerinin cari işlemler dengesinin aktifine olan katkısı 10 puan artmıştır.

2. Dış Aktif Turizm Giderlerinin Ödemeler Dengesine Getirdiği Yük

Bu başlık altına Türkiye'nin dış aktif turizm giderlerinin ödemeler dengesine getirdiği yük Beş Yıllık Kalkınma Planları gözönünde tutularak yıllar itibariyle getirdiği yükler incelenmeye çalışılacaktır.

a- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

Türkiye ekonomisi, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde (1963-1967) toplam 3.5 milyar dolarlık döviz çıktısına sahne olmuştur. Bunun yüzde 89.8'lik kısmı ithalattan, yüzde 3.4'lük kısmı turizmden, yüzde 4'lük kısmı dış borç faiz ödemelerinden, yüzde 2.8'lik kısmı da diğer giderlerden kaynaklanmıştır.

b- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1968-1972)

Türkiye'nin toplam döviz çıktıları İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) döneminde birinci plan dönemine göre yüzde 68.6 oranında artmış ve 6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Toplam döviz çıktılarının yüzde 87.3'lük kısmı ithalat gideri, yüzde 3.7'lik kısmı dış turizm gideri, yüzde 3.8'lik kısmı dış borç faiz ödemesi, geriye kalan yüzde 5.2'lik kısmı da diğer döviz çıktılarıdır. Birinci plan dönemine göre bu dönemde; ithalat giderleri yüzde 64 oranında, turizm giderleri yüzde 86.7 oranında, faiz ödemeleri de yüzde 60.1 oranında artmıştır.

c- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1973-1977) yurtdışına çıkan döviz miktarı 24.5 milyar dolardır. Bir önceki döneme göre 4 katlık bir artış ifade eden bu dövizin yüzde 90.8'lik kısmı ithalattan, yüzde 3.7'lik kısmı turizmden, yüzde 3.5'lik kısmı faiz ödemelerinden, yüzde 2'lik kısmı da diğer çıktılarından kaynaklanmıştır. Çıktı kalemleri itibariyle artış oranları ithalatta 4 kat, turizmde ve faiz ödemelerinde 3 kat olmuştur.

TABLO XI
TÜRKİYE'NİN DÖVİZ ÇIKTILARI

Yıllar	İthalat giderleri	Turizm Giderleri	Faiz Giderleri	Diğer Döviz Çıktıları	Toplam Döviz Çıktıları
I. Plan					
1963	688	21	24	8	741
1964	537	22	31	14	604
1965	572	24	28	22	646
1966	718	26	28	23	795
1967	685	27	32	34	778
TOPLAM	3200	120	143	101	3564
II. Plan					
1968	764	33	34	47	878
1969	801	42	39	50	937
1970	948	48	47	63	1.106
1971	1.171	42	47	68	1.328
1972	1.563	59	62	82	1.766
TOPLAM	5.247	224	229	310	6.015
III. Plan					
1973	2.086	93	59	59	2.297
1974	3.778	152	102	88	4.120
1975	4.739	143	124	346	5.352
1976	5.128	194	217	421	5.960
1977	5.796	253	320	477	6.846
1978	4.599	71	489	273	5.432
TOPLAM	21.527	835	822	1.391	24.575
IV. Plan					
1979	15.069	95	546	303	6.013
1980	7.909	115	668	509	9.201
1981	8.933	103	1.193	400	10.629
1982	8.734	109	1.465	925	11.233
1983	8.895	128	1.441	1.115	11.579
1984	10.331	277	1.5186	1.098	13.292
TOPLAM	39.540	550	5.313	3.252	48.655
V. Plan					
1985	11.230	324	1.753	1.122	14.429
1986	10.664	313	2.134	1.214	14.325
1987	13.551	448	2.387	1.349	17.735
1988	13.706	358	2.799	1.674	18.534
1989	15.972	565	2.907	2.038	21.482
TOPLAM	65.123	2.008	11.980	7.397	86.505
VI. Plan					
1990	22.581	520	3.264	2.737	29.102
1991	21.007	592	3.430	2.819	27.848
1992	23.082	776	3.217	3.269	30.344
1993	29.428	934	3.574	3.321	37.256
1994	23.270	866	3.923	3.147	31.206
TOPLAM	117.368	3.688	17.408	15.293	155.756

KAYNAK: Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Ekonomik Raporlardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

d- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1979-1983)

1979-1983 yıllarını içine alan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkiye'den çıkan toplam döviz miktarı, bir önceki döneme göre 1 kat artarak 48.6 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu dövizin, yüzde 81.3'ünü ithalat giderleri, yüzde 1.1'ini turizm giderleri, yüzde 10.9'unu faiz ödemeleri, yüzde 6.7'sini diğer giderler oluşturmaktadır. Turizm giderleri, bir önceki döneme göre yüzde 37.3 seviyesinde gerilemiştir.

e- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1985-1989)

Türkiye'nin toplam döviz çıktıları Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1985-1989) ise, bir önceki döneme göre yüzde 77.8 oranında artmış, 86.5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu meblağın yüzde 75.3'lük kısmı ithalattan, yüzde 1.3'lük kısmı turizmden, yüzde 13.8'lik kısmı faiz ödemelerinden, yüzde 8.6'lık kısmı da diğer çıktılarından kaynaklanmıştır. Bu dönemde turizm giderlerininin 2.6 kat arttığını görmekteyiz.

f- Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi
(1990-1994)

1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı yurtdışına çıkan döviz miktarı 155.7

milyar dolardır. Bunun yüzde 76.6'lık bölümü ithalat gideri, yüzde 2.3'lük miktarı turizm gideri, yüzde 11.1'lik bölümü faiz ödemesidir.

Özetle, turizmden kaynaklanan döviz çıktılarının toplam döviz çıktıları içindeki payı: Birinci Plan Döneminde yüzde 3.4 iken, ikinci plan döneminde yüzde 3.7 seviyesine çıkmış, üçüncü plan döneminde de bu seviyeyi korumuştur. Daha sonra düşmeye başlayan bu pay Dördüncü Plan Döneminde yüzde 1.1 seviyesinde, Beşinci ve Altıncı Plan dönemlerinde yüzde 2.3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan Planlı dönemin ilk yılı olan 1963'e göre 1994 yılında toplam döviz çıktıları yaklaşık 42 kat artmıştır. Bu dönemin artış oranları, ithalatta 33 kat, turizmde 41.2 kat, faiz ödemelerinde 163 kat olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak döviz çıktılarının bileşimi de 1963'den 1994'e önemli değişikliklere uğramıştır. Toplam döviz çıktılarının içinde ithalat giderlerinin payı yüzde 92.8'den yüzde 76.6'ya, turizm giderlerinin payı yüzde 2.8'den yüzde 2.7'ye düşerken, dış borç faiz ödemelerinin payı yüzde 3.2'den yüzde 12.5'e diğer çıktıların payı da yüzde 1.1'den yüzde 10'a yükselmiştir.

Planlı dönemde toplam döviz çıktılarının ve bu çerçevede ithalat giderlerinin, turizm giderlerinin, dış borç faiz ödemelerinin yıllar itibariyle hangi seviyelerde gerçekleştiği; TABLO XI de gösterilmiştir.

Görüldüğü gibi, turizmden kaynaklanan döviz çıktılarının toplam döviz çıktıları içindeki payı oldukça düşüktür ve yıllar itibariyle fazlaca değişmemiştir. Bu nedenle turizmin ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkilerinin yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, turizmin ödemeler dengesine getirdiği yük sağladığı katkıyla kıyaslanamayacak kadar önemsizdir.

3. Türkiye'deki Net Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesindeki Payı

Turizmin ekonomi içindeki yeri turizm gelirlerinin GSMH ve ihracat içindeki payı ile gösterilmektedir. Turizmden kazanılan döviz gelirlerinin ihracat içindeki payı gelirlerin ödemeler dengesine katkısını belirtir

121

TABLO XII'de turizmin ihracata göre nasıl bir gelişim içinde olduğu yıllar itibariyle kısaca anlatılmaya çalışılacaktır. Bunun için dış turizm gelirleri /ihracat oranı kullanılacaktır.

1985 yılında 1.481.639 bin dolar olan turizm gelirleri 1994 yılına gelindiğinde 4.321.000 bin dolara ulaşmıştır. 1985-1994 döneminden yaklaşık üç kat artan turizm gelirlerinin ihracat içindeki payında da artış görülmektedir. 1988 yılından itibaren dış turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranı yaklaşık % 22'ler

civarındadır. Bu gelişme, turizmin Türkiye ekonomisi ölçeğinde ulaştığı büyüklüğü ortaya koyan önemli bir göstergedir. Türkiye'de turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı göreceli olarak yüksektir. Bu durum 1980'li yıllarda ihracata teşvik primi verilmesi sonucunda gerçek ihracat gelirlerinin ilk yıllarda artışı ve daha sonra ihracat artış hızının azalmasıyla açıklanabilir.

TABLO XII
DIŞ TURİZM GELİRLERİNİN İHRACAT GELİRLERİNE ORANI

Yıllar	Dış Aktif Turizm Gelirleri (Bin \$)	İhracat Gelirleri (Milyon \$)	Dış Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirlerine Oranı (%)
1985	1.481.639	7.958	18.6
1986	1.215.082	7.457	16.3
1987	1.721.117	10.190	16.9
1988	2.355.295	11.662	20.2
1989	2.556.529	11.625	22.0
1990	3.225.000	12.959	24.9
1991	2.654.000	13.593	19.5
1992	3.639.000	14.715	24.7
1993	3.959.000	15.345	25.7
1994	4.321.000	18.106	23.8

KAYNAK: Maliye Bakanlığı 1995 Ekonomik Raporundan yararlanarak hazırlanmıştır.

II- TÜRKİYE'DE MİLLİ GELİR, İSTİHDAM, YABANCI SERMAYE, VE ANA SEKTÖRLERİN TURİZM İLE İLİŞKİSİ

A- TÜRKİYE'DE TURİZM VE MİLLİ GELİR

Türkiye bazında somut olarak görebilmek için, dış aktif turizm gelirlerinin GSMH içindeki payını yıllar itibariyle seyrini ortaya koymakta fayda vardır.

Turizmin ekonomi içindeki yeri turizm gelirlerinin gayrisafi milli hasıla ve ihracat içindeki payı ile ölçülür ¹²². TABLO XIII'de Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı yıllar itibariyle gösterilmektedir.

TABLO XIII
DIŞ AKTİF TURİZM GELİRLERİNİN GSMH İÇİNDEKİ PAYI

Yıllar	Turizm Gelirleri (Bin\$)	GSMH (Milyon\$)	Turizm Gelir. GSMH'ye Oranı (%)
1985	1.481.639	53.612.3	2.76
1986	1.215.082	58.724.5	2.07
1987	1.721.117	64.428.9	2.67
1988	2.355.295	70.537.4	3.34
1989	2.556.529	79.709.8	3.20
1990	3.225.000	109.035.2	2.95
1991	2.654.000	104.783.8	2.53
1992	3.639.000	106.887.1	3.40
1993	3.959.000	108.550.0	3.65
1994	4.321.000	111.883.1	3.87

KAYNAK: DİE ve Turizm İstatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Turizm yaygın bir ekonomik etkinliktir. Turizm gelirlerinin gayrisafi milli hasıla içindeki payı yükseldikçe çok sayıda üretim ve hizmet sektörü turizmden etkilenir. Turizm gelirlerinin gayrisafi milli hasıla içindeki payının % 5 ve daha fazla olması ülkenin turizm ülkesi ve ekonomisinin kısmen turizme bağlı olduğunun göstergesidir ¹²³.

Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı 1985 yılında % 2.7 oranındadır. Bu oran

¹²² YARCAN, s.8.

¹²³ YARCAN, s.8.

1994 yılına geldiğinde %3.87 oranına yükselerek Türkiye'nin bir turizm ülkesi olma yoluna doğru gittiğinin bir göstergesidir.

B- TÜRKİYE'DE TURİZM VE İSTİHDAM

Türkiye açısından turizmin diğer önemli etkisi, istihdam da görülür. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin çoğunda temel amaç, sanayileşerek kalkınmalarını gerçekleştirmektir. Fakat günümüzde en önemli sorunlardan biri de sanayileşmenin, gelişmekte olan ülkelerde bir çok durumda istihdam sorununu çözmeye yeterli olmayışıdır¹²⁴. Diğer yandan, Türkiye'nin nüfusu son nüfus sayımına göre yılda yüzde 2.2 oranında¹²⁵ çoğalmakta, fazla işgücü massedilemediğinde, işsiz sayısı artmaktadır.

Türkiye'de yeni istihdam sahalarının açılmasında büyük ölçüde emek-yoğun teknolojiye dayalı olan turizm, önemli bir yer meydana getirecektir. Gerçektende turizm kesiminde mekanizasyona, otomasyona gitme olanakları sınırlıdır. İstihdam yoğunluğu bir çok endüstri dalına göre daha yüksektir. Bunun başlıca nedeni arz edilen ürünün şahsi oluşu, hizmet oluşu ve mekanizasyon ile otomasyondan sınırlı bir şekilde yararlanmasıdır.

124 DİNÇER, s.145.

125 ---- ----, 1995 Ekonomik Rapor, **Maliye Bakanlığı Yay.** Ankara, 1995, s.75.

Tam istihdama ulaşmaya katkısı bulunan, ama beraberinde mevsimlik işsizlik problemi taşıyan turizmin yarattığı istihdamı iki yönden incelemek mümkündür.

i) Turizmin doğrudan yarattığı istihdam yani turistik tesislerde çalışanlar,

ii) Turizm hareketlerine dolaylı yoldan hizmet veren işletmeler¹²⁶,

TABLO XIV
YURTIÇİ İSTİHDAM
(BİN KİŞİ)

	1991	1992	1993	1994	1995(*)
Sivil İşgücü	20.469	20.665	20.783	21.404	21.737
Sivil İstihdam	18.860	19.003	19.180	19.665	20.169
İşsiz	1.609	1.662	1.603	1.739	1.568
İşsizlik Oranı:%	7.9	8.0	7.7	8.1	7.2
Eksik İstihdam	2.171	1.609	1.439	1.756	1.532
Eksik İstihdam Oranı %	10.6	7.8	6.9	8.2	7.0

KAYNAK:DPT,DİE Hane Halkı İşgücü Anketleri (Yeni Nüfus Projeksiyonları Doğrultusunda)

TABLO XV
SİVİL İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI
(BİN KİŞİ)

						Yüzde Dağılımı				
	1991	1992	1993	1994	1995	1991	1992	1993	1994	1995
Tarım	8.949	8.264	8.539	8.870	9.405	47.4	43.5	44.5	44.8	46.6
Sanayi	2.916	3.171	3.030	3.224	3.126	15.5	16.7	15.8	16.4	15.5
Hizmetler	6.995	7.568	7.611	7.634	7.638	37.1	39.8	39.7	38.8	37.9
Toplam	18.860	19.003	19.180	19.665	20.169	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

KAYNAK: DPT,DİE

Not: 15 ve üzeri yaş grubunda bulunan Türkiye Toplam istihdamın sektörel dağılımıdır.

Türkiye'de turizmin istihdam olanaklarına göz atmakta fayda vardır. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devletinden bir tarım toplumu devralmıştır. 1927 tarihli

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işyerlerinde çalışanlar 1934'de 60.000 civarındadır. 1950 yılında ise sanayide 231.00 işçi çalışmaktadır. 1962 yılında toplam sivil istihdamın %77.1'i tarımda %8.3'ü Sanayide %13.9'u hizmetler sektöründe bulunmaktaydı. 1972 yılında ise toplam istihdamın %65'i tarımda, %11.3'ü sanayide, %22.7'si hizmetler sektöründedir¹²⁷. TABLO XV'den de anlaşılacağı gibi 1995 yılında toplam 20.169.000 kişinin 9.405.000'i tarımda, 3.126.000'i sanayide, 7.638.000'i hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir (TABLO XIV-XV).

Turizm sektöründe Türkiye'de istihdam edilen kişilerin sayısı hakkında değişik rakamlar verilmektedir. Çünkü eldeki veriler ve istatistikler yetersiz kalmaktadır. Türkiye'de turizm istihdamı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde şu sonuçlar elde edilmektedir. Turizm Bakanlığı Araştırma ve Değerlendirme Dairesi tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 1976 yılında belgeli 255 konaklama tesisinde 10.863 kişi çalışmaktaydı¹²⁸. Bu rakamın otel ve sınıf cinslerine göre yatak başına düşen personel sayısı şöyledir;

lüks Otel	0.93
1 Sınıf Otel	0.57

¹²⁷ Murat ŞEKER, **Çalışma İlişkileri ve İstihdam Sorunları**, Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler, I. Baskı, Türkiye Eko. Kurumu, Ankara, 1992, s.273.

¹²⁸ -----, -----, **Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayın No:DPT:2416-ÖİK:475, Ankara, Eylül 1995, s.68.

2.Sınıf Otel	0.37
3.Sınıf Otel	0.34
4.Sınıf Otel	0.20
Ortalama	0.48

Turizm sektöründe sigortalı ve sigortasız çalışan çok sayıda işçinin bulunduğu varsayılmaktadır.

Yine bir başka araştırmaya göre, konaklama tesislerinde sınıf ve cinslerine göre, istenen kaliteli hizmeti sağlayabilmek için istihdam edilmesi gereken yatak başına ortalama personel sayısı 5 yıldızlı otellerde 1, dört yıldızlı otellerde 0.70, üç yıldızlı otellerde 0.50, iki ve tek yıldızlı otellerde 0.30 olarak kabul edildiğinde¹²⁹ istihdam edilmesi gereken yatak başına ortalama personel sayısı aşağıdaki gibi tahmin edilmeye çalışılmıştır (TABLO XVI).

TABLO XVI
TÜRLERİNE VE SINIFLARINA GÖRE BELGELİ KONAKLAMA TESİSLERİNİN SAYISI
(1994)

Türü	Sınıf	Turizm Yatırımı Belgeli			Turizm İşletmesi Belgeli		
		(A)	(B)	(C)	(A)	(B)	(C)
Otel	5 Yıldız	43	10.543	22.729	78	22.193	46.705
	4.Yıldız	107	16.435	34.606	114	15.719	32.079
	3.Yıldız	493	39.102	80.633	370	30.691	62.363
	2.Yıldız	442	18.467	37.203	526	23.144	45.215
	1.Yıldız	105	2.925	5.687	233	8.443	16.153
Motel	1.Sınıf	15	507	1.054	14	690	1.347
	2.Sınıf	43	1.004	1.967	27	670	1.328
Tatil Köyü	1.Sınıf	64	15.859	33.851	52	16.449	35.914
	2.Sınıf	20	3.479	7.473	12	1.855	4.055
Pansiyon		198	3.325	6.516	192	3.277	6.386
Kamping		19	1.718	5.065	24	7.180	5.425
Oberj		3	158	382	7	451	1.322
Apart Otel		-	-	-	22	580	1.782
Kaplıca		-	-	-	1	20	40
Özel Belgeli		19	616	1.273	56	1.658	3.931
Golf Tesisleri		2	454	1.839	-	-	-
Toplam		1.578	114.913	240.932	1.729	128.065	265.136

(A) Tesis Sayısı

(B) Oda Sayısı

(C) Yatak Sayısı

KAYNAK: Turizm Bakanlığı Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır

TABLO XVII
TURİZM İŞLETME BELGELİ OTELLERDE İSTİHDAM TAHMİNLERİ
(1994)

Oteller	Yatak Başına İşgören Sayısı	İşletme Belgeli Tesislerde Yatak Sayısı	Toplam Doğrudan İstihdam	Yatırım Bel. Tesislerde Yaratılacak Yat. Sayısı	Gelecekte Yaratılacak İşgücü
5 Yıldızlı	1.00	46.705	46.705	22.729	22.729
4 Yıldızlı	0.70	32.079	22.455	34.606	24.224
3 Yıldızlı	0.50	62.363	31.182	80.633	40.317
2 Yıldızlı	0.30	45.215	13.565	37.203	11.161
1 Yıldızlı	0.30	16.153	4.846	5.687	1.706
TOPLAM		202.515	118.753	180.858	100.137

KAYNAK: Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Uluslararası standartlara göre konaklama sektöründe oda başına 1,1-1,2 personel düşmesi kabul edilirken, bu oran Türkiye'de "Turistik İşletme Belgesi" ne sahip konaklama işletmelerinde 0.60, belgesiz işletmelerde ise 0.35 civarındadır. 1984 yılı verileriyle, Türkiye'de 66.884 belgeli yatak ve 190.000 civarında belgesiz yatak bulunduğu kabul edildiğinde konaklama sektöründe istihdam edilen personel sayısı 50.000 dolayındadır¹³⁰.

1994 yılında turizm sektöründe istihdam edilen kişilerin sayısını belirlemesi açısından Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı "Belediye Belgeli tesisler Envanteri 1994" adlı yayınının faydalı olacağı açıktır (TABLO XVIII).

TABLO XVIII'e göre nitelikli konaklama tesislerindeki 250899 yatağa 18609 personel hizmet

etmektedir. Niteliksiz konaklama tesislerinde mevcut olan 104026 yatağada 6985 personel hizmet vermektedir.

TABLO XVIII
NİTELİKLERİNE VE TÜRLERİNE GÖRE BELEDİYE BELGELİ
KONAKLAMA TESİSİ, YATAK VE PERSONEL SAYILARI (1994)

	Nitelikli			Niteliksiz			Toplam		
	Tesis Say.	Yatak Say.	Per. Say.	Tesis Say.	Yatak Say.	Per. Say.	Tesis Say.	Yatak Say.	Per. Say.
Otel	2927	164269	11362	1923	67740	4340	4850	232009	15702
Motel	747	36922	2983	217	9165	662	964	46087	3645
Pansiyon	1353	35413	2875	1088	23523	1853	2441	58936	4828
Oberj	2	78	7	-	-	-	2	78	7
Tatil Köyü	18	2323	381	2	174	2	20	2497	383
Kamping	66	6139	415	24	1875	99	90	8014	514
Kaplıca	25	4373	467	4	312	17	29	4685	484
Diğer	4	1382	19	3	1237	12	7	2619	31
Toplam	5142	250899	18609	3261	104026	6985	8403	354925	25594

KAYNAK: Turizm Bakanlığı yatırımlar Genel Müdürlüğü, Belediye Belgeli Tesisler Envanteri, 1994.

Konaklama birimlerine girdi sağlayan sektör ve yan sektörlerde de endirekt istihdam etkisi yaratılmaktadır. Oda başına personel sayısı lüks ve birinci sınıf otellerde uluslararası standartlara ulaşırken, motel, tatil köyü ve pansiyonlarda giderek azalmakta, belgesiz işletmelerde daha düşük rakamlara erişmektedir¹³¹.

Bir başka araştırmaya göre ise, turizm istihdamı, eğitim piramidinde yer alan yüzdelerle hesaplanmaktadır¹³². Veriler incelendiğinde şu sonuçlara ulaşabiliriz. 1994 yılı sonuna kadar ulaşılan yatak sayısı turizm işletme belgeli tesislerde 265136, turizm

¹³¹ OLALI-TİMUR, s.107.

¹³² Meral KORZAY, Turizmde İstihdam Ve Eğitim Politikası, Tugev Danışma toplantısı, TUGEV, İstanbul, 1988, s.5.

yatırım belgeli tesislerde ise 240932 dir. Bu verilere göre istihdam edilecek personel sayısı şöyledir;

Turizm Yatırım Belgeli Tesislerde:

$$240932 * 0.60 = 144559$$

Turizm İşletme Belgeli Tesislerde:

$$265165 * 0.60 = 159099$$

Klasik yönetim piramidi yüzdelerine göre;

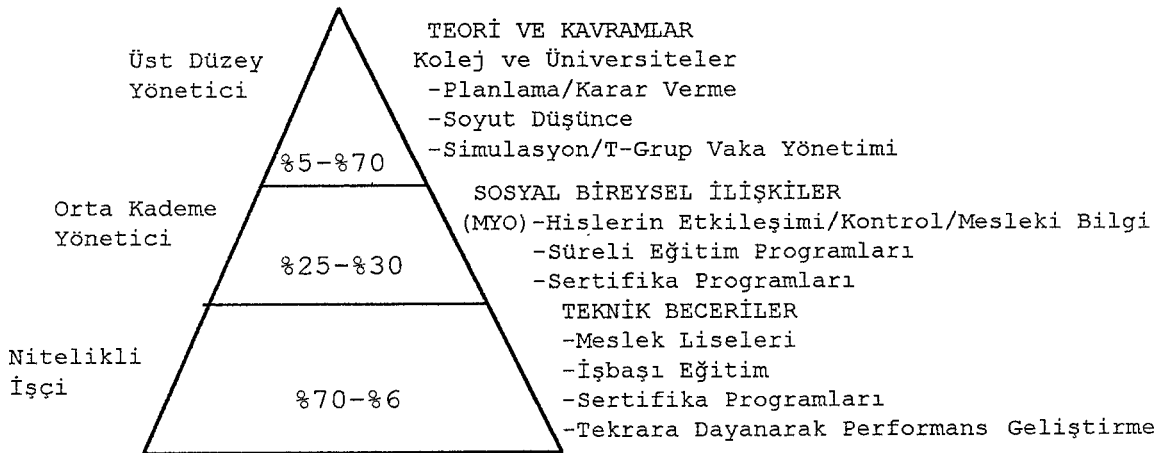
$$\%10 * 144559 = 14455 \text{ üst düzey yöneticiye}$$

$$\%30 * 144559 = 43368$$

$$\%60 * 144559 = 86735 \text{ nitelikli personele ihtiyaç}$$

olduğu ortaya çıkmaktadır .

GRAFİK XVII YÖNETİM PİRAMİDİ

KAYNAK: Meral KORZAY, "Turizmde İstihdam Ve Eğitim Politikası" Tugev Danışma toplantısı, TUGEV, İstanbul, 1988, s.6.

Turizm alanındaki istihdamın daha çok insan ilişkilerine dayalı olması hatta Prof. Giuseppe Loy Puddu'nun ifadesi ile, "işin %80'nini beşeri münasebetlerin teşkil etmesi" turizm istihdamına kalifiye eleman ihtiyacının önemini bir kat daha arttırmaktadır. Turizmin yarattığı doğrudan istihdamın yaklaşık %75'inin konaklama sektöründen kaynaklandığı uluslararası kuruluşlarca belirtilmektedir. Fakat turizm sektöründe, konaklama birimi dışında, restaurantlar, seyahat acentaları, ulaştırma işletmeleri, yat işletmeleri de vardır ve bunlarda istihdama katkıda bulunmaktadır¹³³.

C- TÜRKİYE'DE TURİZM VE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Yabancı sermaye kavramı olarak "bir ülkenin karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere başka ülkelerden kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği mali veya teknolojik kaynaklar" şeklinde tanımlanmaktadır¹³⁴.

Yabancı sermaye ülkemizde şimdiye kadar değişik yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bu değişik politik yaklaşımların nedenleri, toplumumuzun geçirdiği sosyo-

133 DİNÇER, s.153.

134 URAS, s.27.

ekonomik, sosyo-politik ve uluslararası ekonomik faaliyetlerine bağlıdır ¹³⁵.

1923-1950 yıllarını kapsayan dönemde devletçilik anlayışı benimsenmiştir. 1929 Dünya ekonomik buhranının ortaya çıkması ile uluslar himayecilik politikasını gütmek zorunda kalmışlar ve yabancı sermayeye karşı bir güvensizlik duymuşlardır ¹³⁶. 1929 yılında 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile dövizin kontrol altına alınması, 1930 yılında da 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" ile yabancı sermaye hareketleri denetlenmeye başlamıştır ¹³⁷. Ancak 1947 yılında Bakanlar kurulunun 13 sayılı kararı ile yabancı sermaye girişine karşı daha esnek ve teşvik edici şartlar getirilmiş, diğer bir deyişle yabancı sermayeyi teşvik konusunda ilk girişim, 13 sayılı kararname ile başlatılmıştır ¹³⁸.

Özel Yabancı Sermayenin 2. Dünya Savaşından sonra farklı bir anlam kazanarak gerek Avrupa'nın yeniden imarında, gerekse gelişen ülkelerin kalkınmasında devletler ve uluslararası mali kuruluşlar tarafından açılan krediler ve hibeler yanında özel yabancı sermaye

¹³⁵ Koray BAŞOL, *Türkiye Ekonomisi*, 3. Baskı, İzmir 1992, s.248.

¹³⁶ ULUDAĞ, s.415.

¹³⁷ ULUDAĞ, s.415.

¹³⁸ BAŞOL, s.249.

akışının teşviki ilkesi Dünya'da genel olarak kabul görmeye başlamıştır ¹³⁹.

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, Dünya'da görülen liberalleşme akımlarına paralel olarak, Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarına daha olumlu bakılmaya başlanmıştır. 1990 yılından sonra bu durum daha da belirginleşmiştir. 1954 yılında yürürlüğe girmiş ve günümüzde de geçerli olan 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası" çıkartılmıştır. Liberal anlayışın sonucu olan bu yasayla, daha önceki yasalarda varolan ve yabancı sermayenin faaliyette bulunabileceği alanlarla ilgili kısıtlamalar kaldırılmış; yabancı sermaye işletmelerinin yerli özel girişimcilere açık olan tüm sahalarda faaliyette bulunabileceği kabul edilmiştir ¹⁴⁰.

Geçen zaman içinde, Yabancı Sermaye Kanunu'nda bu tür sermaye girişlerini özendirmek için bir çok değişiklikler yapılmıştır. Bugün, tüm yatırım ve ihracat teşviklerinden yabancı sermaye işletmeleri de yararlanmakta ve yerli özel kesimle aralarında bir ayırım yapılmamaktadır. Bununla birlikte, yabancı sermayedarlar gerek ekonomik ve gerek siyasal nedenlerle Türkiye'yi uzun süre çekici bir ülke olarak görmemişlerdir. Özellikle uygulanan içe dönük sanayileşme politikaları, ulusal paranın aşırı değerlendirilmesi, kambiyo

¹³⁹ Süreyya HİÇ, **Türkiye Ekonomisi**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1988, s.104.

¹⁴⁰ SEYİTOĞLU, s.666.

kontrolleri, yoğun bürokrasi ve kamuoyundaki olumsuz tutum bunda etkili olmuştur ¹⁴¹.

1980'lerden sonra Yabancı Sermaye Kanunu tamamlayıcı nitelikte kararname ve tebliğlerle bürokrasi azaltılmış ve çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Gerçekten de 6224 sayılı yasaya 8/168 sayılı bir çerçeve kararname getirilerek uygulama da bazı yenilikler yapılmıştır. Örneğin yabancı sermaye ile ilgili çeşitli bakanlıklarda bulunan yetkiler, toplu olarak Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde oluşturulan Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığına bağlanmıştır. Bakanlar kurulunun yabancı sermaye ile ilgili yetkilerinin önemli bir kısmı bu başkanlığa verilmiştir. Ancak, toplam yabancı sermaye tutarı 150 milyon doları aşan yatırımlar için Bakanlar Kurulu kararı gereklidir. 1991 yılında, Yabancı Sermaye Dairesi başkanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. İşlemlerin Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığında toplanması başvuruların artmasına ve işlemlerin hızla ve tekelden gerçekleştirilmesine yol açmıştır ¹⁴².

1954-1980 yılları arasında ülkeye giren yabancı sermaye miktarı 228 milyon dolar iken, 1981-1995 yılları arasında toplam izin verilen yabancı sermaye tutarı

141 SEYİTOĞLU, s.667.

142 Cem ALPAR, "Yabancı Sermaye Kaynakları", **Türkiye Ekonomisindeki Sektörel Gelişmeler, Türkiye Ekonomi Kurumu**, Ankara, 1992, s.210.

15.817 milyon dolar olmuştur. Sadece 1993 yılında 2.271 milyon dolar yabancı sermaye girişine izin verilmiştir. Fiili girişler ise 1981-1995 döneminde 6.174 milyon dolar olmuştur (TABLO XIX).

TABLO XIX'da 1981-1994 dönemi yabancı sermaye ile ilgili verilerin yanısıra 1995 yılı 10 aylık sonuçları, 1993 ve 1994 yılları ile mukayeseli olarak gösterilmektedir. Kar transferleri çıkartıldıktan sonra Türkiye'ye net 5.070 milyon dolar girdiği anlaşılmaktadır.

TABLO XIX
YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ YILLARA GÖRE DAĞILIMI
(Milyon Dolar)

Yıllar	Yabancı Sermaye İzinleri	Fiili Girişler	Çıkışlar	Net
1981	338	141	46	95
1982	167	103	48	55
1983	103	87	41	46
1984	271	162	49	113
1985	235	158	59	99
1986	364	170	45	125
1987	655	171	65	106
1988	821	387	33	354
1989	1.512	738	75	663
1990	1.861	789	76	713
1991	1.967	910	127	783
1992	1.820	912	133	779
1993	2.271	664	154	510
1994	1.485	451	73	378
1995 (10 ay)	1.687 (1)	331. (2)	80 (2)	25 (2)
1993 (10 ay)	1.154 (1)	-	-	
1994 (10 ay)	1.090 (1)	-	-	
Toplam	15.817	6.174 (2)	1.104 (2)	5.070 (2)

Not: (1) Ekim Sonu

(2) Temmuz 1995 Sonu

KAYNAK: İTO Ekonomik Yayınlarından yararlanılarak
Hazırlanmıştır.

Yabancı sermaye izinlerinin sektörel dağılımında 1980-1994 yılları arasında en önemli payı imalat sanayii, ikinci önemli payı ise hizmetler sektörü almaktadır. 1994 verilerinde de aynı eğilim görülmektedir. İmalat sanayi 1106.2 milyon dolarla birinci sırayı, hizmetler sektörü de 312.9 milyon dolarla ikinci sırayı almaktadır. Hizmetler sektöründe ise en büyük pay 1994 yılına kadar turizmin olmuştur. 1993 yılında izin verilen yabancı sermaye tutarının % 5.94'ünü turizm sektörü oluşturmaktadır (TABLO XX).

D- TÜRKİYE'DE TURİZM VE ANA SEKTÖRLER

İç ve dış turizm hareketlerinin gelişmesi sonucunda, diğer sektörlerde de bir canlanma ve hareketlilik ortaya çıkar. Turizm talebinin ortaya çıkardığı ek talep nedeniyle, mal ve hizmetlerin, yerli halkın ödediği fiyattan ve ihracat fiyatlarından yüksek olması, diğer sektörlerdeki yatırımcı ve üreticilerin dikkatini çeker, üretim kalite ve kantite olara ayrıcalık yaratır¹⁴³.

143 ARCHER, s.78.

TABLO XX
YABANCI SERMAYE İZİNLERİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI
(Milyon Dolar)

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	%Pay		94/93
								1993	1994	%Değ.
TARIM	27.3	9.8	65.1	20.9	33.6	31.2	29.3	1.4	2.0	-6.0
MADENCİLİK	5.2	10.6	45.5	37.7	19.0	11.8	6.2	0.5	0.4	-47.5
İMALAT SANAYİ	484.1	901.0	1143.1	1053.6	1274.2	1726.6	1106.2	76.0	74.5	-35.9
Gıda-İçki	17.2	155.0	75.0	364.5	283.5	206.1	154.2	-	-	-
Çimento	0.6	190.3	338.9	79.4	53.9	31.9	137.6	-	-	-
Kimya	84.1	96.2	64.0	171.7	50.9	190.7	84.9	-	-	-
Gübre	9.9	16.7	0.0	0.0	0.3	0.0	0.4	-	-	-
Lastik	63.1	61.6	18.7	0.4	6.2	46.0	34.0	-	-	-
Plastik	4.0	10.9	3.0	45.4	10.7	25.1	11.3	-	-	-
Orman Ürünle.	10.2	1.9	0.1	2.4	16.6	0.5	0.4	-	-	-
Kağıt	41.0	67.8	18.9	1.5	8.4	4.8	6.5	-	-	-
Dokuma-Giyim	25.0	53.6	36.2	31.7	31.8	34.7	23.9	-	-	-
Cam	32.4	13.9	3.5	2.2	4.6	1.0	6.7	-	-	-
Pişmiş Kil ve Çimentodan Ger.	3.9	5.6	8.5	4.4	1.0	2.8	1.2	-	-	-
Demir-Çelik	23.5	88.7	45.0	62.3	98.2	46.6	34.8	-	-	-
Demir Dışı Metal	0.4	1.0	7.5	40.4	40.0	29.0	15.0	-	-	-
Madeni Eşya	4.4	4.7	11.0	9.1	8.1	16.2	7.3	-	-	-
Makine İmalat	1.2	1.9	0.5	0.3	0.0	0.8	9.6	-	-	-
Uçak	36.9	0.0	20.9	0.0	36.7	6.2	7.5	-	-	-
Elektrik-Elektron	31.0	44.4	100.2	80.5	128.3	167.4	79.3	-	-	-
Taşıt araçları	80.7	57.4	302.5	27.6	178.3	722.7	253.8	-	-	-
Taşıt Araçları Yan Sanayi	12.4	15.2	50.2	43.2	45.6	47.3	35.2	-	-	-
Diğerleri	2.7	14.1	202.6	86.6	271.2	146.8	136.9	-	-	-
HİZMETLER	307.8	549.0	530.6	797.2	493.1	501.7	342.9	22.1	23.1	-31.6
Ticaret	37.9	88.9	44.5	148.8	97.3	77.3	97.8	-	-	-
Turizm	157.2	255.7	267.6	243.1	108.1	107.2	62.5	-	-	-
Bankacılık	34.4	26.3	113.3	106.3	102.8	63.5	62.5	-	-	-
Taşımacılık	0.5	40.4	10.1	16.4	4.9	5.9	12.6	-	-	-
Yatırım Finans.	6.6	37.0	18.1	15.4	18.5	53.1	6.4	-	-	-
Diğerleri	71.3	100.8	77.0	267.2	161.5	194.7	100.6	-	-	-
GENEL TOPLAM	824.5	1470.5	1784.3	1909.4	1819.9	2271.1	1484.7	100.0	100.0	-34.6

KAYNAK:Maliye Bakanlığı 1995 Ekonomik Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. Tarım Sektörünün Turizm İle İlişkisi

Turizmin gelişmesi ile tarım sektöründe kalite artar, daha kaliteli ürün satışı yapılır. Böylece turistik tüketim tarım sektörü için görünmeyen ihracat yaratırken, üretimde bulunanlara dolaysız gelir etkisi sağlar. Tarım arazisini, çiftliğini turizmden gelir sağlamak için turizmin hizmetine sunan köylüler, alanlarını kiralıyarak veya satarak hem gelir elde ederler, hem de o yörenin turistik tanıtımına katkıda bulunurlar. Eski fakat konforlu Türk köy evlerinde ağırlanan turistlerin ağızdan tanıtımı ile turizm talebi artacaktır. Hem kiralama yoluyla hem konaklama imkanı sağlayarak, hem de ilgili kuruluşlardan turizm kredisi alarak yöre halkının refah düzeyi artmış olacaktır. Ancak turizmin turistik mahal üzerinde ekonomik yönden yaptığı bir diğer etki de, ekonomik hayatın seyri üzerinde görülür. Turizm sezonu sırasında bütün faaliyet kollarında iş hacmi genişlemekte, yerli işgücü nicelik ve nitelik yönünden yetersiz kaldığından dışarıdan işgücü akını olur. Turizm sezonu sona erdiğinde, mal ve hizmetlere olan talep düşer¹⁴⁴.

Tarımsal ürünlere yönelik direk turistik tüketim harcamaları yanında turizmden gelir elde edenlerin harcamaları da dolaylı gelir etkisi yaratır. Milli tarım

¹⁴⁴ TOSKAY ,s.178.

ürünleri piyasasında meydana gelen talep kaymaları bir dereceye kadar turizm talebi tarafından giderildiğinden dolaylı gelir etkisi tahmin edilenden de fazla olmaktadır¹⁴⁵.

Belirtilen bu durumlar dışında, turistlerin ve rekreasyon faaliyetlerine katılanların tarım alanları üzerindeki fiili talepleri yok denecek kadar azdır.

Türkiye'de turizmin gelişmesi ile birlikte tarımsal üründe de bir kalite artışı ve spesifik gıda maddeleri üretimine yönelme olmuş, turistik ihtiyaçları karşılayan gıda maddelerinde bir kalite artışı sağlanmıştır. Mevcut tarımsal ürün talebine ek olarak dış turizmin neden olduğu talep artışı, tarım sektörü gelirlerinin artmasını sağlamıştır. Yapılan bir araştırmaya göre 1984 yılında Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin 23.100 ton süt, 9.600 ton tereyağı, 7.425 ton et, 7.425 ton sebze ve meyve, 7.425 ton da ekmek tükettikleri hesaplanmıştır. Gıda maddelerine yönelik söz konusu tüketim tarım sektörü için bir görünmeyen ihracat etkisi yaratırken, üretim faaliyetlerinde bulunanlar için dolaysız gelir etkisini ve onların harcamalarının el değiştirmesi ile dolaylı gelir etkisini yaratmıştır¹⁴⁶.

145 ARCHER, s.78

146 OLALI, TİMUR, ... s.113.

2. Sanayi Sektörünün Turizmle İlişkisi

Türkiye'de turizm sektörünün sanayi sektörüne etkisi, sanayi sektörü kendi içinde üç gruba ayrılarak incelenebilir.

- Türkiye'de tüketim malı üreten sanayiciler üzerinde turizmin etkilerinin fazla olduğu görülür. Turistik ihtiyaçların yönlendirdiği talebe uyum sağlanması amacıyla, gıda ve içki sanayilerinde üretilen malların turistik standartlara uygun olmasına çalışılırken, çoğu kez yalnız turistik tüketime yönelik üretimde bulunduğu da gözlemlenmiştir.

- Ara malı üreten sanayilerde ise, özellikle deri ve deri mamulleri ile seramik sanayii üzerinde turizmin etkili olduğu görülür. Deri ve deri mamulleri bir ihracat kaynağı olduğu gibi, deri konfeksiyon ürünlerinin turistlere satılması ek ihracatı artırıcı bir özellik gösterir.

- Yatırım malı üreten sanayiler üzerinde turizmin etkisi özellikle ulaştırma araçları üreten sanayilerde etkili olmaktadır.

Türkiye'de turizmin gelişmesine paralel olarak turistik yatırımların artması, inşaat malzemeleri sanayiinde bir canlanmaya yol açacağı gibi, bu inşaatlarda istihdam edilen personelin gelirlerinde bir artış

yaratacaktır. Gelirlerin tekrar harcanması ile yaratılacak ek talebin bir kısmı sanayi sektörüne yansiyacaktır.

Turizmin sanayi sektörü üzerindeki diğer bir etkisi de, çevre kirlenmesinin önlenmesi ve doğal görünümün bozulmaması için sanayi kuruluşlarının bazı tedbirleri almaya zorlanmalarıdır.

Turizmin gelişmesi Türk ekonomisinde tüketim malı, ara malı ve yatırım malı üreten sanayi kollarında ve özellikle tarım sektörü yatırımlarına ve turistik mal ve hizmet üretimine girdi veren faaliyet alanlarında gelir artışı ve ekonomik faaliyet hacmi yaratmaktadır.

3. Hizmet Sektörünün Turizmle İlgisi

Turizmin gelişmesi, bir yönde turistik hareketlerin ve turistik yatırımların artması, ulusal ekonomik yapıda değişikliklere yol açtığı gibi, hizmet sektörünün de giderek artan oranda önem kazanmasına ve gelişmesine neden olur.

Bir hizmet üretimi olan turizmin gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmayı gerçekleştiren faktörlerden biri olarak kabul edilmesi, hizmet sektörünü etkiler.

Turizm hareketleri piyasa fonksiyonunu geliştirdiğinden, gelişen turizm ve artan yatırımlar üçüncü

Üretim sektörü için itici ve sürükleyici bir fonksiyon görevi görür. Böylece nc üretim sektöründeki ticaret, sanat ve hizmet işletmelerindeki kalite ve kantite artışı bu işletmelerin optimum boyutlara ulaşmasını sağlar.

Türkiye'de turizmin piyasa fonksiyonunu harekete geçirerek üçüncü üretim sektörü üzerindeki etkileri şu şekilde sıralanabilir;

- Cari tüketimle ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir (Ekmek, et, manav, bakkaliye gibi),

- Donatım sanatları ile ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir (Elektrikçi, boyacı, demirci, inşaat işçiliği gibi),

- Konforla ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir (Moda evleri, spor malzemeleri, parfümeri, gazeteci v.b. gibi),

- Yardım ve güvenlik hizmetleri ile ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir (Sağlık tesisleri, banka, sigorta, polis gibi),

- Lüks hizmetlerle ilgili üçüncü üretim sektörünü geliştirir (zellikle ülkemizde kuyumcu, gece kulüpleri, sauna, rehber, antikacılar gibi),

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE 'DE TURİZM GELİRLERİNİN EKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ

I- VERİ VE YÖNTEM

IMF tarafından yayınlanan dünya ticaret istatistiklerine göre birçok ülkenin döviz gelirlerine ortak oluşturan en önemli unsur, ihracattan sonra, turizm gelirleridir. Bu nedenle bir çok ülke turizmi döviz geliri yaratan önemli bir kaynak olarak algılamaktadır. Turizme bakış açısı bu şekilde tesbit edilince turizm politikaları da, mevcut turistik potansiyelin döviz gelirlerini maksimum düzeye çıkaracak şekilde kullanılabilmesini düzenlemeye dönük olmaktadır. Bu konuda akademik düzeyde gerçekleştirilen araştırmalar ise genellikle söz konusu politikaların analizine yönelmektedir. Nitekim turizm sektöründeki işleyişi açıklamaya yönelik söz konusu çalışmalar daha çok talep tahminleri ya da gelir öngörülleri ile kısıtlı kalmaktadır. Bu konuda kullanılan genel yöntem ise en küçük kareler yöntemi ile gerçekleştirilen Lineer Regresyon denklemidir.

Türkiye'de özellikle 1980'den sonra uygulamaya konan dışa dönük büyüme ve dünya ekonomisine entegrasyon şeklindeki ekonomi politikaları, turizm sektöründe dış turizme dönük nitelikli yatak kapasitesini arttırmak amacıyla turizm yatırımlarını teşvik etmiş ve etmektedir. Bu bağlamda düşük faizli kredi uygulamaları, daha büyük miktarda kredi açma ve konaklama fiyatları Türk turizm politikasındaki en önemli araçlar durumuna gelmiştir. Bu politika araçlarını kullanarak turizm gelirlerini tahmin etmeye dönük bir araştırma ise doğal olarak turizm gelirlerini etkileyen faktörleri tesbit etmek ve bu faktörlerin turizm gelirleri üzerindeki etkisini incelemek durumundadır.

Turizm politikaları bu boyutu ile ele alındığı zaman daha önceki iktisadi incelemelerimiz turizm piyasasında bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkilerinin mevcut olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak tek denklemlilik bir model işleyişi temsil etmekte yetersiz kalacaktır. Öte yandan direkt olarak tahmin edilen tek denklemlilik ekonometrik modellerin istenen bazı istatistiksel özellikleri sağlamakta başarılı olmadıkları da bilinmektedir. Bu nedenle çalışmamızda önce Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilediği düşünülen değişkenlerin nedensellik bağı incelenecek ve bu

analiz çerçevesinde elde edilen sonuçlar ışığında söz konusu değişkenlerin turistik gelir üzerindeki etkileri araştırılacaktır.

Bilindiği gibi ekonometrinin temel işlevlerinden birini ekonomik birimlerin gözlemlenen davranışlarının ekonomi teorisi ile ne ölçüde açıklandığını istatistikî yöntemler kullanılarak test etmektir. İstatistik test yöntemlerinin kullanılabilmesi için de söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin deterministik değil, stokastik bir yapıda ele alınması gerekmektedir. Bu sürecin sonunda tahmin edilen model gerek firma kararları gerekse hükümetlerin ekonomik politika formülasyonları açısından kullanım olanağı bulmaktadır. Böylece, turizm politikası bağlamında, ekonomik büyüklüklere ait değerlerin, bir model çerçevesinde tahmini, tutarlı politika formülasyonu açısından zorunlu olmaktadır. Zira, elde edilen tahminler karar alıcılara ilgili ekonomik değişkenlere müdahale edip edemeyeceği ve gerekli tedbirlerin ne olacağı konularında yol gösterecektir. Hangi ekonomi politika aracının nasıl ve hangi oranda etki yapacağını önceden analiz edilebilmesi ve etkilerinin sayısal olarak tahmin edilebilmesi ile ekonometri, ekonomik bir düzenleme kararlarının verilmesinde önemli bir işleve sahip olmaktadır. Ancak özellikle tek denklemlî modellerde, modeli oluşturan ilişkilerin her birinin geçerliliğinin sınanması gerekir.

Zira böyle bir analiz istatistiksel olarak yapılmışsa model tahminlerinin ne kadar kesinlikte olduğunu gösteren belirli bir güven ölçüsünün hesaplanması da mümkün olacaktır. Ekonometri literatüründe bu amaca dönük dışsallık testi olarak adlandırılan bir dizi yöntem söz konusudur. Biz burada **Granger** tipi dışsallık testi adı verilen ve en geniş olarak kullanılan dışsallık testi yöntemini kullanacağız.

Granger dışsallık testi aşağıda belirtilen kısıtlanmış ve kısıtlanmamış form eşitliklerinin tahmin edilmesiyle başlamaktadır.

Kısıtlanmamış Form:

$$Y_t = \alpha_i + \beta_i Y_{t-i} + \gamma_i X_{t-i} + \varepsilon_{1,i}$$

Kısıtlanmış Form:

$$Y_t = \alpha_i + \beta_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2,i}$$

Yukarıdaki eşitliklerin ayrı ayrı tahmin edilmesi sonucu elde edilen her bir artık kareler toplamı (Sum of Squared Residuals) değerlerinden yararlanılarak F^* test istatistiği hesaplanmaktadır. Söz konusu F^* istatistiğinin hesaplanmasında aşağıda verilen formülasyon kullanılmaktadır.

$$F^* = \frac{\frac{SSR_r - SSR_u}{df_r - df_u}}{\frac{SSR_u}{df_u}}$$

Bu eşitlikte kullanılan büyüklüklerin tanımı ise aşağıdaki gibidir.

SSR_r = Kısıtlanmış form artık kareler toplamı,

SSR_u = Kısıtlanmamış form artık kareler toplamı,

df_r = Kısıtlanmış form serbestlik derecesi,

df_u = Kısıtlanmamış form serbestlik derecesi.

Hesaplanan F^* istatistiği ise aşağıda ifade edilen hipotez testinin gerçekleştirilmesinde kullanılmaktadır.

H_0 = X değişkeni Y değişkenine neden olmamaktadır.

H_1 = X değişkeni Y değişkenine neden olmaktadır.

Elde edilen test istatistiğinin tablo değerinden büyük bir değer olması boş hipotezin (H_0) reddedilerek alternatif hipotezin (H_1) kabulünü gerektirmektedir. Böyle bir durumda X değişkeninden Y değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu ve Y değişkenine ilişkin olarak oluşturulacak bir modelde X değişkeninin açıklayıcı bir değişken olarak yer alması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Öte yandan elde edilen F^* test istatistiğinin tablo değerinden küçük bir değer olması

halinde H_0 hipotezi kabul edilerek H_1 reddedilecektir. Buda bize Y değişkeni ile X değişkeni arasında bir bağ olmadığını ifade edecektir. Dolayısıyla Y değişkenine ilişkin olarak oluşturulacak modelde X değişkeninin açıklayıcı değişkenler arasında yer alması uygun olmayacaktır.

Sözü edilen hipotez testlerinin gerçekleştirilebilmesi için kullanılacak bağımlı değişken Türkiye'nin toplam turistik gelirleridir. Buna karşılık açıklayıcı değişken olarak kullanılacak değişkenler ise çok çeşitlidir. Bu değişkenler aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada sadece değişken seçimi ile ilgili kıstaslardan söz edeceğiz. Bilindiği gibi Türkiye'ye gelen uluslararası turistlerin büyük bir kısmı Avrupa kökenlidir. Avrupa ülkeleri arasında ise Almanya çekici güç durumundadır. Diğer bir deyişle Alman ekonomisine ilişkin değişkenler Avrupa ülkelerinin ekonomik değişkenlerini yakından etkilemekte ve değişkenlerin aynı yönde değişmelerine yol açmaktadır. Bu nedenle uluslararası düzeydeki değişkenleri simgelemek üzere Almanya ekonomisine ilişkin değişkenler kullanılacaktır. Örneğin turistlerin gelir düzeyini belirlemek üzere Almanya'da kişi başına düşen gelir temsili değişken olarak ele alınacaktır.

II- TAHMİN SONUÇLARI

Yukarıdaki bölümde özetlenen yöntemin kullanılabilmesi için analize dahil edilecek zaman serilerinin durağan (stationary) olması gerekir. Ancak iktisadi verilerin büyük bir bölümü durağan olmaktan uzaktır. Bu nedenle ilgili zaman serilerinde gerekli dönüşüm gerçekleştirilerek durağanlık sağlanmalıdır. Söz konusu değişim ilgili zaman serisinin e tabanına göre logaritmasının alınması ile gerçekleştirilecektir. Öte yandan otokorelasyon ve mevsimlik dalgalanma sorununun üstesinden gelebilmek için gerekli olduğu yerlerde, ilgili düzeltme yöntemi kullanılacaktır. Otokorelasyon sorununun çözümü için **Cochrane-Orcutt** yöntemi, mevsimlik dalgalanma sorununun çözümü için de **Hareketli Ortalama** parametreleri tahmin edilecek eşitliklere dahil edilecektir. Cochrane-Orcutt yöntemine ilişkin parametrenin aldığı değer RH_0 katsayısı [AR(1)], hareketli ortalama parametresinin aldığı değer ise THETA katsayısı [MA(1)] olarak tahmin edilen eşitliklerle birlikte verilecektir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında Türkiye'nin toplam turizm gelirleri ile aşağıdaki değişkenlerin her biri arasında tek taraflı dışsallık testi gerçekleştirilmiştir.

Toplam Turist Sayısı (TTS)

Alman Markı/TL Döviz Kuru (DM)

Uluslararası Gelir (Y)

Türkiye Fiyat İndeksi (P)

Seyahat Acettası Sayısı (SAS)

Yatak Kapasitesi (YS)

Nisbi Fiyatlar($NP=AFI/P*100$)

Almanya Fiyat İndeksi (AFI)

Araştırmamızda kullanılan düzey veriler bunların logaritmaları aşağıdaki TABLO XXI-XXII' de yer almaktadır. İlgili değişkenlerdeki L öneki söz konusu değişkeninin logaritmasını ifade etmektedir.

A- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE
TÜRKİYE'YE GELEN TURİST SAYISI (LTTS) ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN ANALİZİ

Gerçekleştirilen ilk dışsallık testi Türkiye'nin toplam turistik gelirleri (LTG) ile Türkiye'ye gelen turist sayısı (LTTS) arasındaki ilişkinin test edilmesine dönüktür. Daha önce yapılan açıklamalar ışığında, elde edilen kısıtlanmış ve kısıtlanmamış form tahminleri aşağıda verilmektedir.

TABLO XXI
TURİZM GELİRLERİNE ETKİ EDEN DEĞİŞKENLER

Yıllar	TG	TTS	Y	SAS	YS	P	DM	AFI	NP
1980	327.0000	1288.000	8249.000	320.0000	56.00000	100.0000	45.15000	100.0000	100.0000
1981	381.0000	1405.000	9043.000	361.0000	58.0000	136.6000	58.35000	106.0000	77.59883
1982	370.0000	1391.000	9520.000	387.0000	62.40000	178.7000	78.25000	112.0000	62.67487
1983	420.0000	1625.000	10095.00	436.0000	65.90000	230.8000	101.7500	116.0000	50.25996
1984	548.0000	2117.000	10828.00	437.0000	68.30000	352.4000	141.2000	118.0000	33.48468
1985	1094.000	2614.000	11458.00	466.0000	86.00000	510.9000	233.1500	121.0000	23.68369
1986	950.0000	2391.000	12015.00	568.0000	92.10000	664.2000	387.9500	121.0000	18.21740
1987	1476.000	2855.000	12557.00	656.0000	106.2000	905.8000	638.7000	121.0000	13.35836
1988	2355.000	4173.000	13458.00	804.0000	122.3000	1442.900	1022.900	123.0000	8.524449
1989	2557.000	4459.000	14453.00	930.0000	146.1000	2366.300	1363.100	126.0000	5.324769
1990	3225.000	5389.000	15764.00	1105.000	173.2000	3549.300	1945.600	129.0000	3.634520
1991	2654.000	5518.000	16993.00	1201.000	200.7000	5678.800	3336.500	134.0000	2.359653
1992	3639.000	7076.000	18615.00	1434.000	219.9000	9086.100	5297.400	139.0000	1.529809
1993	3959.000	6501.000	18531.00	1708.000	235.2000	15264.60	8339.200	144.0000	0.943359
1994	4321.000	6671.000	19249.00	2032.000	240.9000	33733.40	24899.00	148.0000	0.438734

KAYNAK: 1980-1995 DİE ve Ekonomik Raporlarından Yararlanılarak hazırlanmıştır.

TABLO XXII
TURİZM GELİRLERİNE ETKİ EDEN DEĞİŞKENLERİN LOGARİTMALARI ALINMIŞ HALİ

Yıllar	LTG	LTTS	LY	LSAS	LYS	LP	LDM	LAFI	LNP
1980	5.789960	7.160846	9.017847	5.768321	4.025352	4.605170	3.809990	4.605170	4.605170
1981	5.942800	7.247793	9.109746	5.888878	4.063885	4.917057	4.066459	4.663439	4.351552
1982	5.913503	7.237778	9.161150	5.958425	4.133565	5.185709	4.359909	4.718499	4.137960
1983	6.040255	7.393263	9.219795	6.077642	4.188138	5.441552	4.622519	4.753590	3.917209
1984	6.306275	7.657755	9.289890	6.079933	4.223910	5.864767	4.950177	4.770685	3.511088
1985	6.997596	7.868637	9.364443	6.144186	4.454347	6.236174	5.451682	4.795791	3.164787
1986	6.856462	7.779467	9.393911	6.342122	4.522875	6.498583	5.960876	4.795791	2.902377
1987	7.297091	7.956827	9.438033	6.486161	4.665324	6.808818	6.459435	4.795791	2.592142
1988	7.764296	8.336390	9.507329	6.689599	4.806477	7.274410	6.930397	4.812184	2.142944
1989	7.846590	8.402679	9.578657	6.835185	4.984292	7.769083	7.217517	4.836282	1.672369
1990	8.078689	8.592115	9.665484	7.007601	5.154447	8.174505	7.573326	4.859812	1.290477
1991	7.883823	8.615770	9.740557	7.099910	5.301811	8.644495	8.112678	4.897840	0.858515
1992	8.199464	8.864464	9.831723	7.268223	5.393173	9.114501	8.574971	4.934474	0.425143
1993	8.283747	8.779712	9.827200	7.443079	5.460436	9.633291	9.028723	4.969813	-0.058308
1994	8.371243	8.805525	9.865214	7.616776	5.484382	10.42624	10.12258	4.997212	-0.823861

KAYNAK: 1980-1995 DİE ve Ekonomik Raporlarından Yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kısıtlanmamış form:

$$LTG_t = -3.192 + 0.170 LTG_{t-1} + 1.148 LTTS_t$$

(7.692) (0.458) (0.527)

AdjR ² = 0.959	SSR = 0.246915
D.W. = 1.869	RH ₀ = 0.732
F = 71.734	THETA = -0.424

Kısıtlanmış form:

$$LTG_t = 0.573 + 0.945 LTG_{t-1}$$

(0.517) (0.072)

AdjR ² = 0.929	SSR = 0.723846
D.W. = 2.559	RH ₀ = ---
F = 170.366	THETA = ---

Yukarıda verilen eşitliklerde tahmin edilen katsayıların altında parantez içinde yer alan değerler söz konusu katsayıya ilişkin tahminin standart hatasını, AdjR² serbestlik derecesine göre düzeltilmiş determinasyon katsayısını, D.W. Durbin-Watson otokorelasyon test istatistiğini, F spesifikasyon test istatistiğini SSR artık kareler toplamını, RH₀ Cochrane-Orcutt otokorelasyon düzeltme parametresini, THETA ise hareketli ortalama parametresini ifade etmektedir. Yukarıdaki kısıtlanmış ve kısıtlanmamış form eşitliklerinden elde edilen SSR değerlerinin kullanılması ile elde edilen dışsallık test istatistiği ise F* = 21.247 olarak hesaplanmıştır. Hesaplama F* test istatistiğinin değeri %5 anlamlılık düzeyindeki tablo değeri olan

2.82'den büyük olduğu için boş hipotez olan "Türkiye'ye gelen turist sayısı Türkiye'nin turistik gelirlerini arttırmamaktadır" şeklindeki hipotezin reddini ve bunun alternatifinin kabulünü gerektirmektedir. Bu sonuca göre LTTS değişkeni tek taraflı olarak LTG değişkenini etkilediği için, daha sonra gerçekleştirilecek olan regresyon analizinde açıklayıcı değişkenler arasında yer alması uygundur.

B- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE DÖVİZ KURU(LDM) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Gerçekleştirilen ikinci dışsallık testi ise Türkiye'nin toplam turistik gelirleri (LTG) ile döviz kuru (LDM) arasındadır. Kısıtlanmış form eşitliğine ilişkin tahmin daha önce verildiği için aşağıda sadece kısıtlanmamış form eşitliğine ilişkin tahmin verilmektedir.

$$LTG_t = 7.211 + 0.239 LTG_{t-1} + 0.058 LDM$$

(14.888) (0.312) (0.439)

$$AdjR^2 = 0.933 \quad SSR = 0.405330$$

$$D.W. = 2.060 \quad RH_0 = 0.928$$

$$F = 42.917 \quad THETA = -0.915$$

Kısıtlanmış form SSR değeri olan 0.723846 değeri de gözönüne alınarak hesaplanan F^* test istatistiğinin değeri ise yaklaşık $F^* = 8.644$ 'dür. Hesaplanan F^* test

istatistiği %5 anlamlılık düzeyindeki tablo değeri olan 2.82'den büyük olduğu için boş hipotezin reddini ve alternatif hipotezin kabulünü gerektirmektedir. Böylece "Döviz kuru Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilememektedir" hipotezi red edilirken, alternatifi olan "Döviz kuru Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. Buda bize LDM değişkeninin tek taraflı olarak LTG değişkenini etkilediğini ifade etmekte ve LTG değişkenini analiz etmeye dönük regresyon modelinde LDM değişkeninin açıklayıcı değişkenler arasında yer alması gerektiğini göstermektedir.

C- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE
ULUSLARARASI GELİR(LY) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
ANALİZİ

Gerçekleştirilen üçüncü dışsallık testi ise Türkiye'nin toplam turistik gelirleri (LTG) ile Uluslararası Gelir (LY) arasındadır. Kısıtlanmış form eşitliğine ilişkin tahmin daha önce verildiği için aşağıda sadece kısıtlanmamış form eşitliğine ilişkin tahmin verilmektedir.

$$LTG_t = -22.499 + 0.066 LTG_{t-1} + 3.084 LY$$

(12.912) (0.517) (1.712)

AdjR ²	=	0.914	SSR	=	0.584
D.W.	=	1.920	RH ₀	=	0.476
F	=	43.758	THETA=	---	

Kısıtlanmış form SSR değeri olan 0.723846 değeri de gözönüne alınarak hesaplanan F^* test istatistiğinin değeri ise yaklaşık $F^* = 2.633$ 'dür. Hesaplanan F^* test istatistiği %10 anlamlılık düzeyindeki tablo değeri olan 2.23'den büyük olduğu için boş hipotezin reddini ve alternatif hipotezin kabulünü gerektirmektedir. Böylece "Uluslararası gelir Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilememektedir" hipotezi red edilirken, alternatifini olan "Uluslararası gelir Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. Buda bize LY değişkeninin tek taraflı olarak LTG değişkenini etkilediğini ifade etmekte ve LTG değişkenini analiz etmeye dönük regresyon modelinde LY değişkeninin açıklayıcı değişkenler arasında yer alması gerektiğini göstermektedir.

D- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE TÜRKİYE FİYAT İNDEKSİ (LP) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Gerçekleştirilen dördüncü dışsallık testi ise Türkiye'nin toplam turistik gelirleri (LTG) ile Türkiye fiyat indeksi (LP) arasındadır. Kısıtlanmış form eşitliğine ilişkin tahmin daha önce verildiği için aşağıda sadece kısıtlanmamış form eşitliğine ilişkin tahmin verilmektedir.

$$LTG_t = 7.973 + 0.263 LTG_{t-1} + 0.030 LP$$

(30.562) (0.351) (0.637)

$$\begin{array}{ll}
 \text{AdjR}^2 = 0.924 & \text{SSR} = 0.460 \\
 \text{D.W.} = 1.858 & \text{RH}_0 = 0.950 \\
 \text{F} = 37.580 & \text{THETA} = -0.946
 \end{array}$$

Kısıtlanmış form SSR değeri olan 0.723846 değeri de gözönüne alınarak hesaplanan F^* test istatistiğinin değeri ise yaklaşık $F^* = 6.310$ 'dur. Hesaplanan F^* test istatistiği %5 anlamlılık düzeyindeki tablo değeri olan 2.82'den büyük olduğu için boş hipotezin reddini ve alternatif hipotezin kabulünü gerektirmektedir. Böylece "Türkiye fiyat indeksi Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilememektedir" hipotezi red edilirken, alternatififi olan "Türkiye fiyat indeksi Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. Buda bize LP değişkeninin tek taraflı olarak LTG değişkenini etkilediğini ifade etmekte ve LTG değişkenini analiz etmeye dönük regresyon modelinde LP değişkeninin açıklayıcı değişkenler arasında yer alması gerektiğini göstermektedir.

E- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE SEYAHAT ACENTALARI SAYISI (LSAS) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Gerçekleştirilen beşinci dışsallık testi ise Türkiye'nin toplam turistik gelirleri (LTG) ile Seyahat acentası sayısı (LSAS) arasındadır. Kısıtlanmış form eşitliğine ilişkin tahmin daha önce verildiği için

aşağıda sadece kısıtlanmamış form eşitliğine ilişkin tahmin verilmektedir.

$$\text{LTG}_t = 1.438 + 1.245 \text{LTG}_{t-1} + (-0.449) \text{LSAS}$$

(1.244) (0.282) (0.440)

AdjR ² = 0.938	SSR = 0.526
D.W. = 1.704	RH ₀ = ---
F = 66.335	THETA = -0.964

Kısıtlanmış form SSR değeri olan 0.723846 değeri de gözönüne alınarak hesaplanan F* test istatistiğinin değeri ise yaklaşık F* = 4.075'dir. Hesaplanan F* test istatistiği %5 anlamlılık düzeyindeki tablo değeri olan 2.82'den büyük olduğu için boş hipotezin reddini ve alternatif hipotezin kabulünü gerektirmektedir. Böylece "Seyahat acentası sayısı Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilememektedir" hipotezi red edilirken, alternatifini olan "Seyahat acentası sayısı Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. Buda bize LSAS değişkeninin tek taraflı olarak LTG değişkenini etkilediğini ifade etmekte ve LTG değişkenini analiz etmeye dönük regresyon modelinde LSAS değişkeninin açıklayıcı değişkenler arasında yer alması gerektiğini göstermektedir.

F- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE
TÜRKİYE'NİN YATAK SAYISI (LYS) ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN ANALİZİ

Gerçekleştirilen altıncı dışsallık testi ise Türkiye'nin toplam turistik gelirleri (LTG) ile Türkiye'nin yatak sayısı (LYS) arasındadır. Kısıtlanmış form eşitliğine ilişkin tahmin daha önce verildiği için aşağıda sadece kısıtlanmamış form eşitliğine ilişkin tahmin verilmektedir.

$$LTG_t = -0.850 + (-0.044) LTG_{t-1} + 1.766 LYS$$

(0.802) (0.425) (0.760)

AdjR ² = 0.943	SSR = 0.486
D.W. = 1.743	RH ₀ = ---
F = 72.121	THETA= 0.515

Kısıtlanmış form SSR değeri olan 0.723846 değeri de gözönüne alınarak hesaplanan F* test istatistiğinin değeri ise yaklaşık F*= 5.385'dir. Hesaplanan F* test istatistiği %5 anlamlılık düzeyindeki tablo değeri olan 2.82'den büyük olduğu için boş hipotezin reddini ve alternatif hipotezin kabulünü gerektirmektedir. Böylece "Türkiye'nin yatak sayısı Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilememektedir" hipotezi red edilirken, alternatififi olan "Türkiye'nin yatak sayısı Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. Buda bize LYS değişkeninin tek taraflı olarak LTG değişkenini etkilediğini ifade etmekte ve LTG değişkenini analiz etmeye dönük regresyon modelinde LYS değişkeninin

açıklayıcı değişkenler arasında yer alması gerektiğini göstermektedir.

G- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE NİSBI FİYATLAR(LNP) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Gerçekleştirilen yedinci dışsallık testi ise Türkiye'nin toplam turistik gelirleri (LTG) ile Nisbi fiyatlar (LNP) arasındadır. Kısıtlanmış form eşitliğine ilişkin tahmin daha önce verildiği için aşağıda sadece kısıtlanmamış form eşitliğine ilişkin tahmin verilmektedir.

$$LTG_t = 6.487 + 0.286 LTG_{t-1} + (-0.005) LNP$$

(5.165) (0.323) (0.460)

AdjR ² =	0.950	SSR =	0.304
D.W. =	2.676	RH ₀ =	0.875
F =	57.956	THETA=	-0.926

Kısıtlanmış form SSR değeri olan 0.723846 değeri de gözönüne alınarak hesaplanan F* test istatistiğinin değeri ise yaklaşık F*= 15.221'dir. Hesaplanan F* test istatistiği %5 anlamlılık düzeyindeki tablo değeri olan 2.82'den büyük olduğu için boş hipotezin reddini ve alternatif hipotezin kabulünü gerektirmektedir. Böylece "Nisbi fiyatlar Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilememektedir" hipotezi red edilirken, alternatififi olan "Nisbi fiyatlar Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. Buda bize LNP değişkeninin tek taraflı olarak LTG değişkenini

etkilediğini ifade etmekte ve LTG değişkenini analiz etmeye dönük regresyon modelinde LNP değişkeninin açıklayıcı değişkenler arasında yer alması gerektiğini göstermektedir.

H- TÜRKİYE'NİN TOPLAM TURİSTİK GELİRLERİ (LTG) İLE ALMANYA FİYAT İNDEKSİ (LAFI) ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Gerçekleştirilen sekizinci dışsallık testi ise Türkiye'nin toplam turistik gelirleri (LTG) ile Almanya fiyat indeksi (LAFI) arasındadır. Kısıtlanmış form eşitliğine ilişkin tahmin daha önce verildiği için aşağıda sadece kısıtlanmamış form eşitliğine ilişkin tahmin verilmektedir.

$$LTG_t = 4.006 + 0.092 LTG_{t-1} + (-4.620) LAFI$$

(85.893) (0.467) (5.712)

AdjR ² = 0.914	SSR = 0.521
D.W. = 2.184	RH ₀ = 1.012
F = 32.935	THETA = -0.603

Kısıtlanmış form SSR değeri olan 0.723846 değeri de gözönüne alınarak hesaplanan F* test istatistiğinin değeri ise yaklaşık F*= 4.279'dur. Hesaplanan F* test istatistiği %5 anlamlılık düzeyindeki tablo değeri olan 2.82'den büyük olduğu için boş hipotezin reddini ve alternatif hipotezin kabulünü gerektirmektedir. Böylece "Almanya fiyat indeksi Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilememektedir" hipotezi red edilirken, alternatifini

olan "Almanya fiyat indeksi Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilemektedir" hipotezi kabul edilmektedir. Buda bize LAFI değişkeninin tek taraflı olarak LTG değişkenini etkilediğini ifade etmekte ve LTG değişkenini analiz etmeye dönük regresyon modelinde LAFI değişkeninin açıklayıcı değişkenler arasında yer alması gerektiğini göstermektedir.

I- REGRESYON ANALİZİ

Yukarıda gerçekleştirilen dışsallık testleri sonucunda turistik geliri etkilediği tesbit edilen TTS, DM, Y, SAS, YS ve NP değişkenleri ile gerçekleştirilen regresyon analizinde ise aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

$$LTG_t = 2.992 + 1.717LTTS_t + 0.749LDM_t - 1.771LY_t - 0.314LSAS_t + 0.574LYS_t + 0.704LNP_t$$

(10421) (0.378) (0.242) (1.167) (0.703) (0.657) (0.340)

AdjR ² = 0.984	SSR = 0.118
D.W. = 2.169	RH ₀ = ---
F = 146.110	THETA = ---

Elde edilen bu regresyon eşitliğine göre geliştirilen model Türkiye'nin turizm gelirlerindeki değişmelerin tamamına yakın bir bölümünün analize dahil edilen değişkenlerle açıklanabileceğini göstermektedir. Bir bütün olarak eşitliğin spifikasyonu oldukça tutarlıdır. Zira F testi oldukça yüksek bir değer olarak elde edilmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki

turistlerin gelir düzeyi (LY) ve seyahat acentası sayısı (LSAS) isimli değişkenlere ilişkin katsayıların sahip olduğu işaretler hem teorik beklentilerimize aykırı olarak negatif işarete sahip hemde istatistiki olarak geçerli değildirler (t-istatistikleri). Diğer tüm değişkenler beklenen yönde işaretlere sahip ve istatistiki olarak geçerlidir.

SONUÇ

Bilindiği gibi ödemeler dengesi bir ülke için çok önemlidir. Bu kalemdeki bir açık genelde tüm ekonomik dengeler üzerinde etkiler yaratacaktır. Bu yüzden çalışmamızda ödemeler dengesinin görünmeyen kalemleri içersinde yer alan "Turizm Gelirlerinin nasıl arttırılarak Ödemeler Dengesindeki açıkların kapatılmasına yardımcı olur" bu araştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Turizm gelirlerine etki eden etkenlerin neler olduğu ve bu etkenlerin gerçekten turizm gelirlerini etkileyip etkilemediği istatistiki yöntemler kullanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde turizm ile ilgili kavramlar, turizm arz ve talebi açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde de turizmin genel olarak ekonomik etkileri üzerinde durulmuştur. Daha sonra da ödemeler bilançosunun kalemleri ele alınmış bu kalemlerin Türkiye 'deki gelişimi yıllar itibariyle ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye'de dış ticaretinin incelenmesinde; Dış ticaret politikasında, planlı kalkınma döneminden bugüne kadar olan gelişmeyi, başlıca iki özellik yönünden anahatları ile açıklanmıştır;

Koruma ve İthal-İkame Politikaları, Sanayileşme politikası ile dış ticaret politikası doğal olarak birbirlerini tamamlayıcı şekilde oluşmaktadırlar: Örneğin ülkemizde de diğer gelişmiş ülkelerle aramızdaki farkı

hızla kapamak amacıyla sanayileşmenin vazgeçilmez olduğu görüşü, 1923 İzmir İktisat Kongresinden itibaren kabul görmüş ve bu amaçla başlangıçta iç piyasa için üretim yapan "ithal ikamesi" politikasına ağırlık verilerek ihracatın teşviki ihmal edilmiştir. Ayrıca içe dönük sanayileşme "ithal ikamesi" politikası izlenmesiyle düşük döviz kuru (aşırı değerlenmiş TL) politikası doğal bir sonuç olmuş, böylece ihracatın gelişmesi bir yana, gerilemesi söz konusu olmuştur.

Planlı dönem öncesi en son olarak özellikle, 1958 istikrar politikası ile birlikte, ithal ikame politikasının büyük ağırlık kazandığı görülmektedir. İthal ikamesi, ithal yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifelerine dayalı olarak gelişmiştir.

İhracat Rejimi, İhracat esas olarak teşvik görmüştür. Burada önemli olan teşvikin derecesidir. Bu teşvikin ne kadar etkin olup olmadığı şimdiye kadar tamamlanmış plan dönemleri boyunca gerek tarım ve gerekse sınai ürün ihracatında belirlenen hedeflerin altında kalınmış olmasından ve halen ihracatın büyük bir bölümü tarımsal ürünlerden oluşmasından açıkça anlaşılmaktadır.

Dünya ticareti içersinde Türkiye'nin payına bakıldığında çok küçük bir yer tuttuğu görülmektedir. AB ülkeleriyle yapılan ticarete ise Türkiye'nin payı son yıllarda artış göstermiştir. Ayrıca turizm ve dış seyahat gelirleri ve giderlerinin net olarak son yıllarda çok

büyük bir artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Cari işlemler dengesine bakıldığında ise bilhassa 1987 yılından sonra son yıllardaki cari işlemler açığının turizm gelirlerindeki büyüme ile dengelenmeye çalışıldığı görülmüştür. Turizm gelirlerinin milli gelir içersindeki payı 1994 yılı itibariyle %3.87 dir. Bu oran ile ülkemizin bir turizm ülkesi olma yolunda olduğu söylenebilir. Çünkü %5'in üstündeki ülkeler genelde turizm ülkesi sayılmaktadır. Ülkemizde turizm gelirleri yıllar itibariyle artış göstermektedir. Bu da bize önümüzdeki seneler turizm gelirlerinin milli gelir içersindeki payının %5'lerin üzerine çıkacağını göstermektedir. Turizm istihdam sektörüne de olumlu katkılar yapmaktadır. Bu amaçla Turizm ile ilgili okullar açılmakta, yetişmiş eleman ihtiyacı da gün geçtikçe çoğalmaktadır.

Türkiye'de turizmin ödemeler dengesine katkısı ise, 1963 yılına göre 1994 yılında, dış aktif turizmden elde edilen döviz girdilerinin toplam döviz girdileri içindeki payını %10 arttırdığı görülmektedir. Turizmden kaynaklanan döviz çıktılarının toplam döviz çıktıları içindeki payı ise, Birinci Plan Döneminde yüzde 3.4 iken, ikinci plan döneminde yüzde 3.7 seviyesine çıkmış, üçüncü plan döneminde de bu seviyeyi korumuştur. Daha sonra düşmeye başlayan bu pay Dördüncü Plan Döneminde yüzde 1.1 seviyesinde, Beşinci ve Altıncı Plan dönemlerinde yüzde 2.3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan planlı dönemin ilk yılı olan 1963'e göre 1994 yılında toplam döviz çıktıları yaklaşık 42 kat artmıştır. Bu dönemin artış oranları, ithalatta 33 kat, turizmde 41.2 kat, faiz ödemelerinde 163 kat olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak döviz çıktılarının bileşimi de 1963'den 1994'e önemli değişikliklere uğramıştır. Toplam döviz çıktılarının içinde ithalat giderlerinin payı yüzde 92.8'den yüzde 76.6'ya, turizm giderlerinin payı yüzde 2.8'den yüzde 2.7'ye düşerken, dış borç faiz ödemelerinin payı yüzde 3.2'den yüzde 12.5'e diğer çıktıların payı da yüzde 1.1'den yüzde 10'a yükselmiştir.

Planlı dönemde toplam döviz çıktılarının ve bu çerçevede ithalat giderlerinin, turizm giderlerinin, dış borç faiz ödemelerinin yıllar itibariyle hangi seviyelerde gerçekleştiği; Tablo XI'de gösterilmiştir.

Görüldüğü gibi, turizmden kaynaklanan döviz çıktılarının toplam döviz çıktıları içindeki payı oldukça düşüktür ve yıllar itibariyle fazlaca değişmemiştir. Bu nedenle turizmin ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkilerinin yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, turizmin ödemeler dengesine getirdiği yük sağladığı katkıyla kıyaslanamayacak kadar önemsizdir

IMF tarafından yayınlanan dünya ticaret istatistiklerine göre birçok ülkenin döviz gelirlerine ortak oluşturan en önemli unsur, ihracattan sonra, turizm gelirleridir. Bu nedenle bir çok ülke turizmi, döviz

geliri yaratan önemli bir kaynak olarak algılamaktadır. Turizme bakış açısı bu şekilde tesbit edilince turizm politikaları da, mevcut turistik potansiyelin döviz gelirlerini maksimum düzeye çıkaracak şekilde kullanılabilmesini düzenlemeye dönük olmaktadır. Bu konuda akademik düzeyde gerçekleştirilen araştırmalar ise genellikle söz konusu politikaların analizine yönelmektedir. Nitekim turizm sektöründeki işleyişi açıklamaya yönelik söz konusu çalışmalar daha çok talep tahminleri ya da gelir öngörülerini ile kısıtlı kalmaktadır.

Türkiye'de özellikle 1980'den sonra uygulamaya konan dışa dönük büyüme ve dünya ekonomisine entegrasyon şeklindeki ekonomi politikaları, turizm sektöründe dış turizme dönük nitelikli yatak kapasitesini arttırmak amacıyla turizm yatırımlarını teşvik etmiş ve etmektedir. Bu bağlamda düşük faizli kredi uygulamaları, daha büyük miktarda kredi açma ve konaklama fiyatları Türk turizm politikasındaki en önemli araçlar durumuna gelmiştir. Bu politika araçlarını kullanarak turizm gelirlerini tahmin etmeye dönük bir araştırma ise doğal olarak turizm gelirlerini etkileyen faktörleri tesbit etmek ve bu faktörlerin turizm gelirleri üzerindeki etkisini incelemek durumundadır.

Turizm politikaları bu boyutu ile ele alındığı zaman daha önceki iktisadi incelemelerimiz turizm piyasasında

bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkilerinin mevcut olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak tek denklemliler bir model işleyişi temsil etmekte yetersiz kalacaktır. Öte yandan direkt olarak tahmin edilen tek denklemliler ekonometrik modellerin istenen bazı istatistikiler özellikleri sağlamakta başarılı olmadıkları da bilinmektedir. Bu nedenle çalışmamızda önce Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilediği düşünülen değişkenlerin nedensellik bağı incelenmiş ve bu analiz çerçevesinde elde edilen sonuçlar ışığında söz konusu değişkenlerin turistik gelir üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yöntem olarak ekonometri literatüründe bu amaca dönük dışsallık testi olarak adlandırılan bir dizi yöntem söz konusudur. Bu çalışmada Granger tipi dışsallık testi adı verilen ve en geniş olarak kullanılan dışsallık testi yöntemini kullanılmıştır. Bu amaçla Türkiye'nin toplam turist gelirleri ile sırasıyla, Türkiye'ye gelen Turist sayısı, Döviz kuru, Uluslararası gelir, Türkiye fiyat indeksi, Seyahat acentaları sayısı, Türkiye'nin yatak sayısı, Nisbi fiyatlar, Almanya fiyat indeksi arasında nedensellik testi yapılmış ve hepsi ile turist gelirleri arasında kuvvetli ve istatistikiler olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yani sonuçların anlamlı çıkması nedeniyle turist gelirlerini analiz etmeye dönük regresyon modeline tüm değişkenlerin

açıklayıcı değişkenler olarak dahil edilmesinin uygun olduğu ortaya çıkmıştır.

Yukarıda gerçekleştirilen dışsallık testleri sonucunda turistik geliri etkilediği tesbit edilen TTS, DM, Y, SAS, YS ve NP değişkenleri ile gerçekleştirilen regresyon analizinde ise aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Elde edilen regresyon eşitliğine göre geliştirilen model Türkiye'nin turizm gelirlerindeki değişmelerin tamamına yakın bir bölümünün analize dahil edilen değişkenlerle açıklanabileceğini göstermektedir. Bir bütün olarak eşitliğin spesifikasyonu oldukça tutarlıdır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki turistlerin gelir düzeyi (LY) ve seyahat acentası sayısı (LSAS) isimli değişkenlere ilişkin katsayıların sahip olduğu işaretler hem teorik beklentilerimize aykırı olarak negatif işarete sahip hemde istatistiki olarak geçerli değildirler. Diğer tüm değişkenler beklenen yönde işaretlere sahip ve istatistiki olarak geçerlidir.

Bu sürecin sonunda tahmin edilen model gerek firma kararları gerekse hükümetlerin ekonomik politika formülasyonları açısından kullanım olanağı bulmaktadır. Böylece, turizm politikası bağlamında, ekonomik büyüklüklere ait değerlerin, bir model çerçevesinde tahmini, tutarlı politika formülasyonu açısından zorunlu olmaktadır. Zira, elde edilen tahminler karar alıcılara

ilgili ekonomik değişkenlere müdahale edip edemeyeceği ve gerekli tedbirlerin ne olacağı konularında yol göstermektedir. Hangi ekonomi politika aracının nasıl ve hangi oranda etki yapacağının önceden analiz edilebilmesi ve etkilerinin sayısal olarak tahmin edilebilmesi ile ekonometri ekonomik bir düzenleme yapabilme yönünde kararlarının verilmesinde önemli bir işleve sahip olmaktadır.

EK I

İHRACATIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

	DEĞER (Milyon Dolar)					YÜZDE DEĞİŞİM (Bir Önceki Yıla Göre)					TOPLAMDAKİ PAY (Yüzde)				
	1992	1993	1994	1994(*)	1995(*)	1992	1993	1994	1995(*)	1992	1993	1994	1994(*)	1995(*)	
GENEL TOPLAM	14.715	15.346	18.106	15.801	19.239	8.2	-4.3	18.0	21.8	100.0	100.0	100.0	100.0	101.0	
I-OECD ÜLKELERİ	9.345	9.066	10.757	9.476	11.863	5.5	-3.0	18.6	25.2	63.5	59.1	59.4	60.0	61.7	
A-AB Ülkeleri	7.933	7.597	8.634	7.659	9.955	8.0	-4.2	13.6	30.0	53.9	49.5	47.7	48.5	51.7	
Fransa	809	771	851	756	924	17.5	-4.7	10.4	22.2	5.5	5.0	4.7	4.8	4.8	
Belçika ve Lüksemburg	290	294	370	324	405	0.8	1.4	25.9	25.0	2.0	1.9	2.0	2.1	2.1	
Hollanda	500	517	621	551	663	5.2	3.4	20.1	20.3	3.4	3.4	3.4	3.5	3.4	
Almanya	3.660	3.654	3.934	3.509	4.558	7.3	-0.2	7.7	29.9	24.9	23.8	21.7	22.2	23.7	
İtalya	943	750	1.034	913	1.294	-3.0	-20.4	37.8	41.7	6.4	4.9	5.7	5.8	6.7	
İngiltere	796	835	887	781	1.021	17.8	4.9	6.4	30.7	5.4	5.4	4.9	4.9	5.3	
İrlanda	24	23	33	29	45	23.9	-4.1	44.7	55.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.2	
Danimarka	93	84	92	79	118	6.2	-8.8	8.6	49.4	0.6	0.5	0.5	0.5	0.6	
Yunanistan	145	118	169	149	186	0.9	-18.5	42.9	24.8	1.0	0.8	0.9	0.9	1.0	
Portekiz	42	45	44	39	54	-0.9	7.2	-2.6	38.5	0.3	0.3	0.2	0.2	0.3	
İspanya	298	195	232	206	310	25.4	-34.5	18.7	50.5	2.0	1.3	1.3	1.3	1.6	
İsviçre	84	67	86	74	96	15.1	-19.7	28.3	29.7	0.6	0.4	0.5	0.5	0.5	
Finlandiya	21	16	31	28	35	6.0	-21.4	90.3	25.0	0.1	0.1	0.2	0.2	0.2	
Avusturya	229	227	249	221	246	7.5	-1.1	9.9	11.3	1.6	1.5	1.4	1.4	1.3	
B- EFTA	298	248	277	244	263	4.4	-17.0	11.8	7.8	2.0	1.6	1.5	1.5	1.4	
İzlanda	1	1	2	2	1	-57.7	44.3	70.3	-50.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	
Norveç	75	31	36	32	50	99.6	-59.1	17.3	56.3	0.5	0.2	0.2	0.2	0.3	
İsviçre	223	-216	239	210	212	-9.6	-3.1	10.7	1.0	1.5	1.4	1.3	1.3	1.1	
C-Diğer OECD ülkeleri	1.114	1.221	1.846	1.573	1.645	-9.0	9.7	51.2	4.6	7.6	8.0	10.2	10.0	8.6	
ABD	865	986	1.520	1.301	1.358	-5.2	14.0	54.1	4.4	5.9	6.4	8.4	8.2	7.1	
Kanada	54	50	79	71	83	-1.0	-8.2	59.7	23.9	0.4	0.3	0.4	0.4	0.5	
Japonya	162	158	187	147	144	-28.2	-2.5	17.8	-2.0	1.1	1.0	1.0	0.9	0.7	
Diğerleri	32	27	60	55	25	6.7	-15.6	122.2	-53.9	0.2	0.2	0.3	0.3	0.1	
II-OECD ÜYESİ OLM. ÜLK.	5.370	6.279	7.348	6.325	7.376	13.4	16.9	17.0	16.6	36.5	40.9	40.6	40.0	38.3	
A. Diğer Avrupa Ülkeleri	1.476	1.956	2.437	2.072	3.132	15.0	32.5	24.6	51.2	10.0	12.7	13.5	13.1	16.3	
1. Polonya	186	235	249	225	249	31.8	26.0	6.2	10.7	1.3	1.5	1.4	1.4	1.3	
2. Romanya	173	152	175	143	275	64.7	-12.4	15.6	92.3	1.2	1.0	1.0	0.9	1.4	
3. Bağımsız Devletler Top.	685	1.036	1.412	1.200	1.779	12.3	51.2	36.2	48.3	4.7	6.8	7.8	7.6	9.2	
a. Türk Cumhuriyetleri	185	450	430	360	452		142.9	-4.6	25.6	1.3	2.9	2.4	2.3	2.3	
Azerbaycan	102	68	132	107	131		-33.3	93.7	22.4	0.7	0.4	0.7	0.7	0.7	
Kazakistan	19	68	132	107	134		250.1	94.3	25.2	0.1	0.4	0.7	0.7	0.7	
Kırgızistan	2	17	17	15	28		830.7	-0.4	86.7	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	
Özbekistan	54	214	65	57	110		291.8	-69.8	93.0	0.4	1.4	0.4	0.4	0.6	
Türkmenistan	7	84	84	74	49		1018.7	0.4	-33.8	0.1	0.5	0.5	0.5	0.3	
b. Rusya Federasyonu	442	505	820	695	1.087		14.3	62.4	56.4	3.0	3.3	4.5	4.4	5.6	
c. Diğerleri	58	81	162	145	240		39.7	100.0	65.5	0.4	0.5	0.9	0.9	1.2	
4. Diğerleri	431	533	601	504	829	1.1	23.7	12.8	64.5	2.9	3.5	3.3	3.2	4.3	
B. Asya Ülkeleri	2.956	3.374	3.555	3.119	2.796	16.1	14.1	5.4	-10.4	20.1	22.0	19.6	19.7	14.5	
1. Ortadoğu Ülkeleri	1.908	1.888	2.050	1.773	1.771	6.8	-1.1	8.6	-0.1	13.0	12.3	11.3	11.2	9.2	
İran	455	290	250	200	235	-6.5	-36.4	-13.7	17.5	3.1	1.9	1.4	1.3	1.2	
Suudi Arabistan	436	652	609	540	424	0.3	34.2	-6.6	-21.5	3.3	4.3	3.4	3.4	2.2	
Kuveyt	66	104	128	121	101		57.1	23.7	-15.5	0.4	0.7	0.7	0.8	0.5	
Diğerleri	901	842	1.063	912	1.011	12.7	-6.5	26.2	10.9	6.1	5.5	5.9	5.8	5.3	
2. Diğer Asya Ülkeleri	1.048	1.486	1.505	1.346	1.025	38.2	41.8	1.3	-23.8	7.1	9.7	8.3	8.5	5.3	
Güney Kore	191	91	94	91	92	-39.6	-52.4	3.3	1.1	1.3	0.6	0.5	0.6	0.5	
Çin	147	512	355	338	64	635.0	248.3	-30.7	-81.1	1.0	3.3	2.0	2.1	0.3	
Tayvan	239	311	181	172	102	251.5	30.1	-41.8	-40.7	1.6	2.0	1.0	1.1	0.5	
Malezya	19	62	114	100	91	-13.6	226.3	83.9	-9.0	0.1	0.4	0.6	0.6	0.5	
Singapur	93	121	135	159	136	66.1	23.5	52.9	-14.5	0.7	0.8	1.0	1.0	0.7	
Diğerleri	354	389	576	436	540	29.7	9.9	48.1	11.1	2.4	2.5	3.2	3.1	2.8	
C. Afrika Ülkeleri	782	706	843	688	936	-3.4	-9.7	19.3	36.0	5.3	4.6	4.7	4.4	4.9	
1. Kuzey Afrika Ülkeleri	635	597	725	583	788	-8.2	-6.6	21.3	35.2	4.3	3.9	4.0	3.7	4.1	
Fas	61	22	39	27	60	126.8	-63.7	75.6	122.2	0.4	0.1	0.2	0.2	0.3	
Cezayir	108	82	238	178	238	-47.7	-23.6	189.0	33.7	0.7	0.5	1.3	1.1	1.2	
Tunus	47	56	74	62	70	-11.9	17.5	33.8	12.9	0.3	0.4	0.4	0.4	0.4	
Lübya	247	246	179	153	219	3.8	-0.1	-27.1	43.1	1.7	1.6	1.0	1.0	1.1	
Mısır	173	191	195	163	201	2.9	10.3	1.6	23.3	1.2	1.2	1.1	1.0	1.0	
2. Diğer Afrika Ülkeleri	147	109	118	105	148	25.1	-25.9	8.3	41.0	1.0	0.7	0.7	0.7	0.8	
D. Amerika Ülkeleri	68	91	117	104	121	-5.9	35.1	28.1	16.3	0.5	0.6	0.6	0.7	0.6	
E. Diğerleri	88	152	396	342	391	237.3	72.7	160.5	14.3	0.6	1.0	2.2	2.2	2.0	

Kaynak : DİE

(*) Ocak-Kasım dönemi itibariyle. (Yüzde değişimler geçen yılın aynı dönemine göredir)

Not: 1) 1994, 1995 bilgileri geçicidir.

2) Alt kalemlerdeki yuvarlamalardan dolayı toplam rakamlarda çok az farklılıklar olabilir.

EK II

İTHALATIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

	DEĞER					YÜZDE DEĞİŞİM				TOPLAMDAKİ PAY				
	(Milyon Dolar)					(Bir Önceki Yıla Göre)				(Yüzde)				
	1992	1993	1994	1994(*)	1995(*)	1992	1993	1994	1995(*)	1992	1993	1994	1994(*)	1995(*)
GENEL TOPLAM	22.871	29.428	23.270	20.565	31.390	8.7	28.7	-20.9	52.6	100.0	100.0	100.0	100.0	101.8
I-OECD ÜLKELERİ	15.423	19.974	15.334	13.542	20.500	9.6	29.5	-23.2	51.4	67.4	67.9	65.9	65.8	65.3
A-AB Ülkeleri	10.656	13.874	10.915	9.637	14.785	7.7	30.2	-21.3	53.4	46.6	47.1	46.9	46.9	47.1
Fransa	1.351	1.953	1.458	1.285	1.762	10.1	44.5	-25.3	37.1	5.9	6.6	6.3	6.2	5.6
Belçika ve Lüksemburg	551	683	532	468	810	-1.1	24.0	-22.2	73.1	2.4	2.3	2.3	2.3	2.6
Hollanda	698	870	740	666	971	8.8	24.6	-14.9	45.8	3.1	3.0	3.2	3.2	3.1
Almanya	3.754	4.533	3.646	3.233	4803	16.1	20.7	-19.6	48.6	16.4	15.4	15.7	15.7	15.3
İtalya	1.919	2.558	2.009	1.749	2805	4.0	33.3	-21.5	60.4	8.4	8.7	8.6	8.5	8.9
İngiltere	1.187	1.546	1.170	1.029	1593	1.8	30.2	-24.3	54.8	5.2	5.3	5.0	5.0	5.1
İrlanda	51	71	101	85	175	19.6	40.2	41.4	105.9	0.2	0.2	0.4	0.4	0.6
Danimarka	105	136	96	86	167	10.1	29.4	-29.1	94.2	0.5	0.5	0.4	0.4	0.5
Yunanistan	88	120	105	73	184	14.2	36.9	-12.8	152.1	0.4	0.4	0.5	0.4	0.6
Portekiz	24	48	42	39	67	31.5	101.8	-12.6	71.8	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2
İspanya	320	431	380	348	532	0.0	34.6	-11.7	52.9	1.4	1.5	1.6	1.7	1.7
İsviçre	222	428	283	255	444	-13.5	92.6	-33.8	74.1	1.0	1.5	1.2	1.2	1.4
Finlandiya	104	178	142	126	214	8.8	71.2	-20.0	69.8	0.5	0.6	0.6	0.6	0.7
Avusturya	282	319	211	195	258	-12.5	13.1	-33.9	32.3	1.2	1.1	0.9	0.9	0.8
B-EFTA	791	727	563	493	748	46.3	-8.1	-22.6	51.7	3.5	2.5	2.4	2.4	2.4
İzlanda	1	0	0	0	0					0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Norveç	102	77	90	85	68		-24.5	16.9	-20.0	0.4	0.3	0.4	0.4	0.2
İsviçre	688	650	473	408	680	1.242.7	-5.5	-27.2	66.7	3.0	2.2	2.0	2.0	2.2
C-Diğer OECD ülkeleri	3.976	5.373	3.856	3.412	4.967	9.4	35.1	-28.2	45.6	17.4	18.3	16.6	16.6	15.8
ABD	2.601	3.351	2.429	2.208	3.140	15.3	28.8	-27.5	42.2	11.4	11.4	10.4	10.7	10.0
Kanada	105	141	137	122	237	-32.5	34.3	-2.8	94.3	0.5	0.5	0.6	0.6	0.8
Japonya	1.113	1.621	968	793	1.214	1.9	45.6	-40.3	53.1	4.9	5.5	4.2	3.9	3.9
Diğerleri	157	260	322	289	376	19.7	65.3	23.7	30.1	0.7	0.9	1.4	1.4	1.2
II-OECD ÜYESİ OLMAYAN ÜLK.	7.448	9.454	7.936	7.023	10.890	6.8	26.9	-16.1	55.1	32.6	32.1	34.1	34.2	34.7
A.Diğer Avrupa Ülkeleri	2.227	3.255	2.590	2.227	4.078	9.6	50.7	-22.8	83.1	9.7	11.4	11.1	10.8	13.0
1.Polonya	87	91	69	66	58	-42.2	4.6	-24.2	-12.1	0.4	0.3	0.3	0.3	0.2
2.Romanya	256	301	229	205	316	28.9	17.6	-23.9	54.1	1.1	1.0	1.0	1.0	1.0
3.Bağımsız Devletler Top.	1.241	2.264	1.821	1.574	2.983	13.1	82.5	-19.6	89.5	5.4	7.7	7.8	7.7	9.5
a.Türk Cumhuriyetleri	91	190	190	167	268		109.5	0.0	60.5	0.4	0.6	0.8	0.8	0.9
Azerbaycan	35	34	9	8	18		-3.3	-73.8	125.0	0.2	0.1	0.0	0.0	0.1
Kazakistan	11	44	32	28	81		297.6	-26.1	189.3	0.0	0.1	0.1	0.1	0.3
Kırgızistan	1	3	4	3	5		140.7	23.8	66.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Özbekistan	22	32	79	68	56		45.2	146.2	-17.6	0.1	0.1	0.3	0.3	0.2
Türkmenistan	21	77	66	60	108		263.5	-14.3	80.0	0.1	0.3	0.3	0.3	0.3
b.Rusya Federasyonu	1.041	1.542	1.045	900	1.863		48.1	-32.2	107.0	4.6	5.2	4.5	4.4	5.9
c.Diğerleri	109	532	586	507	852		388.1	10.2	68.0	0.5	1.8	2.5	2.5	2.7
4.Diğerleri	643	699	471	382	721	9.8	8.7	-32.6	88.7	2.8	2.4	2.0	1.9	2.3
B.Arya Ülkeleri	3.968	4.756	3.821	3.453	4.732	5.7	19.9	-19.7	37.0	17.3	16.2	16.4	16.8	15.1
1.Ortadoğu Ülkeleri	2.648	2.798	2.529	2.304	2.474		5.7	-9.6	7.4	11.6	9.5	10.9	11.2	7.9
İran	365	667	692	612	637	303.1	82.7	3.8	4.1	1.6	2.3	3.0	3.0	2.0
Suudi Arabistan	1.665	1.500	1.229	1.127	1288	-9.0	-9.9	-18.1	14.3	7.3	5.1	5.3	5.5	4.1
Kuveyt	68	84	77	70	78		24.2	-9.0	11.4	0.3	0.3	0.3	0.3	0.2
Diğerleri	550	547	531	495	471	-2.4	-0.5	-2.9	-4.8	2.4	1.9	2.3	2.4	1.5
2.Diğer Arya Ülkeleri	1.320	1.958	1.292	1.149	2.258	3.9	48.3	-34.0	96.5	5.8	6.7	5.6	5.6	7.2
Güney Kore	373	621	285	263	0	3.3	66.5	-54.1	-100.0	1.6	2.1	1.2	1.3	0.0
Çin	172	255	258	230	477	0.0	48.3	1.2	107.4	0.8	0.9	1.1	1.1	1.5
Tayvan	200	283	189	166	306	6.4	44.0	-34.4	84.3	0.9	1.0	0.8	0.8	1.0
Malezya	141	160	170	150	244	-2.1	13.5	6.3	62.7	0.6	0.5	0.7	0.7	0.8
Singapur	88	86	42	36	58	6.0	-2.3	-51.2	61.1	0.4	0.3	0.2	0.2	0.2
Diğerleri	346	548	348	304	1.173	7.1	58.4	-36.5	285.9	1.5	1.9	1.5	1.5	3.7
C.Afrika Ülkeleri	808	716	860	765	1229	7.7	-11.4	20.1	60.7	3.5	2.4	3.7	3.7	3.9
1.Kuzey Afrika Ülkeleri	575	381	627	563	1.020	19.5	-33.7	64.6	81.2	2.5	1.3	2.7	2.7	3.2
Fas	30	60	38	36	44	-62.2	102.7	-36.6	22.2	0.1	0.2	0.2	0.2	0.1
Cezayir	10	23	95	77	384	-80.5	126.6	311.2	398.7	0.0	0.1	0.4	0.4	1.2
Tunus	31	62	51	42	40	48.7	101.3	-18.0	-4.8	0.1	0.2	0.2	0.2	0.1
Libya	445	131	320	292	347	58.3	-70.6	143.7	18.8	1.9	0.4	1.4	1.4	1.1
Mısır	59	105	124	116	205	21.6	78.6	18.2	76.7	0.3	0.4	0.5	0.5	0.7
2.Diğer Afrika Ülkeleri	233	335	233	202	209	-13.4	43.8	-30.4	3.5	1.8	1.1	1.0	1.0	0.7
D.Amerika Ülkeleri	414	545	335	299	576	-5.7	31.6	-38.5	92.6	1.8	1.9	1.4	1.5	1.8
E.Diğerleri	31	82	330	279	275	-100.0	164.5	302.4	-1.4	0.1	0.3	1.4	1.4	0.9

Kaynak : DİE

(*) Ocak-Kasım dönemi itibariyle. (Yüzde değişme geçen yılın aynı dönemini gösterir)

Not : 1) 1994, 1995 bilgileri geçicidir.

2) Alt kalemlerdeki yuvarlamalardan dolayı toplam rakamlarda çok az farklılıklar olabilir.

EK-III

ÜLKELERE GÖRE DİŐ TİCARET DENGESİ
(Milyon Dolar)

	İTHALAT					İHRACAT					DİŐ TİCARET DENGESİ				
	1992	1993	1994	1994(*)	1995(*)	1992	1993	1994	1994(*)	1995(*)	1992	1993	1994	1994(*)	1995(*)
GENEL TOPLAM	22.871	29.428	23.270	20.565	31.390	14.715	15.346	18.106	15.801	19.239	-8.156	-14.082	-5.165	-4.764	-12.151
I.OECD ÜLKELERİ	15.423	19.974	15.334	13.542	20.500	9.345	9.066	10.757	9.476	11.843	-6.078	-10.907	-4.577	-4.066	-8.637
A-AB Ülkeleri	10.656	13.874	10.915	9.637	14.785	7.933	7.597	8.634	7.659	9.955	-2.723	-6.276	-2.281	-1.978	-4.830
Fransa	1.351	1.953	1.458	1.285	1.762	809	771	851	756	924	-542	-1.181	-607	-529	-838
Belçika ve Lüksemburg	551	683	532	468	810	290	294	370	324	405	-261	-389	-162	-144	-405
Hollanda	698	870	740	666	971	500	517	621	551	663	-198	-353	-119	-115	-308
Almanya	3.754	4.533	3.646	3.233	4803	3.660	3.654	3.934	3.509	4.558	-94	-879	289	276	-245
İtalya	1.919	2.558	2.009	1.749	2805	943	750	1.034	913	1.294	-976	-1.808	-975	-836	-1.511
İngiltere	1.187	1.546	1.170	1.029	1593	796	835	889	781	1.021	-391	-711	-281	-248	-572
İrlanda	51	71	101	85	175	24	23	33	29	45	-27	-49	-68	-56	-130
Danimarka	105	136	96	86	167	93	84	92	79	118	-12	-52	-5	-7	-49
Yunanistan	88	120	105	73	184	145	118	169	149	186	37	-2	64	76	2
Portekiz	24	48	42	39	67	42	45	44	39	54	18	-3	2	0	-13
İspanya	320	431	380	348	532	298	195	232	206	310	-22	-235	-148	-142	-222
İsviçre	222	428	283	255	444	84	67	86	74	96	-138	-360	-197	-181	-348
Finlandiya	104	178	142	126	214	21	16	31	28	35	-83	-162	-111	-98	-179
Avusturya	282	319	211	195	258	229	227	249	221	246	-53	-92	38	26	-12
B- EFTA	791	727	563	493	748	298	248	277	244	263	-493	-479	-286	-249	-485
İzlanda	1	0	0	0	0	1	1	2	2	1	0	1	2	2	1
Norveç	102	77	90	85	68	75	31	36	32	50	-27	-46	-54	-53	-18
İsviçre	688	650	473	408	680	223	216	239	210	212	-465	-434	-234	-198	-468
C- Diğer OECD Ülkeleri	3.976	5.373	3.856	3.412	4.967	1.114	1.221	1.846	1.573	1.645	-2.843	-4.152	-2.010	-1.839	-3.322
ABD	2.601	3.351	2.429	2.208	3.140	865	986	1.520	1.301	1.358	-1.736	-2.365	-909	-907	-1.782
Kanada	105	141	137	122	237	54	50	79	71	88	-51	-91	-58	-51	-149
Japonya	1.113	1.621	968	793	1.214	162	158	187	147	144	-951	-1.463	-781	-646	-1.070
Diğerleri	157	260	322	289	376	32	27	60	55	-125	-125	-233	-262	-234	-501
II.OECD ÜYESİ OLMAYAN ÜLK.	7.448	9.454	7.936	7.023	10.890	5.370	6.279	7.348	6.325	7.376	-2.077	-3.175	-588	-698	-3.514
A- Diğer Avrupa Ülkeleri	2.227	3.355	2.590	2.227	4.078	1.476	1.956	2.437	2.072	3.132	-751	-1.399	-153	-155	-946
1. Polonya	87	91	69	66	58	186	235	249	225	249	99	144	180	159	191
2. Romanya	256	301	229	205	316	173	152	175	143	275	-83	-149	-54	-62	-41
3. Bağımsız Devletler Top.	1.241	2.244	1.821	1.574	2.983	685	1.036	1.412	1.200	1.779	-555	-1.228	-410	-374	-1.204
a. Türk Cumhuriyetleri	91	190	190	167	248	185	450	430	340	452	95	240	239	193	184
Azerbaycan	35	34	9	8	18	102	68	132	107	131	67	34	123	99	113
Kazakistan	11	44	32	28	81	19	68	132	107	134	8	24	99	79	53
Kırgızistan	1	3	4	3	5	2	17	17	15	28	0	14	13	12	23
Özbekistan	22	32	79	68	56	54	214	65	57	110	32	182	-14	-11	54
Türkmenistan	21	77	66	60	108	7	84	84	74	49	-14	7	18	14	-59
b. Rusya Federasyonu	1.041	1.542	1.045	900	1.863	441	505	820	695	1.087	-599	-1.037	-225	-205	-776
c. Diğerleri	109	532	586	507	852	38	81	162	145	240	-51	-451	-144	-362	-612
4. Diğerleri	643	699	471	382	721	431	533	601	504	829	-212	-166	230	122	108
B. Asya Ülkeleri	3.968	4.756	3.821	3.453	4.732	2.956	3.374	3.555	3.119	2.796	-1.012	-1.382	-266	-334	-1.936
1. Ortadoğu Ülkeleri	2.648	2.798	2.529	2.304	2.474	1.908	1.888	2.050	1.773	1.771	-740	-910	-479	-531	-703
İran	365	667	692	612	637	455	290	250	200	235	90	-377	-443	-412	-402
Suudi Arabistan	1.665	1.500	1.229	1.127	1.288	486	652	609	540	424	-1.179	-847	-619	-587	-864
Kuveyt	68	84	77	70	78	66	104	128	121	101	-2	19	51	51	23
Diğerleri	550	547	531	495	471	901	842	1.063	912	1.011	351	295	532	417	540
2. Diğer Asya Ülkeleri	1.320	1.958	1.292	1.149	2.258	1.048	1.486	1.505	1.346	1.025	-272	-472	213	197	-1.233
Güney Kore	373	621	285	263	0	191	91	94	91	92	-182	-530	-191	-172	92
Çin	172	255	258	230	477	147	512	355	338	64	-25	257	97	108	-413
Tayvan	200	288	189	166	306	239	311	181	172	102	39	23	-8	6	-204
Malezya	141	160	170	150	244	19	62	114	100	91	-122	-98	-56	-50	-153
Singapur	88	86	42	36	58	98	121	185	159	136	10	35	143	123	78
Diğerleri	346	548	348	304	1.173	354	389	576	486	540	8	-159	228	182	-633
C. Afrika Ülkeleri	808	716	860	765	1.229	782	706	843	688	936	-25	-10	-18	-77	-293
1. Kuzey Afrika Ülkeleri	575	381	627	563	1.020	635	597	725	583	788	61	216	97	20	-232
Fas	30	60	38	36	44	61	22	39	27	60	31	-38	1	-9	16
Cezayir	10	23	95	77	384	108	82	238	178	238	97	59	143	101	-146
Tunus	31	62	51	42	40	47	56	74	62	70	16	-6	24	20	30
Libya	445	131	320	292	347	247	246	179	153	219	-199	115	-140	-139	-128
Mısır	59	105	124	116	205	173	191	195	163	201	115	86	70	47	-4
2. Diğer Afrika Ülkeleri	233	335	233	202	209	147	109	118	105	148	-86	-226	-115	-97	-61
D. Amerika Ülkeleri	414	545	335	299	576	68	91	117	104	121	-346	-454	-218	-195	-455
E. Diğerleri	31	82	330	279	275	88	152	396	342	391	57	70	66	63	116

Kaynak : DİE

(*) Ocak-Kasım dönemi itibariyle

Not : 1) 1994, 1995 bilgileri geçicidir.

2) Alt kalemlerdeki yuvarlamalardan dolayı toplam rakamlarda çok az farklılıklar olabilir.

EK IV
DIŞ BORÇLARIN DAĞILIMI VE DEĞİŞİMİ

	Yüzde Değişim						Yüzde Pay					
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1990	1991	1992	1993	1994	1995
TOPLAM BORÇ STOKU	17.4	3.0	10.1	21.2	-2.6	11.5	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
A. Orta ve Uzun Vade	9.8	4.6	3.8	13.7	11.2	6.1	80.6	81.9	77.2	72.5	82.8	78.7
B. Kısa Vade	65.4	-4.0	38.9	46.4	-39.0	37.8	19.4	18.1	22.8	27.5	17.2	21.3
A) ORTA VE UZUN VADELİ BORÇLAR	9.8	4.6	3.8	13.7	11.2	6.1	80.6	81.9	77.2	72.5	82.8	78.7
1. BORÇLULARA GÖRE	9.8	4.6	3.8	13.7	11.2	6.1	80.6	81.9	77.2	72.5	82.8	78.7
a) KAMU	9.7	3.7	1.6	7.8	12.3	4.4	77.0	77.5	71.5	63.6	73.4	68.7
- Konsolide Bütçe	11.5	6.2	2.6	9.8	7.3	3.1	48.2	49.8	46.4	42.1	46.4	42.9
- Merkez Bankası	5.0	-10.8	-5.8	7.6	29.9	19.8	14.9	12.9	11.1	9.8	13.1	14.1
- KİT	8.9	8.4	-1.0	5.9	0.8	-11.5	9.8	10.3	9.2	8.1	8.4	6.6
- Fon'lar	14.2	17.5	-14.0	-11.9	25.0	6.4	1.9	2.2	1.7	1.2	1.6	1.5
- Mahalli İdareler	3.4	12.3	46.2	-5.5	59.1	1.6	2.1	2.3	3.0	2.4	3.9	3.5
- Üniversiteler	0.0	800.0	133.3	14.3	137.5	-45.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.0
b) ÖZEL SEKTÖR	12.0	25.3	41.4	87.4	2.9	19.4	3.7	4.5	5.7	8.9	9.4	10.0
2. ALACAKLILARA GÖRE	9.8	4.6	3.8	13.7	11.2	6.1	80.6	81.9	77.2	72.5	82.8	78.7
a) Uluslararası Kuruluşlar	9.4	5.3	-9.0	-5.3	5.9	-0.4	19.5	19.9	16.5	12.9	14.0	12.5
b) İkili Anlaşmalar	13.6	12.3	3.1	20.7	13.9	4.6	26.5	28.9	27.0	27.0	31.5	29.6
c) Ticari Bankalar	-4.0	-11.0	-15.5	-15.3	-24.6	-0.8	9.9	8.5	6.5	4.6	3.5	3.2
d) Tahvil İhraçları	12.5	13.7	39.4	35.5	9.2	3.6	12.0	13.2	16.8	18.7	21.0	19.5
e) Özel Alacaklılar	12.6	-8.7	1.0	8.8	32.2	22.9	12.8	11.3	10.4	9.3	12.7	14.0
3. KREDİ TÜRLERİNE GÖRE	9.8	4.6	3.8	13.7	11.2	6.1	80.6	81.9	77.2	72.5	82.8	78.7
a) Proje ve Program Kredileri	11.6	8.0	-4.4	-0.3	15.9	-4.7	43.1	45.2	39.2	32.3	38.4	32.8
b) Uluslararası Para Piyasası Krd.	-4.0	-11.0	-15.5	-15.3	-24.6	-0.8	9.9	8.5	6.5	4.6	3.5	3.2
c) Tahvil İhraçları	12.5	13.7	39.4	35.5	9.2	3.6	12.0	13.2	16.8	18.7	21.0	19.5
d) Erteleme Borçları	-81.8	-8.3	-9.1	-20.0	12.5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
e) Özel Krediler	14.0	-1.7	7.9	39.3	14.1	31.0	15.7	15.0	14.7	16.8	19.7	23.2
B) KISA VADELİ BORÇLAR	65.4	-4.0	38.9	46.4	-39.0	37.8	19.4	18.1	22.8	27.5	17.2	21.3
1) Merkez Bankası	7.0	-34.9	2.7	16.6	24.1	19.2	1.7	1.1	1.0	1.0	1.3	1.3
2) Ticari Bankalar	72.3	-2.9	37.2	55.5	-57.9	44.5	11.0	10.3	12.9	16.5	7.1	9.3
3) Diğer Sektörler	79.0	2.2	47.5	36.7	-14.0	35.0	6.7	6.6	8.9	10.0	8.8	10.7

KAYNAK: DİE, 1995 Yıllık Ekonomik Rapor

EK V

DÖVİZLE ÖDENECEK ORTA VE UZUN VADELİ BORÇLAR
(30.09.1995 itibariyle , Milyon Dolar)

	Borç Bakiyesi	Kullanılmayan Kredi Tutarı	Taahhüt Edilen Kredi Tutarı	Faiz Bakiyesi
A. BORÇLULARA GÖRE	57.585	8.964	66.549	17.161
1) KONSOLİDE BÜTÇE	31.364	4.370	35.734	12.614
- Hazine Borçları	22.286	2.427	24.713	9.324
- Devirli Krediler	6.637	1.187	7.824	2.259
- Katma Bütçe	2.441	756	3.197	1.031
2) DİĞER KAMU SEKTÖRÜ	18.885	3.552	22.437	3.434
- TC Merkez Bankası	10.301	0	10.301	20
- K.İ.T.	4.852	1.316	6.168	1.771
- FON'lar	1.112	887	1.999	534
- Mahalli İdareler	2.589	1.330	3.919	1.100
- Üniversiteler	31	19	50	9
3) ÖZEL SEKTÖR	7.336	1.042	8.378	1.113
B. ALACAKLILARA GÖRE	57.585	8.964	66.549	17.161
1) ULUSLARARASI KURULUŞLAR	9.150	2.559	11.709	4.190
- Uluslararası Para Fonu (IMF)	580	338	918	195
- Dünya Bankası (IBRD)	4.439	1.848	6.287	2.511
- Uluslararası Fin. Kurumu (IFC)	634	183	817	156
- Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA)	133	0	133	12
- Avrupa Yatırım Bankası (EIB)	89	55	144	129
- Avrupa İskan Fonu (ERF)	3.153	0	3.153	1.114
- İslam Kalkınma Bankası (IBD)	111	89	200	51
- Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)	11	46	57	22
- OPEC Fonu	0	0	0	0
2) İKİLİ ANLAŞMALAR	21.626	5.979	27.605	7.132
- OECD Ülkeleri	19.668	5.622	25.290	6.835
- OPEC Ülkeleri	213	164	377	69
- Doğu Avrupa Ülkeleri	353	89	442	100
- Diğer Ülkeler	1.392	104	1.496	128
3) ULUSLARARASI PARA PİYASALARI	2.306	426	2.732	573
4) TAHVİL İHRAÇLARI	14.285	0	14.285	5.266
5) ÖZEL ALACAKLILAR	10.218	0	10.218	0

KAYNAK: DİE, 1995 Yıllık Ekonomik Rapor

EK VI
ANALİZ SONUÇLARI

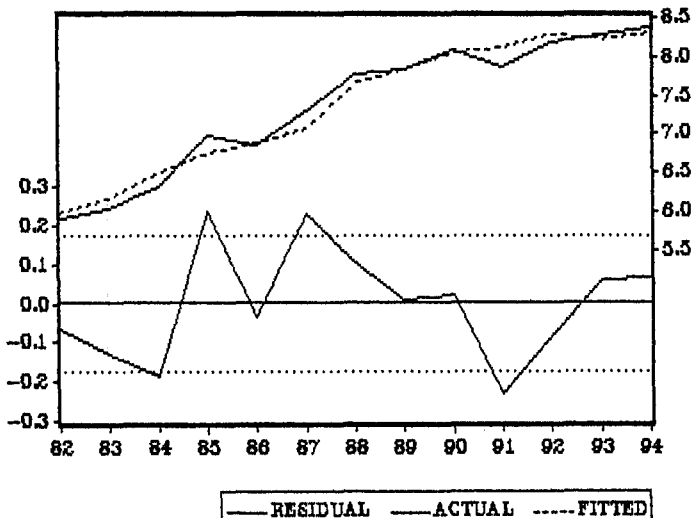
vi

LS // Dependent Variable is LTG
Date: 8-30-1995 / Time: 10:36
SMPL range: 1982 - 1994
Number of observations: 13
Convergence achieved after 10 iterations

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	-3.1917995	7.6922894	-0.4149349	0.6891
LTG(-1)	0.1702526	0.4581428	0.3716148	0.7198
LTTS	1.1479748	0.5268449	2.1789616	0.0610
MA(1)	-0.4241097	1.5360595	-0.2761024	0.7895
AR(1)	0.7322130	1.9375448	0.3779077	0.7153
R-squared	0.972876	Mean of dependent var	7.372233	
Adjusted R-squared	0.959313	S.D. of dependent var	0.870970	
S.E. of regression	0.175683	Sum of squared resid	0.246915	
Log likelihood	7.317596	F-statistic	71.73444	
Durbin-Watson stat	1.869244	Prob(F-statistic)	0.000003	

Coefficient Covariance Matrix

C,C	59.17132	C,LTG(-1)	-3.103800
C,LTTS	-3.730146	C,MA(1)	-10.97553
C,AR(1)	14.14288	LTG(-1),LTG(-1)	0.209895
LTG(-1),LTTS	0.151319	LTG(-1),MA(1)	0.595414
LTG(-1),AR(1)	-0.808965	LTTS,LTTS	0.277566
LTTS,MA(1)	0.666548	LTTS,AR(1)	-0.820810
MA(1),MA(1)	2.359479	MA(1),AR(1)	-2.893346
AR(1),AR(1)	3.754080		

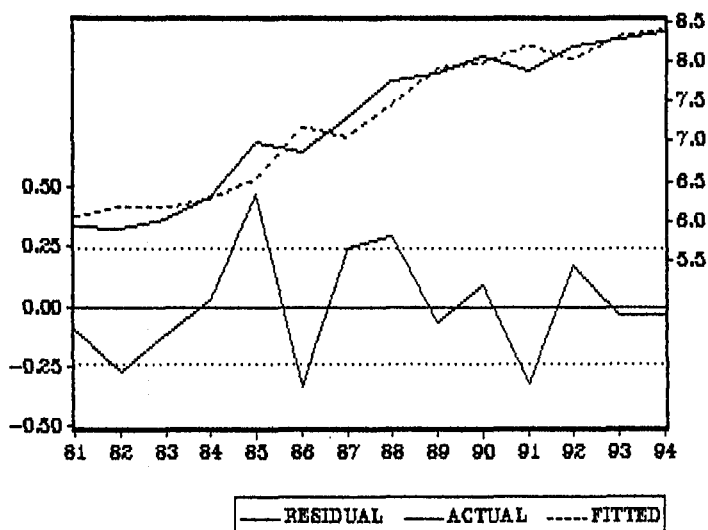
LS // Dependent Variable is LTG
 Date: 8-30-1995 / Time: 10:40
 SMPL range: 1981 - 1994
 Number of observations: 14

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	0.5727408	0.5172960	1.1071821	0.2899
LTG(-1)	0.9451909	0.0724150	13.052428	0.0000
R-squared	0.934198	Mean of dependent var	7.270131	
Adjusted R-squared	0.928715	S.D. of dependent var	0.919883	
S.E. of regression	0.245602	Sum of squared resid	0.723846	
Log likelihood	0.870501	F-statistic	170.3659	
Durbin-Watson stat	2.559312	Prob(F-statistic)	0.000000	

=====
 Coefficient Covariance Matrix
 =====

C,C	0.267595	C,LTG(-1)	-0.037157
LTG(-1),LTG(-1)	0.005244		

=====

LS // Dependent Variable is LTG

Date: 8-30-1995 / Time: 10:42

SMPL range: 1982 - 1994

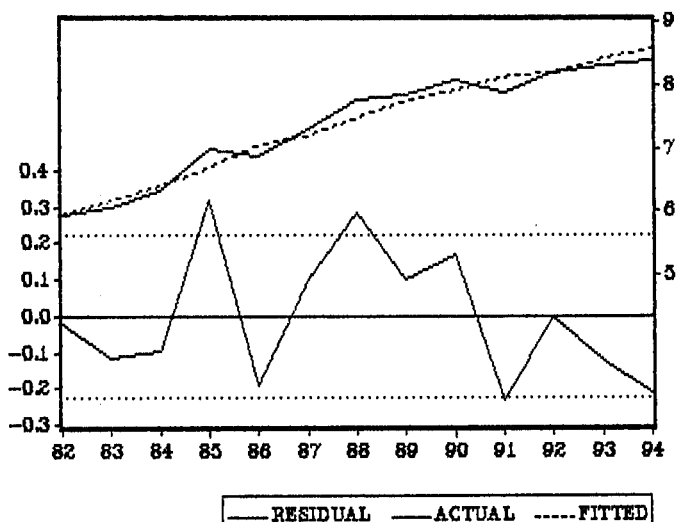
Number of observations: 13

Convergence not achieved after 20 iterations

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	7.2113125	14.887965	0.4843719	0.6411
LTG(-1)	0.2385687	0.3123584	0.7637659	0.4669
LDM	0.0580895	0.4393622	0.1322132	0.8981
MA(1)	-0.9151302	0.4518080	-2.0254845	0.0774
AR(1)	0.9276625	0.1820582	5.0954168	0.0009
R-squared	0.955473	Mean of dependent var	7.372233	
Adjusted R-squared	0.933210	S.D. of dependent var	0.870970	
S.E. of regression	0.225092	Sum of squared resid	0.405330	
Log likelihood	4.095815	F-statistic	42.91678	
Durbin-Watson stat	2.060281	Prob(F-statistic)	0.000019	

Coefficient Covariance Matrix

C,C	221.6515	C,LTG(-1)	-1.930181
C,LDM	-5.995350	C,MA(1)	-4.610023
C,AR(1)	2.017711	LTG(-1),LTG(-1)	0.097568
LTG(-1),LDM	0.021411	LTG(-1),MA(1)	-0.012834
LTG(-1),AR(1)	-0.028575	LDM,LDM	0.193039
LDM,MA(1)	0.133929	LDM,AR(1)	-0.047768
MA(1),MA(1)	0.204130	MA(1),AR(1)	-0.007728
AR(1),AR(1)	0.033145		

LS // Dependent Variable is LTG

Date: 8-30-1995 / Time: 10:44

SMPL range: 1982 - 1994

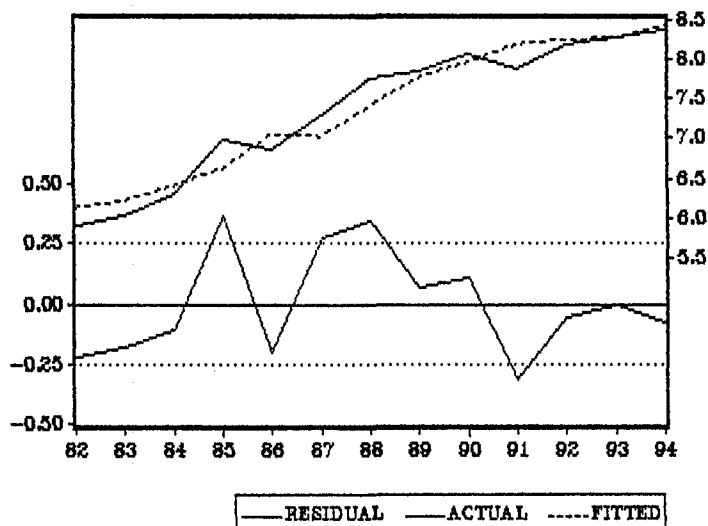
Number of observations: 13

Convergence achieved after 5 iterations

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	-22.498686	12.911712	-1.7425022	0.1154
LTG(-1)	0.0664277	0.5170899	0.1284645	0.9006
LY	3.0844422	1.7120648	1.8015919	0.1051
AR(1)	0.4761278	0.4936436	0.9645173	0.3600
R-squared	0.935840	Mean of dependent var		7.372233
Adjusted R-squared	0.914454	S.D. of dependent var		0.870970
S.E. of regression	0.254744	Sum of squared resid		0.584051
Log likelihood	1.721452	F-statistic		43.75821
Durbin-Watson stat	1.920506	Prob(F-statistic)		0.000011

Coefficient Covariance Matrix

C,C	166.7123	C,LTG(-1)	5.985011
C,LY	-21.98800	C,AR(1)	-4.067382
LTG(-1),LTG(-1)	0.267382	LTG(-1),LY	-0.829678
LTG(-1),AR(1)	-0.200640	LY,LY	2.931166
LY,AR(1)	0.578172	AR(1),AR(1)	0.243684

LS // Dependent Variable is LTG
 Date: 8-30-1995 / Time: 10:47
 SMPL range: 1982 - 1994
 Number of observations: 13
 Convergence achieved after 12 iterations

```
=====
```

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	7.9728400	30.561563	0.2608780	0.8008
LTG(-1)	0.2630481	0.3513425	0.7486943	0.4755
LP	0.0302447	0.6367506	0.0474985	0.9633

```
-----
```

MA(1)	-0.9455040	0.3994164	-2.3672136	0.0454
AR(1)	0.9497002	0.2812870	3.3762670	0.0097

```
=====
```

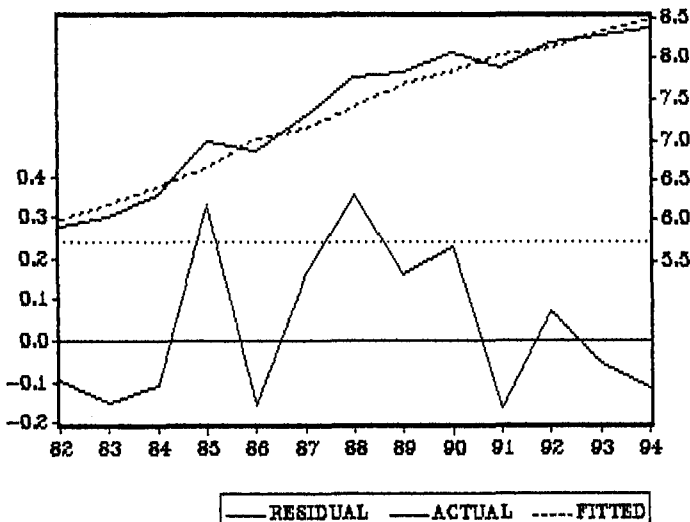
R-squared	0.949471	Mean of dependent var	7.372233
Adjusted R-squared	0.924206	S.D. of dependent var	0.870970
S.E. of regression	0.239784	Sum of squared resid	0.459972
Log likelihood	3.273805	F-statistic	37.58096
Durbin-Watson stat	1.857986	Prob(F-statistic)	0.000031

```
=====
```

=====
 Coefficient Covariance Matrix
 =====

C,C	934.0092	C,LTG(-1)	-6.894803
C,LP	-16.67942	C,MA(1)	-8.036515
C,AR(1)	8.419597	LTG(-1),LTG(-1)	0.123442
LTG(-1),LP	0.099757	LTG(-1),MA(1)	0.047163
LTG(-1),AR(1)	-0.058247	LP,LP	0.405451
LP,MA(1)	0.072776	LP,AR(1)	-0.145427
MA(1),MA(1)	0.159533	MA(1),AR(1)	-0.069434
AR(1),AR(1)	0.079122		

```
=====
```

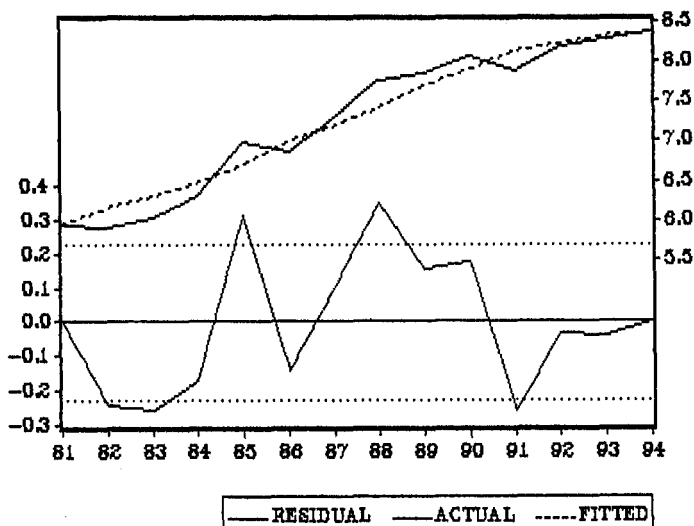

LS // Dependent Variable is LTG
 Date: 8-30-1995 / Time: 10:48
 SMPL range: 1981 - 1994
 Number of observations: 14
 Convergence not achieved after 20 iterations

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	1.4381294	1.2443155	1.1557594	0.2746
LTG(-1)	1.2445405	0.2815171	4.4208343	0.0013
LSAS	-0.4493529	0.4395712	-1.0222528	0.3308
MA(1)	-0.9643756	0.2824683	-3.4141019	0.0066
R-squared	0.952154	Mean of dependent var		7.270131
Adjusted R-squared	0.937800	S.D. of dependent var		0.919883
S.E. of regression	0.229418	Sum of squared resid		0.526325
Log likelihood	3.101113	F-statistic		66.33458
Durbin-Watson stat	1.703730	Prob(F-statistic)		0.000001

Coefficient Covariance Matrix

C,C	1.548321	C,LTG(-1)	0.210314
C,LSAS	-0.454118	C,MA(1)	0.127880
LTG(-1),LTG(-1)	0.079252	LTG(-1),LSAS	-0.116797
LTG(-1),MA(1)	-0.021240	LSAS,LSAS	0.193223
LSAS,MA(1)	0.005332	MA(1),MA(1)	0.079788

LS // Dependent Variable is LTG
 Date: 8-30-1995 / Time: 10:50
 SMPL range: 1981 - 1994
 Number of observations: 14
 Convergence not achieved after 20 iterations

```
=====
```

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	-0.8495316	0.8017398	-1.0596102	0.3142
LTG(-1)	-0.0436314	0.4253546	-0.1025766	0.9203
LYS	1.7655733	0.7606487	2.3211416	0.0427

```
-----
```

MA(1)	0.5154930	0.3542906	1.4550005	0.1763
-------	-----------	-----------	-----------	--------

```
=====
```

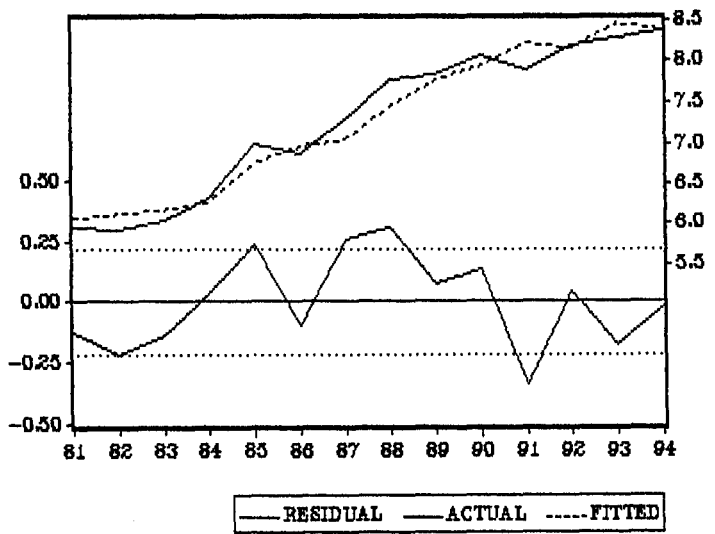
R-squared	0.955823	Mean of dependent var	7.270131
Adjusted R-squared	0.942570	S.D. of dependent var	0.919883
S.E. of regression	0.220445	Sum of squared resid	0.485961
Log likelihood	3.659646	F-statistic	72.12121
Durbin-Watson stat	1.742927	Prob(F-statistic)	0.000000

```
=====
```

=====
 Coefficient Covariance Matrix
 =====

C,C	0.642787	C,LTG(-1)	0.243801
C,LYS	-0.495916	C,MA(1)	-0.127419
LTG(-1),LTG(-1)	0.180927	LTG(-1),LYS	-0.319710
LTG(-1),MA(1)	-0.092322	LYS,LYS	0.578586
LYS,MA(1)	0.163862	MA(1),MA(1)	0.125522

```
=====
```


LS // Dependent Variable is LTG
 Date: 8-30-1995 / Time: 10:51
 SMPL range: 1982 - 1994
 Number of observations: 13
 Convergence achieved after 14 iterations

```
=====
```

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	6.4874803	5.1648184	1.2560907	0.2445
LTG(-1)	0.2863489	0.3231156	0.8862120	0.4014
LNP	-0.0053226	0.4595151	-0.0115831	0.9910
MA(1)	-0.9259307	0.3779001	-2.4501994	0.0399
AR(1)	0.8750503	0.2522978	3.4683233	0.0085

```
=====
```

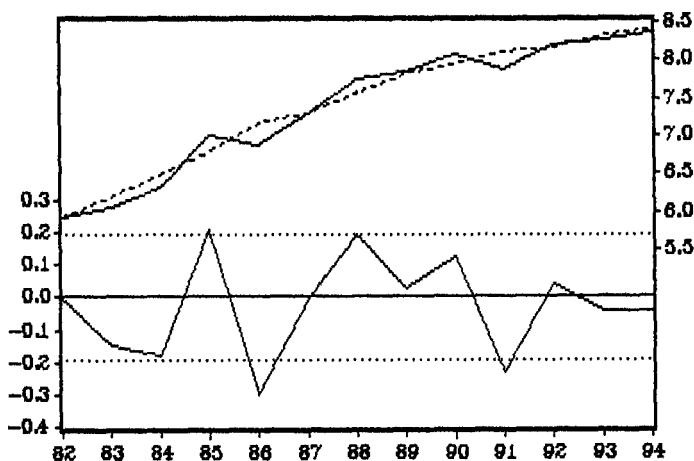
R-squared	0.966642	Mean of dependent var	7.372233
Adjusted R-squared	0.949963	S.D. of dependent var	0.870970
S.E. of regression	0.194826	Sum of squared resid	0.303657
Log likelihood	5.973037	F-statistic	57.95622
Durbin-Watson stat	2.676313	Prob(F-statistic)	0.000006

```
=====
```

=====
 Coefficient Covariance Matrix
 =====

C,C	26.67535	C,LTG(-1)	-1.476255
C,LNP	1.808807	C,MA(1)	-0.149165
C,AR(1)	1.162345	LTG(-1),LTG(-1)	0.104404
LTG(-1),LNP	-0.063661	LTG(-1),MA(1)	-0.014760
LTG(-1),AR(1)	-0.055657	LNP,LNP	0.211154
LNP,MA(1)	-0.052538	LNP,AR(1)	0.091735
MA(1),MA(1)	0.142809	MA(1),AR(1)	0.016033
AR(1),AR(1)	0.063654		

```
=====
```


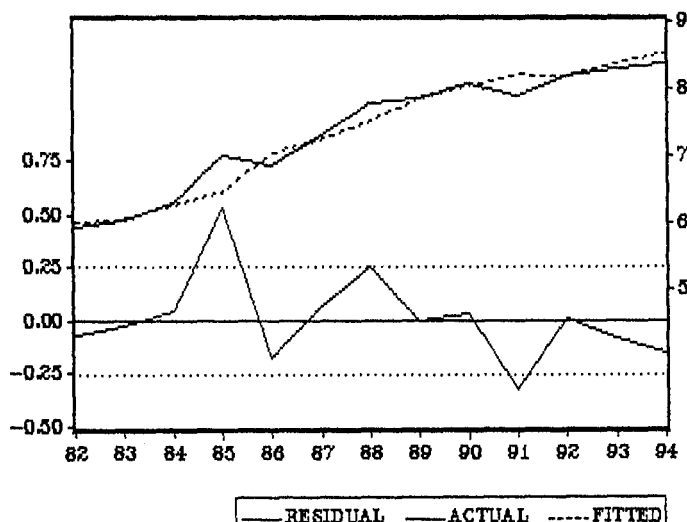
LS // Dependent Variable is LTG
 Date: 8-30-1995 / Time: 10:52
 SMPL range: 1982 - 1994
 Number of observations: 13
 Convergence not achieved after 20 iterations

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	4.0056329	85.893212	0.0466350	0.9639
LTG(-1)	0.0915585	0.4670232	0.1960470	0.8495
LAFI	-4.6200084	5.7124141	-0.8087664	0.4420
MA(1)	-0.6031138	0.5893223	-1.0234023	0.3361
AR(1)	1.0117632	0.0674193	15.007023	0.0000

R-squared	0.942752	Mean of dependent var	7.372233
Adjusted R-squared	0.914127	S.D. of dependent var	0.870970
S.E. of regression	0.255229	Sum of squared resid	0.521136
Log likelihood	2.462304	F-statistic	32.93545
Durbin-Watson stat	2.184838	Prob(F-statistic)	0.000051

Coefficient Covariance Matrix

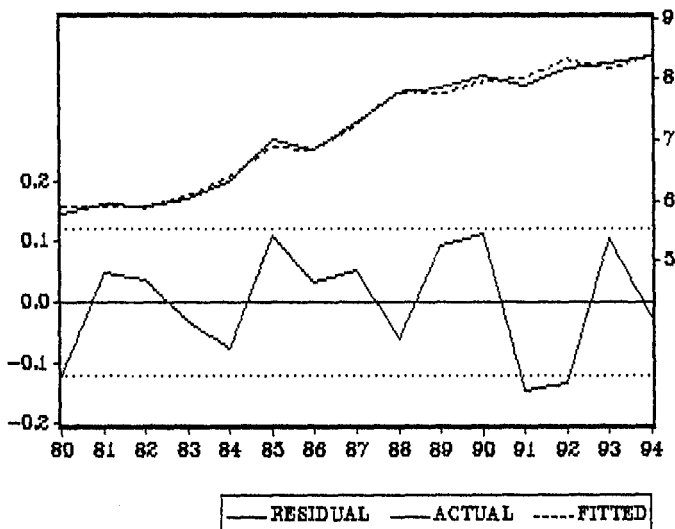
C,C	7377.644	C,LTG(-1)	-1.927521
C,LAFI	-27.21536	C,MA(1)	2.536988
C,AR(1)	5.668318	LTG(-1),LTG(-1)	0.218111
LTG(-1),LAFI	-0.619024	LTG(-1),MA(1)	-0.209883
LTG(-1),AR(1)	-0.003510	LAFI,LAFI	32.63168
LAFI,MA(1)	1.664383	LAFI,AR(1)	0.054099
MA(1),MA(1)	0.347301	MA(1),AR(1)	0.006036
AR(1),AR(1)	0.004545		

=====
 Coefficient Covariance Matrix
 =====

C, C	108.5891	C, LTTS	1.369223
C, LDM	-0.440772	C, LY	-10.76310
C, LSAS	-2.992910	C, LYS	2.082297
C, LNP	-2.165044	LTTS, LTTS	0.143456
LTTS, LDM	-0.011733	LTTS, LY	-0.234573
LTTS, LSAS	0.060343	LTTS, LYS	-0.123268
LTTS, LNP	-0.018025	LDM, LDM	0.058719
LDM, LY	0.007887	LDM, LSAS	-0.020048
LDM, LYS	0.014567	LDM, LNP	0.061814
LY, LY	1.363267	LY, LSAS	0.034896
LY, LYS	-0.165610	LY, LNP	0.106929
LSAS, LSAS	0.494176	LSAS, LYS	-0.249088
LSAS, LNP	0.100376	LYS, LYS	0.431107
LYS, LNP	-0.006410	LNP, LNP	0.115442

=====

LS // Dependent Variable is LTG
 Date: 8-30-1995 / Time: 10:55
 SMPL range: 1980 - 1994
 Number of observations: 15

```
=====
```

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	2.9924658	10.420608	0.2871680	0.7813
LTTS	1.7171689	0.3787555	4.5337130	0.0019
LDM	0.7491511	0.2423198	3.0915799	0.0149
LY	-1.7712433	1.1675901	-1.5170078	0.1677
LSAS	-0.3143715	0.7029763	-0.4472006	0.6666
LYS	0.5739242	0.6565876	0.8741014	0.4075
LNP	0.7044718	0.3397670	2.0733967	0.0718

```
=====
```

R-squared	0.990957	Mean of dependent var	7.171453
Adjusted R-squared	0.984175	S.D. of dependent var	0.965299
S.E. of regression	0.121433	Sum of squared resid	0.117968
Log likelihood	15.05635	F-statistic	146.1103
Durbin-Watson stat	2.168780	Prob(F-statistic)	0.000000

```
=====
```

```
=====
```

Residual Plot		obs	RESIDUAL	ACTUAL	FITTED
*	:	1980	-0.12141	5.78996	5.91137
:	:	1981	0.04722	5.94280	5.89558
:	*	1982	0.03867	5.91350	5.87483
:	:	1983	-0.03276	6.04025	6.07301
:	*	1984	-0.07593	6.30628	6.38221
:	:	1985	0.10964	6.99760	6.88796
:	*	1986	0.03200	6.85646	6.82447
:	*	1987	0.05480	7.29709	7.24229
:	:	1988	-0.06046	7.76430	7.82476
:	*	1989	0.09447	7.84659	7.75212
:	*	1990	0.11409	8.07869	7.96460
*	:	1991	-0.14656	7.88382	8.03038
*	:	1992	-0.13421	8.19946	8.33367
:	:	1993	0.10461	8.28375	8.17914
:	*	1994	-0.02418	8.37124	8.39542

```
=====
```

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ALPAR, Cem : "Yabancı Sermaye Kaynakları", Türkiye Ekonomisindeki Sektörel Gelişmeler", Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1992.
- ARCHER, Brian H. : **The Impact of Domestic Tourism**, University of Wales Press, Banger, 1973.
- BAŞOL, Koray : **Türkiye Ekonomisi**, 3. Baskı, İzmir, 1992.
- BAYAR, M. Zeki : **Turizme Giriş**, İstanbul Üni. İşl. Fak. Yay. No.253, İstanbul, 1992.
- BERBEROĞLU, C.Necat : **Makro Ekonomik Analiz**, Bassan Matbaası, Eskişehir, 1988.
- BERBEROĞLU, C.Necat : **Mikro Ekonomik Analiz**, Bizim Büro Basımevi, Eskişehir, 1986.
- CAVES, Richard E.
JONES, Ronald N. : **World Trade and Payments Little**, Brown and Company, Boston, 1973.
- CLARK, Colin : **The Conditions of Economif Progress**, Second Edition, McMillan and Co.Ltd., London, 1951.
- COLTMAN, Michael M. : **Introduction To Trade And Tourism An International Approach**, NewYork, 1989.
- DELL, Sidney
LAWRANCE, Roger : **The Balance of Payments Adjustment Process in Developing Countries**, Pergamon Press, 1980.
- DİNÇER, M.Zeki : **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.
- DİRİMTEKİN, Halil : **Genel İktisat Teorisi I**, Anadolu Üni.Yay.,Eskişehir, 1984.

- EDGEELL, David L. : **International Tourism Policy**, Van Nostrand Reinhold, New York, 1990.
- HİÇ, Süreyya : **Türkiye Ekonomisi**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1988.
- HOLLOWAY, Christopher: **The Business Of Tourism**, Second Edition, London, 1985.
- JOHNSON, Peter
THOMAS, Barry : **Perspectives On Tourism Policy**, Mansell Publishing Limited, London, 1992.
- KARLUK, Rıdvan : **Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim**, BETA A.Ş., 2. Baskı, İstanbul, Şubat 1995.
- KARLUK, Rıdvan : **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınları Dizisi, No:13, İstanbul, 1983.
- KARLUK, Rıdvan : **Uluslararası Ekonomi**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984.
- KENWOOD, A.G.
LOUGHEED, A.L. : **The Growth Of The International Economy (1820-1990)**, Third Edit., London, 1992.
- KORZAY, Meral : **"Turizmde İstihdam Ve Eğitim Politikası"**, Tügev Danışma Toplantısı", **TÜGEV**, İstanbul, 1988.
- LİPSEY, Richard G.
Ve Diğerleri
(Çev.Ö.Faruk BATUREL
Ve Diğerleri) : **İktisat**, Bilim Teknik Yayın Evi, İstanbul, 1984.
- MANİSALI, Erol : **"Sanayileşme Süresi İçinde İhracatın Gelişme Yönleri"** Sempozyumu, **İGEME**, Ankara, 1974.
- MATTHIESON, A.
WALL, G. : **Tourism; Economic, Physical and Social Impacts**, Longman Ltd, Harlow, 1991.

- MCINTOSH, Robert W.
GOELDNER, Charles R.
RITCHIE, J.R. Brent :**Turizm, Principles, Practices, Philosophies**, John Wiley and Sons Inc., Seventh Edition, Newyork, 1995.
- OLALI, Hasan :**Turizm Politikası Ve Planlaması**, İşletme İktisadı Enstitüsü Yayın No:122, İstanbul, 1990.
- OLALI, Hasan :**"Turizmin Sağladığı Dışsal Ekonomiler, Turizmin Sosyal Yararı ve Sosyal Maliyeti"**, Dokuz Eylül Üni. İşletme Fakültesi Dergisi, Sayı:3, İzmir, 1982,
- OLALI, Hasan
TİMUR, Alp :**Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, Ofis Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1986.
- ÖNEY, Erden :**Uluslararası Para Sistemi**, Ankara Üniversitesi S.B.F.Yayınları No:448, Sevinç Matbaası, Ankara, 1980.
- RICHARDS, G. :**Tourism and The Economy**, University of Surrey, Surrey, 1972.
- SCHMOLL, G.A. :**Tourism Promotion**, Tourism International Press, London, 1977.
- SCHULMEISTER, S. :**Tourism and the Business Cycle**, Austrian Institute for Economic Research, Vienna, 1979.
- SESSA, Alberto :**Elements Of Tourism Economics**, Roma, 1983.
- SESSA, Alberto :**Tourism As A Factor Of Prograss In The Economy Of Developing Countries**, Roma, 1986.
- SEYİTOĞLU, Halil :**Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları No:11, 11. Baskı, İstanbul, 1996.

- SMITH, Stephen L.J. : **Tourism Analysis A Handbook**, Third Edition Newyork, 1993.
- ŞEKER, Murat : **Çalışma İlişkileri ve İstihdam Sorunları, Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**, I. Baskı, Türkiye Eko.Kurumu, Ankara, 1992.
- ŞIKLAR, İlyas : **Turizm Ekonomisi**, Anadolu Üni. Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksek Okulu Yay. Ders Notları, Ana.Üni. Basım Evi, Eskişehir, 1994.
- TOSKAY, Tunca : **Turizm-Turizm Olayına Genel Yaklaşım**, Der. Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1989.
- ULUDAĞ, İlhan : **Türkiye Ekonomisi**, Bilmen Basım ve Yayın Evi, İstanbul, 1990.
- URAS, T.Güngör : **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Formül Mat., İstanbul, 1979.
- UYSAL, Muzaffer
CROMPTON, John L. : "Turizm Talebini Tahmininde Kullanılan Yaklaşımlara Genel bir Bakış", **Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı**, Yay.No.4, İstanbul, Ocak 1989.
- WAHAB, Salah : **Vahab on Tourism Management**, Tourism International Press, London, 1975.
- WASSERMAN, Max J.
WARE, Ray
BOARDMAN, M.Simmons : **The Balance Of Payments**, NewYork, 1965.
- WILLIAMS, Allan M.
SHAW, Gareth : **Tourism And Economic Development**, London, 1995.
- WITH, Stephen F.
MOUTINHO, Luiz : **Tourism Marketing And Management Handbook**, London, 1995.
- YARCAN, Şükrü : **Turizm Endüstrisinin Yapısı**, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1994.

- ,----- :Başlıca Ekonomik Göstergeler, T.C. HDTM Yayını, Ankara, 1994.
- ,----- :Başlıca Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, Ankara, 1995.
- ,----- :Belediye Belgeli Konaklama İstatistikleri Bülteni, T.C. Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1994.
- ,----- :Beş Yıllık Kalkınma Planları, DPT, Ankara.
- ,----- :Direction Of Trade Statistics, IMF, 1995.
- ,----- :Intenational Tourism Report, EIU Yayını, 1993.
- ,----- :Maliye Bakanlığı Yay. 1995 Ekonomik Rapor, Ankara, 1995.
- ,----- :Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri, T.C. Merkez Bankası Yayını, Ankara, 1996.
- ,----- :**Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayın No:DPT:2416-ÖİK:475, Ankara, Eylül 1995.
- ,----- :Turizm İstatistikleri Bülteni, T.C. Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1995.
- ,----- :Türkiye İstatistik Yıllığı, DİE Yayını, Ankara, 1995.